

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1946.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK.

	Oldal
Alszeghy Zsolt : Vörösmarty-könyvem zárófejezete	1
Scheiber Sándor : József Attila istenes verseinek tárgy- és képzet-történeti háttere	13

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Várdai Béla : Százéves vármegye-szatírák	24
Lengyel Dénes : Börtönvirágok	28

BÍRÁLATOK.

A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának kézíratos doktori értekezései az 1944—45. tanévből. — Zsigmond Ferenc : Orosz hatások irodalmunkban. — Lukács György : Írástudók felelőssége. — Waldapfel József : Katona József. — Angyal Endre : Udvari kultúra, udvari költészet. — Révész Mihály : A Népszava története. — Zadjeli Schlachta Etelka soproni naplója. — Ney Klára Mária : Ney Ferenc élete és munkássága. — Kálmán László : A színházesztétika rendszere. — Vargha Anna : Justus Lipsius és a magyar szellemi élet. — Böőr György : A magyarországi ruszin időszaki sajtó a XIX. században. — Radó Polycarpe : Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques de Hongrie

	33
--	----

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Folyóiratok	52
-----------------------	----

FIGYELŐ.

Teleki László gyermekkorl drámái. — Vörösmarty két költeményének változata. — Néhány adat Dóczy Lajos soproni vonatkozásaihoz. — Orosz hatások Mikszáth műveiben. — Az első Babits-előszó. — Alszeghy Zsolt indítványa. — Titkári jelentés. — Társasági ügyek. — Helyreigazítás

	54
--	----

A folyóirat évenként négy füzetben jelenik meg.

Vörösmarty-könyvem zárófejezete.

(*Alszeghy Zsolt elnöki megnyitója*)

Vörösmarty műveinek olvasója, akármelyik kötetét lapozza is, költőnek, hamarosan kiérzi a költői alkotásokból Vörösmarty emberi és költői egyéniségének néhány szembeszökő tulajdonságát. Meg kell éreznie elsősorban stílusának teljesen egyéni voltát. Ez a stílus izzóbb, színesebb. Már első drámai kísérleteiben is meglep szereplőinek sajátos páthosza, ami szavukat nemcsak a hétköznapi beszédétől különíti el, hanem költőtársainak drámai stílusától is lényegesen különbözik. Általában Vörösmartynál feltűnő, hogy az egyszerű közlés is mennyire emberi jelentőségűvé emelkedik. Tagadhatatlan része van ebben a mondatok bővítményekben való, szinte túlaradó gazdagságának. Ezek a bővítmények — mint Horváth János megállapítja — „meglazítják a mondat fogalmi érzéteit, közvetlen, logikai kapcsolataikat szét-tólják, s minőségek és állapotok hangulati fluidumát ömlesztik közüjük“. Összefoglaljuk nem logikai, hanem hangulati; összeszedőjük nem a megvilágításra törekvő átgondolás, hanem valami belső izzás, állandó forrás. Ennek eredménye, következménye az a polifónia, amelyről Barta János szól. Az ő két példája jellemzően világítja meg Vörösmartynak ezt a stílus-sajátosságát. A *Cserhalom*-ból idézi:

„Fenn villámlik Ozul, haragos pej mén fut alatta.
Sorra megy ő, hadakat rendel, fölkelti az átkon
Szendergő haragot s az ölés vad gondjait: egyben
Megnémül az öröm...“

Figyeljük meg a „sorra megy“, a „hadakat rendel“ után e kifejezéseket: „fölkelti az átkon szendergő haragot s az ölés vad gondjait, egyben megnémül az öröm“.

Ugyanilyen sik-váltást mutat az *Eger*-ből idézett példa:

„Ezt hogy látta Omár, sok erős év óta legelső
Könnyei esordultak. Mély föld gyomrába leásná
Most tetemét, oda, hol esikorogva fogantatik a vas
S zordon sziklák közt dúlásra születnek az éreek.“

A vas fogantatása és az éreek születése az előbb könnyel ábrázolt szomorúságot egyszerűben sajátos színűvé teszi, éppen a realitás sikjéről való felszárnyalással.

Két tulajdonságot mutatnak e példák: az első általában jellemző a költői stílusra, amely nem egyszerűen gondolat tartalmat közölni, hanem azt elképzeltetni, szemléltetni emelni akarja, és ezt nem tudatos és részletes feltárással, hanem költői egyénisége tartalmának, a situatio hangulattartalmának önkéntelen kényszeréből.

A másik vonás már Vörösmartynak egyéni vonása: ez a szemléleti tartalom elmélyül, egyedi jelentőségénél jelentősebbé válik. Horváth János ezt a vonást azzal magyarázza, hogy „Vörösmarty az egyetemes lírai részvét költője”. Barta János ezt az egyetemes lírai részvétet metafizikai világlélménynek látja, óriásivá növekedett nyíltságnak az emberi léttel és világgal szemben. Ha metafizikai világlélménynek vesszük is, alapja és ihletője a költő szívének érzéstartalma, valami mélységes emberi részvét, amely éppen mélységének határtalansága miatt az egyszerű szemlélet és szemléltetés hangját valami sajátos páthosra váltja át.

Az érzésnek ez a feltűnő mélysége először a baráti közösséghez való ragaszkodásban nyilvánult meg. Már Klivényihez írt első levelében a hang totróbb a szokásos baráti közönlésnél:

... hát elfeledéd, mint részes lelkem ügyedben?
 Mely igen óhajtlak, féltelek, elfeledéd?
 Még ösmérsz-e, Klivényi, hogy így tudsz banni szívemmel?
 Hogy kétségekkel fojtod el érzetimet?
 Ösmerj újra: keservidben keseredve veszek részt,
 És az öröm nekem is, ami tenéked öröm.
 Osztozom a vigban, szomorúban véled: imígy ez
 Enyhül, az gyarapúl, s kétszeresedve tiéd ...“

Feltűnő az is, hogy a szerelmi élmény milyen komolyvá forr benne. A *gyötrődő* erre a megállapításra:

„Nem derül rám nyájas arca,
 Lépte sem dobog felém“ —

keserűen mondja ki:

„El van, oh örökre el van
 Dúlva kínos életem.“

Börszönyben így sóhajt: „Ki van még kárhozott kivülem?“ Az élmény súlyát pedig így panaszolja:

... ah miért itt
 Nem találok temetőt,
 Itt, hol sirtam és örültem,
 Hol vesztetre láttam őt?
 Másból fájni fog testemnek
 Még a föld is, mely temet ...“ (*A búcsuzó*)

Ugyanígy lánggal lobog benne a nemzeti érzés; az ifjú költő írja Egyed Antalnak:

„Engem ... tán kétes tengerre riaszt a
 Fergeteg, és örömem zöld koszorúja le hull.
 De hulljon, hadd hulljon el a kis öröm koszorúja,
 Csak te lehess boldog, Zrínyi hazája, hazám!
 Jöjjön bár, s forgasson meg vad fergeteg engem,
 Csak ti szerencsésen éljete, érdemesek!“

A nemzet-szólalattal állítja a saját jövőjét:

„En ösvényeimben meg nem csökkenve haladván,
 Megteszem, amit hágy végzenem a kis erő.“

Ezért olyan keserű a huszas évek elején nemzetszemlélete; Zrínyi felé sóhajtja:

„Te a hazáért halni tudál, dicső!
 Mi nem tudunk már érte csak élni is;
 A támadó nap tudja, látja,
 A szomorún nyugovó, bűnünket.“

Es ez, hogy mindent ennyire komolyan él át, csalódást, reménytelenséget, kétséget, nyomorúságot, teszi uralkodóvá nála a halál gondolatát. *A hajnalhoz* így szól:

„Ah, tán vidámabb lélsz nekem egykoron,
 Ha majd utolsó kinom után derülsz,
 Tul a porok bajos világán,
 A temető komor álmain tul.“

Ez teszi lelkén uralkodóvá a kiábrándultságot:

„Messze az elmúltak honjába kívánczok e szív!“

Vörösmarty lantján a ború uralkodik el. Barta János ezt a romantikus lélek természetével magyarázza, a romantikus lélekével, amely a hétköznapiakban hazátlannak érzi magát, amely „keresi a maga én-jét és a maga életkört, de sohasem tudja végleg megragadni. Átéli maga körül az egész kozmoszt, s a végesség visezáúzi szűk életkörébe“.

Vörösmarty lelkében tagadhatatlanul megvan ez a nyugtalanság, de sajátos lélektípusát az élmények hosszú sora formálja ebben az irányban.

Ne felejtjük: élete mindvégig küzdelem az élet gondjaival. A gyermek és ifjú életgondjait bőségesen láttuk; de a panasz később sem szűnik meg.

1827-ben írja Fábíán Gábornak: „... kedves felhőn túli világomban örömet repdesnék, megkordul a gyomor s ily nyomós kérdést tesz boldogtalan előlátással: mit eszünk esztendőre, Marti?“ 1834-ben Stettnerhez írt levelében panaszoja: „Megteszem, amit bírok, s türelemesen viselém bajaimat s a szegénységet“. 1838-ban is a pénztelenségről panaszkodik: „Harpyának nevezzem-e, vagy furiának, nem tudom, de alig hiszem, hogy az anyagilkos Orestest kegyetlenek üldözték, mint ez“. 1841-ben Adorján Boldizsárnak panaszoja: „Lelkem és erszényem igen deorganizált állapotban vannak“. A következő évekről Gyulai Pál így értesít: „Gyermekei szaporodtával háztartása nehezülvén, aggodalmak szállottak meg... Így élt Vörösmarty anyagi aggodalmak között“.

A másik élménycsoport a nemzet sorsával van összefüggésben. A patvarista esztendő nyitotta meg szemét a magyar politika küzdelmeinek meglátására. Tanuja lett az alkotmányhoz ragaszkodó megye küzdelmeinek a kormány elnyomó kísérleteivel szemben. 1821-ben az olasz forradalom e nyomása erősítette meg a bécsi politika hatalmát és a népek szabadságvágyának megbénítására irányuló törekvését. De maga a magyarság sem teljesíti kötelességét. Desszffy József írja: „Az egoizmus rozsdája eszi szíveinket!“ Az alkotmányellenesen elrendelt újoncszedés a vármegyékben ugyan tiltakozást váltott ki, de az újabb sürgetésre a legtöbb vármegye meghajolt. A hadiadó felemelése által keltett felháborodást a kormány megyefőnökök hatalmával igyekezett letörni; a királyi biztosok erőszakával szemben a legtöbb megyének meg kellett elégednie a jegyzőkönyvi tiltakozással. Az 1825—27. országgyűlésnek ezeket az előzményeit Vörösmarty is átéli: hazafias lírája és a *Zalán futása* ezeknek hatásán fogant.

Az országgyűlés eseményeit ettől kezdve állandóan figyelemmel kíséri. Stettnernt ő értesíti az Akadémia megalapításáról, és örömmel ad hírt a magyar nyelv jogaira vonatkozó tárgyalásokról: „E szerént városaink, törvényhatóságaink, minden, még az urodalmi hivatalok is, papjaink, katonáink, minden, még korona örökösünk is magyarok tartoznának a hozandó törvény szerént lenni“. Ekkor fonódik barátsága Deákkal is, és a politikai események megítélésében ettől kezdve egyre jobban Deák felfogásához igazodik. Az első jele ennek, hogy figyelme a magyar nyelvet illető közléseken mind jobban túlterjed. 1826-ban jelzi, hogy a diétán „nehezen törtetnek a bajos úton“. És mélyesen meg kellett, hogy hassa szívét Deák híradása 1826-ban a zalaegerszegi gyujtogatókról: Deák levele így záródik: „Néked is, nekem is a szánakozáson kívül csak azon fájdalmunk marad fent végtére, hogy sem ezeken, sem más szenvedő embertársainkon nem segíthetünk úgy, mint kívánnánk, és az azon való boszúság, hogy azok, kik tehetnék ezt, a bőség özönében nem veszik észre mellettök szükülködő felebarátjukat, vagy ha észreveszik is, megvetik azt, mert azt vélik, hogy ön érdemeik tették őket gazdaggá; a szegény pedig azért nyomorog, mert jobb sorsra nem érdemes“.

Az első reform-országgyűlés eredményeivel nincs megelégedve: „A pozsonyi urak — írja — szállonganak haza, mi sujtott lélekkel, ha jó hazafiuk, köpze'heted!“

Erősen serkentő hatású reá Széchenyi irodalmi fellépése: a nemzet fejlődésének programját olvassa *Hitelében*, *Világában*, *Stádiumában*. De szívéhez Deák és Wesselényi nőtt hozzá. Az 1832. évi országgyűlésről adván hírt egyik levelében, ezt írja: „Wesselényi és Széchenyi dicsőségesen küzdenek a magyar nyelvért“, — tehát elsőnek Wesselényit említi! Deák aggodalmait élesztgetik benne a jobbágykérdés megoldása szükséges-égének tudatát; a lengyel kérdés magyar fontosságát is Deákkal érzi át. 1839-ben néhány hetet Pozsonyban tölt az országgyűlés idején, szállása Deáknál van. Eppen a Ráday-sérelem vitája folyik, és Vörösmarty siet tudatni Stettnerrel: „Igen szeretem, hogy itt vagyok. Itt sokat lehet tanulni. A távolban köptelenek vagyunk a dolgok valódi állását felfogni“.

Ámde Pesten is elérik a politikai izgalmak. Már 1835-ben osztja a felháborodást a Wesselényi ellen, szatmármegyei beszédje miatt, megindított, pör nyomán. 1837-ben Kossuth elfogatása miatt van lázban és éli a Wesselényi pöre miatt izgalmas napokat. Széchenyi politikájától elsősorban annak nemzetiségi elvei választják él: ebben a kérdésben teljesen Wesselényi hatása alatt áll. A *Kelet népe* vitájában megvallja, hogy nem osztja Széchenyi felfogását mert aggodalmait túlságosoknak tetszenek, kitérése, éles és keserű, tán büntő, azok iránt, kiket rossz úton jární vél. De magának Vörösmartynak is keménynek válnak a szavai, amikor a magyar arisztokrácia nemzetietlenségéről szól: és jellemző reá, hogy felveti a gondolatot: nem lenne-e kötelességük nagy birtoksvatagjaiknak népesebb magyar jobbágytelepekkel való beültetése, a helyett, hogy idegeneket telepítenek?

Deákkal tett erdélyi útja még szorosabbra fonja Wesselényivel való barátságukat. Lassanként a reformpontok legfontosabbikának érzi a jobbágyors megszüntetését az örökváltság alapján. Ebben a kérdésben is Deákkal azonos alapon áll, de 1846. okt. 11-én írt levele tagadhatatlan belső izgalomról tesz

bizonyoságot. Ilyen izgalommal a kérdést nem politikus, hanem csak melegen érző ember bogozhatja: „En az urbért isteni intézkedésnek tartom, mert ez úton juthat a földbirtok minél számosabb kezekbe s ez által hártatik el azon iszonyú nyomor, melynek árnyéka a különben dicső országokat undok torzképpé homályosítja. De ezen jótékonyágát az urbérnek csak egy feltét alatt ismerem el, ha tudniillik hozzáértjük az örök váltáságot. E nélkül az urbér ördögi találmány, örökös gyűlölet konyhája, természetes élesztője azon rút szenvedélyeknek, melyek kitörését nem szükség borzasztó színekkel festennünk, hogy az embert a vadállatnál undokabbnak tartsuk“.

Vörösmarty tehát teljes figyelemmel éli át a reformországgyűlések nemzeti küzdelmeit. Ez az átélés remény és kétségbeesés között hullámoztatja hangulatát. Hányszor sóhajthatott fel Kölcseyvel: „A mi kinézéseink elvagnak homályosítva, a mi reményeink feldúlva“. De átérezte Kölcseynek ezt a tanítását is: „Aki nem tudja, hogy az élet erős küzdés, nyeres és vesztes, az hiában élt; mert az egyetlen egy bizonyos tudományt, mire éltében eljuthatott, sem tanulta meg“.

Ha élményvilágából csak ezt a két területet tekintjük is át, világosan láthatjuk, hogy Vörösmarty életborúja lényegesen más, mint az, amit romantikus betegségnek szokás nevezni. Ezt az utóbbit egy francia irodalomtörténet-író (A. Pavié: *Mémoires Romantiques*, 1909. 300. l.) így jellemzi: „C'est un mal singulier que celui-là; ce n'est pas le spleen, ce n'est pas le dégoût des voluptés; il s'attaque aux coeurs vierges... c'est la satiété d'avoir vécu trop peu“.

De lényegesen különbözik a romantikus bölcsélet világmegítélésétől is. A romantikus bölcselő ítéletének alapja az, hogy az ideál világa és a valóság szűk s kicsinyes volta legyőzhetetlen, összeegyeztethetetlen ellentét. Ziegler (*Die geistigen und sozialen Strömungen Deutschlands im 19. und 20. Jh.* 1916. 28. l.) figyelmeztet arra, hogy magát a két világ elentétes voltát Schiller is vallotta, de azt tanította, hogy ezt erköcsi és művészi egyénisége egy pozitív eszmény révén leküzdheti. — „die Romantiker dagegen, durch jenen Widerstreit im Gleichgewicht ihrer Seele gestört, setzten an die Stelle eines solchen ernsten Strebens nach Festigkeit und Harmonie das Spiel einer beständig oszillierenden Reflexion, machen aus Ernst Spasz, nehmen das ganze Spiel des Lebens wirklich auch als Spiel, und nennen dann dieses Spiel Spasz und Ironie“.

Vörösmartyban sohasem tudatosul ez az állásfoglalás oda, hogy — mint Barta a romantikus lélektől megkívánja — „hazátlannak érezné magát a hétköznapban“. Vörösmarty alapjában sohasem tagadja meg egészséges polgári életszemléletét, mely bizonyos vonásaiban a biedermeier rokona. Az ő romantikus elégtelensége egy borús alaphangulatnak egy-egy nagy, vagy legalább is erős ihletű élmény hatására a véget felé lendülő felvilágosítása. Épp ezért nem is állandó, nem is tart hosszú ideig, bár megvan köztünkben a hajlam, hogy újra és könnyen beledúljon. A Bártfay-napló Vörösmartyra vonatkozó közlései mutatják, hogy költőnk u. n. „rendes“ ember akart lenni, annak akart látszani. Nem szerette másban sem a különcködést, és a saját életét is a nyugodt, gondok nélküli, munkás életben remélte boldognak. A világ megítélésében nincs is túlzás nála. Eszményvilága a szeretet

és igazság világa, de — mint a jobbágykérdésről írt levele mutatja — ez sem véletlen, ennek megvalósulása sem elképzelhetetlen. Irtózik a háborútól, és amikor végiggondolja a világtörténelem embermészárlásait, az ember gonosz szenvedélyeiben látja e vérontások okát. Van órája, amikor bízni tud abban, hogy e gonosz szenvedélyektől még megtisztulhat az emberiség, — bár van perce, amikor magát az embert tartja gyógyíthatatlannak, jövőjét tehát reménytelennek, kétségbeejtőnek. De a depresszió ellen harcol: harcol a meg-gondolás fegyvereivel, és harcol a meg-gondolástól is független akarattal. Az ember sorsát szomorúnak látja, de az ember hivatását fenségesnek: mert a küzdesnek megvan a jutalma: előbbre vitte az embernevet. Vörösmarty minden borúja ellenére is hisz eszményeiben és — legtöbbször — hisz azok megvalósíthatóságában. Az a meggyőződése, hogy van boldogság, de annak vezéresillaga a józan valóráváltása az eszménynek. Ez a boldogságkeresés az élet küzdelme: talán némi megalkuvás is. Mint minden küzdelem, ez is áldozatot kíván: de az a meggyőződés érződik vallomásaiból, hogy a cél megéri az áldozatokat.

A pesszimizmus leküzdésében több tényezőnek van nála szerepe. Eszrevethető nála — Fichtetől teljesen függetlenül — a fichtei gondolat: „Nein, zum Handeln bist du da; dein Handeln, und allein dein Handeln bestimmt deinen Wert!“ És Saint—Just-tól függetlenül annak hitvallása: „Il faut, qui tout le monde travaille et se respecte“. Ez a lelki beállítottság az egyik ok. A másik saját költői hivatástudata. Ez a hivatástudat nem választja el a gyönyörködtetéstől a lélekemelést, hogy — mint az *Athenaeum* egyik programja írja — „szív és ész mívelt emberhez méltó élményt leljenek“ a költői alkotásban. Világos bizonyosságot tesz erről a *Liszt-óda*, világosan erre törekszik a *Zalán futása*. Vörösmarty a költő feladatát a közösséggel szemben a felemelésben, öntudatra ébresztésben, embernevelésben látja. A költészet az ő szemében nem csupán és nem is elsősorban szubjektív önfeltárás, hanem a közönséghez szólás, a mások lelkének megragadása. Serkentő lehet a keserű kijózanítás is, de a költő ebben nem merülhet el: utat is kell mutatnia a megvalósítható jövőre.

Vajjon szerepe van benne az esztétikum kultuszának is? Barta János írja: „Vörösmarty úrrá akar lenni saját lelke bőségén, az ihlet szabad ömlését kerek költői formákba akarja szorítani, ezért lesz kedvelt műfaja egyideig az epigramm és a kisebb költői elbeszélés“. Nyilvánvaló, hogy az esztétikumnak a nagyobb műfajok kompozíciójában, motivációjában, jellemzésében is fölébe kell kerülnie a belső forrongásnak, harmóniát teremtenie; amiben ez nem sikerül, töredék marad. De az esztétikum nem igázza le a pesszimizmust, ahogy a *Két szomszédvárosban* látjuk. Különben is: milyen csodálatraméltó szépség, és pedig művészi szépség Vörösmartynek egyik legpesszimizmtikusabb költeménye: az *Előszó*. Nem hűt le semmit itt a kompozíció egysége, bizonyosságul annak, hogy esztétikum és pesszimizmus nem összeférhetetlen. Ellenben milyen szemelláthatóan fékezi a költő az *Emlékkönyvbe* versszakaiban szenvedélyes kétségbeesését: mert felelősséget érez azzal szemben, akinek ezeket az emléksorokat írja: nem akarja azt is magával ragadni keserűségének örvényébe.

Vörösmarty egyéniségének egyik leghatalmasabban uralkodó vonása emelkedik e meg-gondolásból eléink: mélységes erkölcsi komolysága. Minden adat,

minden apró anekdóta, amit Vörösmartyról feljegyeztek, ezt a komoly ethikai alapot hangsúlyozza ki. Ez az ethika világos alaptörvényeken épül. Ime, néhány alapköve:

„Legszentebb vallás a haza s emberiség.“

*

„A kétes esillag mily sorsot küld le hazánkra,
Nincs böles a földön jóslatot adni tudó;
De ha erős akarat fűz láncot honfiszivekből,
/ És soha nem fordult arccal az ügyre tekint,
Aggodalom nélkül mehetünk a sorsnak elébe:
Elni fog a nemzet s állni szilárdan a hon.“

*

„Szütőkben legyen a haza, és ha kimondani szükség,
Tetteitek zengjék nagy, diadalni nevét.“

*

„Eluljasodni több, mint a halál!“

*

„Rakjuk le, hangyaszorgalommal, amit
Agyunk az ihlett órákban teremt,
S ha összehordtunk minden kis követ,
Építsük egy újabb kor Babelét,
Míg oly magas lesz, mint a csillagok.
S ha majd benéztünk a menny ajtaján,
Kihallhatók az angyalok zenéjét,
És földi vérünk minden esepjjei
Magas gyönyörnek lángjától hevültek,
Menjünk szét, mint a régi nemzetek,
És kezdjünk újra túrni és tanulni!“

*

„Rajtunk ne múlják a jót elkövetni,
Ha más mulasztja, inink nem bünhödünk.“

*

„Az óra drága s emberélet a
Vérző homokszem, melyen leperreg!“

*

„Emberek s tömeg is, még inkább ember egy ember:
Gyarlósága nagyobb, s ha van, erénye dicsőbb.
Nagy Caesarok után feltűnnek az őrdögi Nerók,
És ki vesződik, küzd, vérzik alattok? A nép!“

*

„Én, ha gyermekeim volnának, mindnek fölött arra tanítanám, hogy
soha egyes emberek hibái miatt a közjó, közügy, az intézet ellen föl ne lázad-
janak: a köznek díszlenni, szentnek kell lenni még akkor is, amidőn az egyeseket
méltatlanság éri.“

*

„Századokat öltünk öntudat, önérzet nélkül, vak tapogatásban, s a
chaosból csak egy új politikai élet, több jó vagy bal sikerű kísérletek, hosszabb
tapasztalás emelhet ki azon tisztaságra, hol az érzelem heve s az értelem
világa nappá egyesülhet hazánk felett; hol tudva, mit s hogyan, akarni fogjuk
azt, a legkifáraszthatatlanabb honfinak lelkesedésével.“

Ez a néhány mondat is revalálni tudja Vörösmarty lelkületének mélyes erkölcsi komolyságát: az élet az ő szemében kötelességvállalás a közösséggel szemben. De ez az erkölcsi komolyság nem teszi merevvé, rideggé az emberekkel szemben, akikkel érintkezik. Itt erkölcsi álláspontja — az egykorúak vallomása szerint — azonosnak látszik francia kortársának, Chateaubriandnak elvével: „Minden embert, akinek magaviselete nemes, érzelmei emelkedettek és nagylelkűek, aki sohasem süllyed a jasságokba, aki szívó mélyén megőriz bizonyos törvényes függetlenséget, én tiszteletreméltónak tartok, bármilyenek legyenek is különben véleményei“ (*Vértanúk*).

De hát két arca van Vörösmarty-nak?

„Az egyik Vörösmarty-arc — olvasom — a képzelet szenvedélyének mágikus verőfényétől sugaras. Nyugalma, mint a fejmegyei Velencei tóé, melynek az ég dunántúli kékjével ötvözött hullámringsága hordozta a honfoglaló magyarok és a székesfehérvári bazilikába járó Árpád királyok történetének hősi képeit. Viharzása felséges, égi; tűzbokrából egy boldog Lear király dobálja ki a szivárvány parazsait a földre, melyből Prospero vesszeje szítja fel a látomások világát. Törvénye csak egy van: fel kell oldania a világot, el kell vinnie a valóságot a zene, a látomások, az illetség messziségébe. S van egy másik Vörösmarty-arc... Ez az arc az elmerengő, majd kétségektől borított, sötét gondolat-viharok útja, melyet végül is kultúrából, a történelemből, az ember érték-tudatából kiábrándult pesszimizmus dül föl.“

Brisits Frigyesnek ez a költői fogalmazású kettős-portréja tagadhatatlanul megkapó; de azt hiszem, mint a nagyon művészi portrék, ez is egy elképzelést, nem a modellt ábrázolja. Vörösmarty műveinek megismerése arra kellett, hogy vezessen bennünket, hogy itt nincs két arcról szó, csak egy lélekről, egy érzékeny, nemes lélekről, akiben küzd a jónak megbecsülése a rossz elítélésével, a remény a kétséggel, a bizalom a lemondással, — lélekről, amely él, tehát küzd, küzd az élettel és küzd önmagával. Ez a küzdelem már ifjúkori költeményeiben is kiérezhető halálkivánásából, később szerelmi lemondásának szomorúságából, majd a nemzet reformlázában való osztozkodásából, a nemzetfeltű aggodalmakból, a magyarságot biztató, serkentő, korholó, öntudatra ébreszteni kívánó lelkesedéséből, a lengyel-sors, a magyar-sors, végül az ember-sors körlehetetlenségén borongó kétségeiből. Ez a küzdelem izzik állandóan — ha nem is egyenlő erővel — Vörösmarty lelkében: ebből a küzdelemből fakad Vörösmarty költészete.

Az erkölcsi komolyság a költőben erős érzékenységnek a társa. Erzékenységnek, amely az érzelmek nagyobb intenzitásában, szinte halálos komolyságában nyilvánul meg. Vörösmarty egyéniségének legjellegzetesebb vonása ez: állandó belső tüzet revalál. És e belső tűz magyarázza sflusának feltűnő izzását is, azt, aminek megállapításával Vörösmarty egyéniségének elemzését megkezdtük.

Nehezebb feladat megfelelünk arra a kérdésre: mi az, ami ebben az egyéniségben és ebben a költészetben sajátosan magyar? Maga Vörösmarty figyelmeztet a *Kelet népe* bírálatában arra, hogy egy nemzet géniuszát, jellemét milyen nehéz meghatározni: „idő, helyzet, események, szomszedság, institúciók, iskolák nemcsak el-, de gyakran egészen is megváltoztatják“. Ma már azt is világosan látjuk, hogy nem is igen lehet egységes nemzet-jellemről

beszólni. Még egy-egy felvett korszakban is a társadalmi osztályok, sőt országrészek szerint is különbözik az. Somogyi József (*A faj*) az Alföld és a Dunántúl magyarságában a dínári faj jellegét véli felismerni, a „vitéz, kemény felépésű, de vad, duhaj mulatozásokra is erősen hajlamos“ művoltában. Vörösmarty inkább gyógyító céllal emeli ki a magyar fajnak bizonyos vonásait, így a Sorsra való ráhagyatkozását, a tettlen nyugalomban való elmerülését, lázbetegre emlékeztető hirtelen átizzását, az egység és céltudatos cselekvés hiányát. Viszont Deák Ferencben ideális fajképet rajzol: a tudatosan a maga határozott célja felé haladót, emberszeretőt, aki cezméért harcolni kész, de kész érték sérelmet és baráti árulást is eltűni, aki ifjúkorában meglátott célja felé halad egész életében és jutalmul nem vár mást, csak a cél megvalósulását.

Vörösmarty egyéniségében a kor tisztább lelkű magyar nemességének vonásaiul állapíthatjuk meg a következőket: egész lélekkel való vállalását a nemzet szolgálatának, a jobbágykérdés megoldását sürgető emberi igazságérzetet, az alkotmányos reformok fontosságának átérzését. Sőt talán a nemesi társadalom akkori világszemlélete is oka a család hagyományai mellett annak a tiszteletnek, amellyel az igazán magyar arisztokráciára tekint, és annak a keserűségnek, amellyel az idegeneskedést ostorozza.

Van valami faji jelleg Vörösmarty lelkületének remény és kétség között való hánykódásában is, csak hogy ennek a hánykódásnak lázfoka már egyéniségének sajátossága. Tagadhatatlan, hogy a hamar, sokszor korán felángoló bizakodás és az arra lecsapó kudarc után a teljes egyensúlyvesztés — ha megvan is más népekben — a magyarban egész története folyamán szembe-tűnő. Gondoljunk csak a Rákóczi-szabadságharc magyarjának hangulat-változásaira! Az érzékenység érzelmi velejárója azonban Vörösmarty lelkületét egyéníti. Ez borítja reá a ború fátylát, költészetének jellegzetes tónusát.

Vörösmarty költészetében a legerősebben kidomboruló magyar jelleg a tartalom magyar problematikája. Költőnk elsősorban a maga kora magyarságának poétája akart lenni, a magyarsághoz szót, a magyarság problémáiról. A költő témakörét azzal jelölte ki, hogy csak azt ismerte el költőnek: „Ki dalba önti búját, örömét, Melyet hazája s élte nyujtanak“. A kor kívánata készítette a honfoglalás eposzának megírására és a történeti tragédiák kedvelésére; a kor magyar lelke vitte a népi tárgyakhoz és a programadó hazafias ódák ihletéhez. A kor érdeklődése a nép és népi iránt ösztönözte népdalok és népi genreképek írására. A kor politikai eszméi tükröződnek politikai költeményeiben. A magyar nemesi társadalom ébredező érdeklődése adta tollára a történeti tárgyakat, mert:

„Az elmultról mindenkor kedves az ének,
És örömet halljuk dalszóban az ősi hatalmat.“

Innen lelkében a lelkesedés a magyar hősiesség iránt és a nemzet lelkét kifejező és megőrző magyar nyelv iránt. Viszont az emberiség sorsán való borongás teljesen egyéni benne: a sajátos Vörösmarty-kép egyik legegységibb vonása.

Van-e stílusában valami, amit magyar fajiségéhez köthetünk? Zolnai Béla szerint „a képszerűség, a hajlékony-szintetikus, önmagát sokszorozó morfológiai jelleg, az érzelem szerepe a szavak megértésében, a konkrét szavak

gazdagsága, a mondat szerkesztés egyszerűsége, a népiesség kultusza: mind arra vall, hogy a magyar a könnyű dalban géniusának megfelelő műformára talált. Amde Vörösmartyból vagy nem éppen ezek, vagy éppen ezekkel ellenkező sajátosságok élnek emlékül bennünk.

Közelebb jutunk Vörösmartyhoz Zolnai másik megállapításával: „Generálisabb jelenség még a magyar irodalomban — írja — a szóképek túltengése, halmozása, a szemléletesség és a természetesség“. Tagadhatatlan, hogy a szóképek halmozása Vörösmarty stílusára is jellemző, de ihletőjük nem a szemléletességre és természetességre való törekvés. Nem is a konkrétumok világához kötnek ezek, hanem éppen abból emelnek ki, ragadnak tova.

Harmadik sajátosságul Zolnai az érzelmességet, a szubjektív hangot emeli ki. „A magyar író páncélinge alatt valóban meleg szív dobog, — hogy ezt az elkopott, de jellemző képet használjuk. Közönyösség, a tárgy részvétlen boncolása: francia stílus-cszmény. A pannon költő lázban alkot, még akkor is, ha lázát nem árulja.“ Ez a vonás valóban szembetűnő Vörösmarty-nál, de viszont magyar faji jellegének mond ellen a legnagyobb költők másik példája: Arany János. Különbö is igazságtalannak érzem a francia eszménynek ezt a merev beállítását.

Amde az kétségtelen, hogy Vörösmarty stílusának képgazdagsága mégis jellegzetesen magyar vonás. Már synonymáinak dús ömlése a sajátosan izzó lélek következménye, éppoly vörösmartyas jelleg, mint a képek világa és rendeltetése. A magyar lírában azonban a stílus inkább az érzelm tónusait szolgálja, mint az értelmi hangsúlyt. Ha Zolnainak ez a megállapítása igaz, akkor Vörösmarty stílusának ez a fontos sajátossága a magyar lírai stílus faji vonása. És azt el kell ismernünk, hogy líránkban ez a mozzanat „Balassitól kezdve Berzsenyin, Vörösmarty, Aranyon keresztül Ady Endréig“ jellegzetes marad.

Faji sajátosságnak látja Zolnai a stílus örökös nyugtalanságát is, benne a magyarságnak egy tragikus tulajdonságára ismer, s ez: „az önmagakeresés, a formáért való küzködés, belső vívódás, a soha-meg-nem-elégedés, a kifejezhetetlen kifejezésére irányuló vágy“. Ez az a „magyar hév“, amelyet Kozma Andor a magyar fajta nagy rejtelmének mond, és ez Vörösmartyban nemcsak a líra, de a dráma és eposz stílusát is jellemzi. A hév foka Vörösmarty egyéniségének sajátossága, — de maga a hév magyar faji vonás, és mint ilyen állhat itt Vörösmarty stílusának faji vonásai között.

Szembetűnő, hogy Vörösmarty hexameterének mennyire sajátos zenéjük van. Írt hexametereket Hölderlin is, a német romanticizmus nagyja; vessünk össze egy-egy füzért!

Egyik tájképében Hölderlin ezt írja (*Die Teck*):

„...da klangen einst Harnische, Schwerter ertönten,
Eisern waren und gross und bieder seine Bewohner.
Mit dem kommenden Tag stand über den moosigten Mauern
In der ehernen Rüstung, der Fürst, sein Gebirge zu schauen.“

Vörösmarty így idézi fel Zrínyit:

„— te, midőn egyedül várád közepébe vonúlál,
Fegyverid, a leghűb társak, villogva le hozzád,
S a hadat és a had munkúit büszke Szigetnél

Egi sugalmaktól ihlett lelkedbe fogadtad,
S mély vala s szent a gondolatok forrása szivedben,
Mert a szent haza volt, az örökké drága magyarnak:
Akkor nem vala oly bájjal környéked igéző...“

Vörösmarty nemesak áradóbb lendü'etű hexamétereket önt, — ez egyéni sajátossága; de stílusa is jelzőket áraszt, alig is van főneve jelző nélkül! A jelzők viszont nem egyszerű tulajdonságjelzők, mint Hölderlinnél. Ott a bércek lakói: eisern, gross und bieder; a nap: der kommende; a fal: moosigt; a fegyverzet: ehern. Vörösmartynál a fegyver: a leghübb társ; a lélek: égi sugalmaktól ihlett; a gondolatok forrása: mély és szent. Amott a tájkép: der herbstliche Jubel, — itt: bájjal igéző. Meenyivel színesebb és melegebb Vörösmarty stílusa!

Lamartine egyik költeményében (*Le tombeau d'une mère*) a keserűség így árad:

„Rien n'est vrai, rien n'est faux; tout est songe et mensonge!
Illusion du coeur qu'un vain espoir prolonge!
Nos seules vérités, hommes, sont nos douleurs!
Der éclair dans nos yeux que nous nommons la vie,
Et celle dont l'ame est à peine éblouie,
qu'elle va s'allumer ailleurs!“

Vörösmarty keserűsége más lendü'etű; az *Emberek* egyik versszakában így tolmácsolja:

„Istentelen frigy van közötted
Ész és rossz akarat!
A butaság dühét növeszted,
Hogy lázítson hadat.
S állat vagy ördög, düh vagy ész,
Bármelyik győz, az ember vész:
Ez örült sár, ez istenarcu lény!
Nincsen remény!“

Nyilvánvaló, hogy maga az elkeseredés is más fokú; de az izzás különbsége maga még nem magyarázza meg a stílus különbségét. Lamartine is kemény megállapítással indul, szinte keményen kopogó mondatokkal; már a második sor inkább fájdalom, mint keserű, a többi pedig szomorú sóhajjá foszlik szét. És a stílusa szépségre, művésziiségre törekvő. Innen a „songe et mensogne“ összecsendülése; a „nos seules vérités“ és „nos douleurs“ egybekapcsolása. Az egészen valami tudatos elrendezés művészi gondja érződik: a szív fájdalmát-keserűségét az értelem tolmácsolja. Vörösmarty stílusa viszont valósággal nyers; megállapításainak határozottsága épp ezzel kapja meg érzelmi színezetét. Lamartinenál az élet villanás, szikra, — egyéb kép nincs is a versszakban; Vörösmartynál frigyét köt ez ész és rossz akarat, növesztik a butaság dühét; a győztes: állat vagy ember, düh vagy ész; az ember: örült sár, istenarcu lény; — szinte forr a sok kép benne!

Elfogadhatjuk tehát azt a megállapítást, hogy a stílus képgazdagsága a magyar lírai stílus jellegzetes sajátossága; azt is, hogy a lírai hév ennek a megszabója, — viszont Vörösmarty stílusát e lírai hév hőfoka különíti el magyar költőtársainak stílusától.

A különbözést nemesak stílusban, de egyéniségben is, jóformán mindenki észrevette. De a különbözés megállapításában néha érdekes furcsaságokra

akadunk. Ezek közül egyet — tanulságul — itt is idézek. Thalés Bernard írja Vörösmartyról:

„Malgré sa reputation classique, Michel Vörösmarty, de plus célèbre représentant de l'influence allemande, n'est donc pas un de ces grands poètes que l'humanité admire, même en les plaçant au second rang, car il ne comprit pas le vrai caractère de la poésie hongroise... Il règne dans tout cela un esprit de découragement, une mélancolie noire, qui contraste avec l'audace confiante de la nouvelle école.“ (*Histoire de la poésie*. 1864. 680. l.)

Amit itt Thalés Bernard idegenszerűnek lát Vörösmartyban, az a *Bolond Istók* Petőfijének derűlátásától való különbözés: és jellemző a magyar fajiság külföldi elképzelésére, hogy ezzel szemben a gondolati problémák harcát és az e harc nyomán elhatalmasodó borút nem ismeri el magyarnak, hanem egyenesen német jellegűnek mondja. Így válik e torzképen a német szellemi hatás reprezentánsává az a Vörösmarty, akiben ma mi a legnagyobb poétalelkek egyikét látjuk. És a legértékesebb magyar emberlekek egyikét, aki az emberies érzés, a humánus legvértőbb szívű dalnoka a magyar földön. Egyénisége, költői témavilága, stílusa egységes öntvény: a fájó-izzó magyar lélek öntvénye. A kor ihleti, de az ihlet a magyar lélek legmélyéről veti fel a költeménygyöngyöket: a magyar irodalom örökbecsű és jellegzetesen magyar kincseit.

József Attila istenes verseinek tárgy- és képzettörténeti háttere.

Írta: SCHEIBER SANDOR.

József Attila istenszemlélete valahogyan rokonságot tart a középkori amor sanctus naívságával és Assisi Szent Ferenc istenmegélésének közvetlenségével. Ennek a gyermekded látásnak magyarázatát keresve, nővére egy mondatába fogódzunk: a korán eltűnt apának hiányérzete „tette azt, hogy a kislíú olyan sokat foglalkozott a „jóistennel“.¹ Ez a megállapítás talán istenes versei hangjára is jellemző. Apjára gondol, amikor Istennel beszél. Innen a szinte családias meghittség Istennel való kapcsolatában. Ha Istennel, vagy Istenről beszél, egyszeribe loveti magáról nyelvének nehéz vértetét, egyszerűvé válik a stílusa s meghalkul a hangja. Ilyenkor hangjához színt, mondanivalóhoz szavakat keresve a Szentíráshoz és a legendához folyamodik.

1. *Isten* c. költeményéből több példa kínálkozik erre. Mindjárt az első versszak legendai reminiscenciát tükröz:²

Hogyha golyóznak a gyerekek,
az isten köztük ott téfereg.
S ha egy a szemét meggyra nyitja,
golyóját ő lyukba gurítja.

A bolgár legenda beszél arról, hogy a gyermek Krisztus sárból gyúrt golyókkal játszadozik. A levegőbe hajtja őket, belőlük lesz a nap, a hold s a csillagok.³ Az itt megnyilatkozó képzet régi egyházi apokrif iratra támaszkodik. A keleti — különösen indiai — elemeket mutató, gnosztikus színezetű Tamás-féle Paidikára (Jézus gyermekkorával foglalkozó evangéliumra) gondolunk a II. század közepéről, amely görög, szír, latin és arab nyelven terjedt

¹ József Jolán: *József Attila élete*. Bp., 1940. 99. l.

² József Attila *összes versei és műfordításai*. Bp. (1940) 226. l. [Dolgozatom lezárása után Pásztor József közzétette a költemény kéziratot változtatás nélkül 1924-ből (*József Attila két ismeretlen verse*. Képes Figyelő. I. 1945. 17. szám, december 22). Ebből a tíz versszakból, amely kétségtelenül az első kidolgozás, 1929-ben nyomtatásban öt lett. A kihagyottakból egyedül a hetedik szakaszért kár:

Ha hideg a föld leheverni,
A Napot nagy felhőkbe rejti
És meg-megráncigálja fűrtünk,
Úgy mondja meg, hogy le ne üljünk.

A többi elhagyásában mi is osztjuk a költő ítéletét.]

³ Strausz Adolf: *Bolgár néphit*. Bp., 1897. 25–26. l.; Dähnhardt: *Natur-sagen*. II. Sagen zum Neuen Testament. Leipzig und Berlin, 1909. 78–79. l.; a legenda kozmogóniai hátteréhez v. ö. Berze Nagy János: *A sok nap*. Ethnographia. LIV. 1943. 152. l.

el, kiváltkép a keleti egyházban olvasták és a későbbi, ilyentárgyú művek létrejöttére nagy hatással volt. Ebben található, hogy az ötesztendő Jézus vízfolyás gázlójában játszadozott, az elfolyó vizet gödrökbe gyűjtötte, nedves agyagot gyúrt s tizenkét verebet formált belőle. „Sok más gyermek is volt ott s játszottak vele.“ Majd tapsol s parancsára a verebek csipogva felrepülnek (II. 1—5.).⁴ Az arab *Evangelium Infantiae*-ben (XXXVI.) mindegyik gyerek gyúr agyagból állat- (madár-, szamar- és ökor-) alakokat; Jézuséi állni, járni, repülni, enni és inni tudnak.⁵ Jézus madáralkotását említi a *Kórán* is (III. 43.), nyomában az iszlám Jézus-legendája,⁶ a zsidó *Toldot Jész* c. gúnyirat De Rossi-típusú szerkezete pedig — legkorábban a X. századból⁷ — parodizálja, eltúlozza ezt, amikor szerinte Jézus varázslással madarakat, ökröt, juhot, tyúkokat, szamarakat, marhákat készít sárból (vagy márványból!) és Isten neve kiejtésével életre kelti őket.⁸ A legenda megtermékenyítette a középkori román, germán és szláv irodalmakat,⁹ s feldolgozókra talált a magyar irodalomban is.¹⁰ A madarakkal játszó Jézus az egyházi ikonográfiában nyilván ezzel a legendával függ össze.¹¹ Némely *Toldot*-változatban Jézus a gyermekekkel lablázik.¹² A *Toldot* által idézett e legendának csökevénye megvan Louise Hensel, német költőnő (1798—1876) egy versében.¹³ A gyermek testvérét sejt a kis Jézusban:

Kind, was bring' ich nur für Gaben
Her in Deinen dunkeln Stall?
Willst Du all mein Spielzeug haben,
Meine Puppe, meinen Ball?

⁴ Hennecke: *Neutestamentliche Apokryphen*. Tübingen und Leipzig, 1904. 67. l.

⁵ Hennecke: *Handbuch zu den Neutestamentlichen Apokryphen*. Tübingen, 1914. 134—135. l.

⁶ Heller, MGWJ. LXXVII. 1933. 202. l.; D. Sidersky: *Les origines des légendes musulmanes dans le Coran et dans les vies des prophètes*. Paris, 1933. 144. l.

⁷ Joseph Klausner: *Jesus von Nazareth*. Berlin, 1930. 65. l.

⁸ Samuel Krauss: *Das Leben Jesu nach jüdischen Quellen*. Berlin, 1902. 72. l.

⁹ Robert Reinsch: *Die Pseudo-Evangelien von Jesu und Maria's Kindheit in der romanischen und germanischen Literatur*. Halle, 1879. 98., 113., 126., 131. l.; Gerő János: *A cseh és tót középkori vallásos költészet története*. Beszterezebánya, 1913. 98., 101. l.

¹⁰ Prónai Antal: *A kis Jézus*. Bp., 1895. 10—14. l.; Huszágh Gyula: *A gyermek-Jézus legendája*. — Fekete Péter: *Legendák*. Bp., é. n. 7. l. — A keleti legendához közelebb álló zsidó író így beszélt két koldust Palesztináról: „Az Isten ott minden házban vendég. Szép ruhákban jár, minden nap más színűbe öltözik és leáll a gyerekekkel golyózni...“ (Vézi Endre: *Mózes a hegyen*. — Magyar Zsidó Írók Dekameronja. Bp., [1939.] 95—96. i.)

¹¹ Karl Künstele: *Ikonographie der christlichen Kunst*. I. Freiburg im Breisgau, 1928. 633. l.

¹² *Toldot Jész Hánocri*. Historia Jeschu (ex MS. differente) cum Jo. Jac. Hulderici Vers. Lat. et Annot. Lugd. Bat. 1705. 19. l.; Krauss: I. m. 168. l.; két változata u. o. 261. l. 3. j.

¹³ *Das Kind beim Jesukinde*. Jakob Nostadt: *Die Kindheit Jesu in Bildern und Dichtungen berühmter Meister*. Mainz, 1883. 49. l.

Ez a típus szolgáltatathatott alapot Mikszáth *A játszópajtás* c. szklabonyai legendájához, amelyben a Mária-szobor öléből leszállt kis Jézus Oroszi Miskával az egykori zárdaudvaron labdázik. Az ajtó hasadékein beleső asszonyok látják a csodálatos fényben úszó zárdaudvart s „gvönyörködének a Megváltó játékában, aki mindig elfogta a labdát, valahányszor Misi feléje hajította”.¹⁴ Mikszáth novellájában a meseszöveg, a szín és a hangulat, a misztikus fényhatás közvetlenül a német romantikusokra utal: Tieckre, akinél ugyanígy lesi meg Marie — fényugárra lévén figyelmes —, amint kislánya, Elfriede, játszadozik a félreeső pásziton Zerina tündérrel (*Die Elfen*);¹⁵ Hoffmannra, akinél Felix és Christlieb az erdőben csodálatos fény villanását látják s megjelenik előttük az „idegen gyermek”, a kis tündér, hogy játszóék velük (*Das fremde Kind*).¹⁶

A Jézus játékaról szóló legenda tehát sokfelé elkerült, megismerkedhetett vele József Attila a keleti egyházban (görög-keleti vallású volt), a műköltészetben és a szépművészetben egyaránt.

A költemény egynemelyik fordulatahoz, szóhasználatához szinte önként kínálkozik a bibliai párhuzam, akaratlanul is elárulva a léghört és a hangulatot, amelyből a költemény fakadt s amely a költőt akkor hatalmába kerítette. Ráfelejtkezik a Biblia szavaira. Ez annál feltűnőbb — s épp ezért itt döntő erővel bír —, mert egyébként világi költeményeiben győren bukkan elő bibliai hatás. Ime: „Nem tolauskzik és nem verekszik = Jes. XLII. 2—4.; „a testem akkor is őt látta“ = Jób. XIX. 26.; „Most már tudom őt mindenköppen“ : a „jádá“ héber fő tudni-ismerni ambivalenciája szintén a Szentírásból származik. Ilyen értelemben használja Szép Ernő is:¹⁷

Te tudod a barna kenyér ízét,
Te tudod a Tisza sárga vizét.

Tudod a nyáj kolompját ha megyen,
Édes szőlőnket tudod a hegyen.

S keserű könnyeink tudod Uram,
Hogy mennyit is szenvedtünk csakugyan. (*Imádság.*)

2. *Istenem* c. verse¹⁸ *egészében* legendás anyagú és hátterű.

Dolgaim elől rejtgetlek,
Istenem, én nagyon szeretlek.
Ha rikkancs volna mesterséged,
segítnék kiabálni néked.

Vagy inkább ekeszarvat fogva
szántanék én is a nyomodba,
a szikre figyelnék, hogy ottan
a vasat még mélyebbre nyomjam.

Hogyha meg szántóvető lennél,
segítnék akkor is mindennél.
A lovaiddat is szeretném
és szépen, okosan vezetném.

Ha esősz volnál, hogy óvd a sarjat,
én zavarnám a fele varjat,
S bármi efféle volna munkád,
velem azt soha meg nem unád.

Ha nevetnél, én is örülnék,
vacsora után melléd ülnék,
pipámat egy kicsit elkérdnék
s én hosszan, mindent elmesélnék.

¹⁴ *Tövikes látogatóban*. Mikszáth Kálmán művei. (Franklin.) X. 35—36. l.

¹⁵ Tiecks *Werke*. II. ed. G. L. Klee. 96., 98. l.

¹⁶ E. T. A. Hoffmanns *Werke*. VI. ed. Georg Ellinger. 223., 224. l. (Mindkét adatra Turóczy-Trostler József professzor úr hívta fel figyelmemet.)

¹⁷ Szép Ernő *összes költeményei* (1908—1938). Bp., 229. l.

¹⁸ József Attila: I. m. 227. l.

Az utolsó szakasz két közbülső sora visz tün csak magyar levegőt és — az első szakasszal egyetemben — világi hangulatot a vers középkori gondolatkörébe és keleti világába. Legendát idézek, amely József Attila költeménye mellett alig fogja elárulni, hogy a két szöveget hét évszázad és egy világrész választja el egymástól. Egy héber nyelvű legenda következőképp hangzik Jehúda b. Sámuelre, a XIII. század elején Regensburgban élt tudósa hivatkozó munkában.¹⁹

„Történt egy emberrel, aki pásztor volt és nem tudott imádkozni. Naponta ezt szokta elmondani: 'Világok Ura! Te tudod, ha neked volnának barmaid s rám bízád őrizetüket, — bárki másnak bérért teszem, — a tiedet ingyen gondolnám, mert szeretlek Téged.' Es izraelita volt". Egy írástudó arra jár, hallja az egyszerű főhást, megfedi a pászort s megtanítja imádkozni. Távozta után a pásztor elfelejti az új imát, a régit pedig imeri ajkára venni. A tudós égi parancsot kap álmában, hogy tegye jóvá hibáját. Felkeresi a pászort és bátorítja régi könyörgése gyakorlására: Isten a jószándékkal is beéri, mert „szívet kíván az Isteu“.

A jámbor szerző odabiggyeszi legendája végére bizonygatásul: „Es izraelita volt“, nyilván azért, mert forrásában, amelyet látott vagy hallott, nem volt az. Goldziher megfigyelése szerint ebbe a környezetbe inkább való arab beduin, s beduin ajkára ilyen ima. Meg is találta több változatban arab forrásokban ezt a legendát, mint az iszráiliját-kör egy darabját, magától a Prófétától eredeztetve:

Egy ember a földjén dolgozott. Az ég esőt hullajtott és fűvet adott a föld. Látván egyszer szamarát legelészni, így kiáltott fel: Ó, Uram, ha neked is volna szamarad, ellejelném az én szamarammal. Meghallotta ezt Izráel fiaí prófétáinak egyike és ki akarta érte átkozni. De Isten megjelent neki, mondván: Szolgáim engem értelmük mértéke szerint tisztelnek.²⁰

Ezt a legendát a chászidizmus a XIX. század elején felújítja, a régi gyöngyöt új foglalatra zárva:

„Egy pásztor a mező szélén legeltette juhait. Egyszer fáradtan dőlt a földre és elaludt. Ilyen eddig soha nem történt vele. Éjfél tájt fölébredt, a telehold magasán állt, tiszta, hűvös éjszaka volt. A pásztor ivott egy kortyot a patak vizéből, jól esett neki. De már juhaira gondolt s majd elállt a szíve verése. Körülnézett, állatai pár lépésnyire heverték tőle összezsúfolódva, mint az akolban; megszámálta őket, egy sem hiányzott. Felkiáltott: Jóságos Isten, hogyan köszönjem meg neked? Bíz rád a te juhaidat, úgy vigyázok rájuk, mint a szemem világára.“²¹

¹⁹ *Szféer Chászidim*. Das Buch der Frommen. Zum ersten Male herausgegeben und mit Anmerkungen versehen von Jehuda Wistinetzki. Berlin, 1891. 6. l. Nr. 5., 6. Német fordítása is megjelent: Nahum Norbert Glatzer und Ludwig Strauss: *Sendung und Schicksal*. Berlin, MCMXXXI. 97—98. l. Magyar kivonatát adja Weisz Miksa: *Zsidó etika*. Bp., 1923. 30—31. l.

²⁰ Korábbi szerzőkből idézi Damíri: *Haját al-Hajaván*. I. Kairó, 1330. H. 449. l. 3—8. sor; Victor Chauvin: *La récession égyptienne des Mille et Une Nuits*. Bruxelles, 1899. 102. l. Nr. 79; Goldziher, *Revue des Etudes Juives*. XLV. 1902. 11—12. l. Az arab források egész sorát hozza René Basset: *Mille et un contes, récits et légendes arabes*. I. Paris, 1924. 260. l.

²¹ Martin Buber: *Hundert chászidische Geschichten*. (Bücherei des Schocken Verlags. 4.) Berlin, 1933. 67—68. l. (Der Hirt.) Magyarul: *Száz chászid történet*. Ford.: Pfeiffer Izsák. (Javne Könyvek 9.) 105—106. l. — Egy spanyol mesében figyelemreméltó párhuzamot találtam a pásztor egyszerű imájához, amelynek meghallgatása jelöl a felmutatott kehelyben meglátja a pásztor a mezítelen Jézus-gyermekeket. Harri Meier: *Spanische und portugiesische Märchen*. (Die Märchen der Weltliteratur.) Jena, 1940. 93—94. l. Nr. 14.

Ehhez a legendához szélesebb alapot és tágabb hátteret keresve eljutunk az „egyszerű ima“, az „együgyű ima“ és az „együgyű imádás“ legendaköréig, amelyet a zsidó hagyomány „szívet kíván az Isten“ szavakkal jelöl.²² A legenda ezerte elszórt szemeit már régóta gyűjti a kutatás külföldi és magyar forrásokból (Pelbárt, Mikes, Vörösmarty).²³ Néhány figyelmen kívül hagyott magyar adatát kell még belevonnunk a kutatás körébe. Az „egyszerű ima“ családjába tartozik Kölcey Ferenc *Országgyűlési Naplójának* egy részlete (március 19-én 1833.).²⁴

„Az egyszeri asszonyka az egyszeri püspökhöz panasszal járult; mert, úgymond, ő imádkozni nem tud.

S hogyan? kérdi az egyházi úr.

És úgy akarnék pedig! folytatá az asszony; de valahányszor kezdem, egyszerre elfogódom; s egyebet nem tehetek a sóhajtásnál: Óh!

Jó asszony, felelt a püspök, te imádkozni tudsz; és jobban, mint én!“

Az „együgyű ima“ csoportjába kell vonnunk Mindszenty Gedeon (1829—1877) *A remete* c. költeményét,²⁵ amely egy csapáson halad Vörösmarty *A szent ember* c. versével, lévén mindkettőnek nyilvánvaló forrása Mikes *Törökországi leveleinek* CCVI. darabja. Az „együgyű imádás“ típusához kell kapcsolnunk Radó Antal *A Boldogasszony táncosa* c. verses legendáját,²⁶ amely a középkori francia költemény (*Del Tombeor Nostre Dame*) tárgyának megmagyarítása;²⁷ egy katádfai és egy sósvertikei mesét az imádság gyanánt árkot átugráló kanászgerekről,²⁸ amelynek megfelelőjét ismeri az élő zsidó legenda is.²⁹ A rokonlegendák, különösen a keleti típusú törmelekek között,

²² Bab. Szánh. 106b. A gondolat megvan a görög irodalomban is. S. Rapaport: *Antikes zur Bibel und Agada*. Kaminka-Festschrift. Wien, 1937. 99—100. l.

²³ Heller Bernát: *Szívet kíván az Isten*. IMIT Evkönyve. 1908. 239—251. l.; U. a.: „Gott wünscht das Herz“. Hebrew Union College Annual, IV. 1927. 368—379. l.; U. a.: *Goldziher Ignác és a néprajz*. Jubilee Volume in Honour of Prof. Bernhard Heller. ed. Alexander Scheiber. Bp., 1941. 316. l. L. me. Johannes Pauli: *Schimpf und Ernst*. ed. Johannes Bolte. II. Berlin, 1924. 335. l. ad Nr. 332., 333.

²⁴ Kölcey Ferenc *Összes Művei*. (Franklin.) 1329. l. A legenda eredeti alakjában a dominikánus Etienne de Bourbonnál (XIII. sz.) olvasható: *Anecdotes historiques, légendes et apologues, tirés du recueil inédit d'Etienne de Bourbon*. ed. Lecoy de la Marche, Paris, 1877. 179. l. Nr. 20b.; átveszi tőle és kivonatát adja Joannes Junior Gobii, francia dominikánus (XIV. sz.): *Scala Coeli*. Ulm, 1480. 136b. l.

²⁵ Mindszenty Gedeon *válogatott költeményei*. (Irod. Olv. VII.) Bp., 1907. 83—86. l. Feldolgozta Tolsztoj is: *Drei Greise*. Volkserzählungen. (Reclams Universal-Bibliothek. Nr. 2556/57.) 148—156. l.

²⁶ *Aurora*. Bp., 1914. 135—144. l.

²⁷ Tárgyalja Louis Allen disszertációja: *Del Hermite et del Jongleur*. A thirteenth century „conte pieux“. Text with introduction and notes, including a study of the poem's relationship to „Del Tombeor Nostre Dame“ and „Del Chevalier au Barisel“. Paris, 1925. A legenda mélyen belenyúlik a vallástörténetbe, ahol a templomi táncról gyakran történik említés. Haraszti Emil: *A tánc a templomban*. Búvár. II. 1936. 623—627. l.

²⁸ Berze Nagy János: *Baranyai magyar néphagyományok*. II. Pécs, 1940. 537. l. 10. szám; 537—538. l. 11. szám. Jegyzetek: 547. l. Az első mese eleje erősen emlékeztet a Mikes—Vörösmarty—Mindszenty feldolgozta legenda-típusra.

²⁹ Heller, IMIT Evkönyve. 1908. 249. l.; HUCA. IV. 1927. 378. l.

József Attila egy-egy kifejezéséhez olykor meglepő párhuzam is akad, amelyet nyersanyagul használhatott fel műhelyében a költő. Egy chászid legendában pl. ez áll:³⁰

„Zuszja egyszer vendégségben volt a neszhizsi rabbinál. Ez éjjel után zajt hallott a vendég szobájából, odalépett az ajtóhoz és fület. Hallotta, hogy Zuszja fel- és alájár a szobában és beszél: „Világok Ura, lásd, én szeretlek, de ugyan mit tettek kedvedre, hisz, nem tudok semmit“. Aztán csak szaladgált fel és alá, végül, mintha elgondolkodnék, megállt, majd szólt: „Ej, hiszen tudok én fütyülni, majd elfütyülök neked valamit!“

József Attila széleskörű olvasottságában — talán különleges érdeklődése is vezette ebben — találkozhatott valahol ilyen legendával, megragadta figyelmét, elindította költői képzeletét, hogy még néhány példával bővítse, teljessé tegye a képsort s az egyszerű legendát pompás modern költeménnyé építse ki.

3. Istenről szólóban máskor régi keleti hágiológikus hasonlat kerül keze ügyébe és beképíti ezt is istenes verseinek egyikébe:³¹

Ha az Isten íróniák volna
S éjjel nappal mozogna a tolla,
Ugy se győzné, ő se, följegyezni,
Mennyit kell a szegénynek szenvedni.

Nem lehet szándékomban íté megírni ennek a messziről származó, messzire terjeszkedő hasonlatnak történetét. Nem akarván ismétlésekbe bocsátkozni csak a legszükségesebbet mondom el s azokat az adatokat említem meg, amelyek még nem kerültek szóba.

Indiában bukkanhatott fel először, bár csak kései (XVII. századi) szövegezésben van előttünk. Visnunak Krsnává történő átalakulásával kapcsolatban a következő olvasható: „Die Heyden bezeugen einhälliglich wann schon das gantze Meer Dinten wäre die gantze Erdo Papier und alle Einwohner in hundert tausend Jahren nichts anders tähten dann schreiben tag und nacht so wäre es nicht möglich alle Wundertahen Kisna in Schriften zu verfassen...“³²

Időben legkorábbiak a zsidó források,³³ az i. u. I. századig nyúlnak vissza. Szinto meg lehet ezekben lenni a képet in statu nascendi és figyelemmel kísérni alakulását. Először a *III. Makkabéusok* könyve (i. u. I. sz.) használja a zsidók létszáma megállapításának lehetetlenségére: „nincs elég tekeres és írónád“ a munkához (IV. 20.).

Teljes alakjában jelentkezik — régóta ismeretes — R. Jóchánán b. Zák-kájnál (I. sz.): „Ha az ég íróhártya volna, minden fa írónád (calamus), minden tenger tinta, akkor sem lenne elegendő leírni mindazt a tudományt, amit mestereimtől tanultam...“³⁴

³⁰ Martin Buber: I. m. 9. l.; Pfeiffer Izsák fordításában 62—63. l.

³¹ József Attila: I. m. 90. l. (*Aki szegény, az a legszegényebb.*)

³² Theodor Zachariae: *Kleine Schriften*. Bonn und Leipzig, 1920. 206. l.

³³ Krausz Sámuel, *Ethnographia*. IX. 1898. 471—472. l.; Immanuel Löw: *Die Flora der Juden*. I. 2. Wien und Leipzig, 1928. 680—685. l.; IV. Wien, 1934. 514—515. l.; MGWJ. LXXXI. 1937. 187. l.

³⁴ *Mászechet Szóferim*. XVI. 8. ed. Joel Müller. Leipzig, 1878. XXX., 219. l. Eddig nem jött tekintetbe a Gán Eden Higger kiadta csonka változata: *Háláchot Veággádót*. New York, 1933. 136. l.

A középkori héber költészetben igen elterjedt vallásos lírai motívummá lett. Elég, ha három — ebben az összefüggésben még nem tárgyalt — példára utalok: Móse b. Kalonymosz (980 körül; Lukka)³⁵ *Ajom venóra* és *Omece geurotechá* c. — peszách 8. napján olvasandó — liturgikus darabjaira és Simon b. Jicchák Abun (1000 körül; Mainz)³⁶ *Chászde Adonáj ázkir* c. — peszách 7. napi — pijjutjára,³⁷ ahol ezek a szép sorok találhatók: „Ha minden tenger tinta volna, a nádasok tollak, az emberek írók (libellarius), íróhártyaként volnának kifeszítve a földek, az ember minden hajaszála ajak volna és a nyelvek dicséretet zengenének, nem lennének elegendőek kutatni a sokezer és miriád esodát és esodatettet, amelyet művelt az Úr!” (Izraellel). Lognepszerűbb feldolgozását Méir b. Jicchák (XI. sz.; Worms) *Akdúmut* c. aram verse nyújtja, sávuot 1. napjának költői olvasmánya.³⁸

Zsidó forrásokból jutott be a *Kórá*nba (XVIII. 109., XXXI. 26.), a perzsa és török irodalomba; zsidó vagy arab közvetítéssel a középkori latin és nyugati irodalmakba,³⁹ ahol nagy népszerűsége tett szert s albán, angol, cigány, cseh, finn, francia, német, olasz, portugál, román, spanyol, szerb, szlovák és úgörgög nyelven szólalt meg. Kezdetben itt is megtartja vallásos jellegét: a végtelenség, kifejezhetetlenség e hasonlatát Istenről használják, hovatovább azonban túlnyomórészt a szerelem és az asszonyi csalárdtság példázására sajátítják ki.

Európai minták lecsapódásaképp megtalálható a magyar irodalomban, népköltészetében és műköltészetében egyaránt.⁴⁰ A magyar népköltészetben is csaknem kizárólag a szerelem és az asszonyi furfang határtalanságának szemléltetésére kerül elő. A legkerekebb és legbefejezettebb példának egyike az ismert udvarhelyszéki népdal kezdete:⁴¹

Oh bánat, búbanat, keserü búbanat!
Egön mennyi csillag, ha mind diák vóna,
Födön mennyi fűszál, ha mind penna vóna,
Erdön mennyi levél, ha pappiros vóna:

Töngör sűrű hobja ha mind ténfa vóna,
Még sem irhatnók le búmot, bánatomot,
Búmot, bánatomot, benn való titkomot,
Ez életbe való keserü sorsomot.

Ehhez képest szegényesebb és sötényebb egy nemrégén Görcsönyben lejegyzett szerelmi dal hasonlata:

³⁵ I. Elbogen: *Der jüdische Gottesdienst in seiner geschichtlichen Entwicklung*.³ Frankfurt a/M., 1931. 326. l.

³⁶ U. o. 328—330. l.

³⁷ Davidson: *Thesaurus of Mediaeval Hebrew Poetry*. II. New York, 1929. Nr. 432.

³⁸ Davidson: I. m. I. New York, 1924. Nr. 7314.; IV. New York, 1933. 274—275. l. Nr. 7314.; Enc. Jud. II. 3—4. l.

³⁹ Reinhold Köhler: *Kleinere Schriften*. III. Berlin, 1900. 293—318. l.; U. a.: *Ethn. Mitteilungen aus Ungarn*. I. Heft IV. 1887—1911. 441—453. l.

⁴⁰ Herrmann Antal: *Und wenn der Himmel wär' Papier*. Ethn. Mitt. aus Ungarn. I. Heft I. 1887. 12—19. l.; Heft II. 1887—1888. 211—213. l.; Heft III. 1887—1889. 319—323. l.; Heft IV. 1887—1911. 429—438. l.; György Lajos: *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*. Bp., 1934. 133—134. l. Nr. 84.

⁴¹ Kriza János: *Vadrózsák*.² I. Bp., 1911. 21. l. Nr. 5.; Sebestyén Gyula: *gazdag párhuzam-irodalma* u. o. II. 419—420. l.

Tisza, Duna tinta vóna,
 Minnyá legény irnya tunna,
 Még se tunná azt fölirnya,
 Kit szereték a faluba!⁴²

Hasonló hozzá a szintén friss mohácsi gyűjtés szolgáltatta párhuzam:

Ha a Tisza tóna vóna,
 Mindön kis lány irni tunna.
 Még se tunná azt lírni:
 Hány szeretője van néki!⁴³

A magyar műköltészet különféle tárgyak és fogalmak megközelítésére alkalmazza már a kódexirodalom óta.⁴⁴ Két újabb példát hozunk reá. A két idézendő költő ezúttal — és csak ezúttal — találkozik, hogy náluk a hyperbola célja ugyan a nagyság megsejditése, de eszközei nem az írás világából kerülnek ki. Kiss József a férfiúi hütlenséget példázza véle:⁴⁵

„Hogyha minden tenger vize rád zudulna,
 Hogyha minden felhő zápora rád hullna,
 Egyebet se tenne, csak tégedet mosna,
 Attól az asszonytól tisztára nem mosna!“ (Rab asszony.)

Mécs László — magyar népköltési indítékok nyomán — az anyai jószág meghálálhatatlanságának érzékeltetésére veszi kölcsön:⁴⁶

Hogyha minden csillag csupa gyémánt volna,
 minden tavaszi rügy legtisztább gyöngy volna:
 kamatnak is kevés, nagyon kevés volna.

Hogyha minden folyó lelkemen átfolyna
 s ezer hála-malom csak zsolttárt mormolna,
 az én köszönetem így is kevés volna.

Hogyha a föld minden színmézét átadom,
 az ő édességét meg nem hálálhatom,
 ez az én bánatom, harmadik bánatom.

(A királyfi három bánata.)

Ennek az irodalmi hagyománynak folytatója tehát József Attila. Nem véletlen azonban, hogy ő Isten közelébe jutva — a fenti két megbeszélte motívumhoz hasonlóan vallásos hangulatba és keleti legendavilágba ringatva magát —, amidőn találkozik ezzel a profanizált hasonlattal, visszahajlítva eredeti, kétezerévelőtli hagiológikus alakjára, sőt — amire nincs más példa — Istent a hasonlatnak nem tárgyává, hanem alanyává teszi meg.

4. Hasonlóképen keleti legendacsírárt rejt magában József Attila következő két sora is, amely változatlan alakban kétszer található meg költeményei között:⁴⁷

⁴² Berze Nagy János: *Baranyai magyar néphagyományok*. I. Pécs, 1940. 445–446. l. Nr. 149. Szövegváltozatai és a hozzáírt jegyzetek: 460. l.

⁴³ U. o. 447. l. Nr. 150.

⁴⁴ Katona Lajos, *Ethnographia*. IX. 1898. 402. l.; X. 1899. 165. l.; Turóczi-Trostler József: *János pap országa*. Magyarságtudomány. II. 1943. 483. l.

⁴⁵ Kiss József *összes költeményei*. I. 1900. 19. l.

⁴⁶ Mécs László *összes versei*. Bp., 1944. 310. l.

⁴⁷ József Attila: I. m. 99., 343. l.

Nagyon utálkozhatott az Isten,
Hogy ilyen esúnya plánéfát köpött —

A teremő köpés motívuma ez: Isten köpéséből lett a föld. Összefügg a szó (Jacob Z. Lauterbach: *The Belief in the Power of the Word*. HUCA. XIV. 1939. 287—302.) és a nevetés teremő erejében való hittel.^{47a} Úgy látszik, a perzsa hatást mutató legendák között gyakori e képzet. A Felsőmezopotámiában és Örményországban lakó, iráni eredetű jezidek mondaanyagában is sok a perzsa elem. Legendáik egyike beszéli,⁴⁸ hogy a világ kezdetén hatan ültek egy csónakban és egy évszázadon keresztül hányódtak az Óceánon. Majd vetélkedni kezdtek, ki legyen közülük a Mindenható Isten. Megállapodtak abban, hogy azt nevezik majd Mindenhatónak, aki meg tudja szilárdítani a vizet és égboltozatot tud építeni. Mindenikük kísérlete meddőnek bizonyult, míg végül Isten a hullámokra köp s a vizek azonnal földdé válnak. Román legenda tartja,⁴⁹ hogy Isten a világteremtéskor a kezébe köpött és köpéséből keletkezett a föld. A perzsa dualizmust tükröző legendákban, amelyekben a rossz szellem a segítőtárs a világteremtésben, ennek az elképzelésnek távolabbi rokonaira akadunk. Egy ukrán monda szerint, amely Bulgáriában is ismeretes, Isten, midőn a világ teremtésére gondol, Sátánt a tenger fenekére küldi egy marék homokért. Isten a homokot elhinti a tenger felett, de a Sátán megnyalja ujját és a lenyalt homokszemeket szájában tartja. Isten áldása nyomán az elhintett homok nőni kezd s az is, ami a Sátán szájában van, úgyhogy arca majd szétesattan. A Sátán ugrádozni és köpködni kezd. Ugrádozásából lesznek a völgyek, köpéséből a hegyek.⁵⁰ A kazánvidéki hegyi cseremizek hagyományában is Keremety (a rossz kútfeje) kiköpi a szájában rejtgetett földet és ebből lesznek a hegyek.⁵¹ Egnémely helyen Isten köpéséből ördög lesz.⁵² A vogul mondában a világ kezdetén végnélküli víz volt, a vízen felhő; ezen a felhőn ült az Űristen, Szavaoth. Az Űristen a vízre köpött, ebből egy kis buborék képződött, belőle Szataniel jött elő.⁵³ Az erza-mordvinok regevilágában Csám-Páz (a mordvinok jó Istene) a nyílt tengeren egy kőszálon azon tünődött, hogyan teremse meg a világot. A tengerbe köp s belőle egy nagy hegy lesz. Botjával ráüt, hogy elpusztítsa, mire Saitán ugrik ki onnan. Együtt teremtik most már a földet (mint a fenti legendákban). Saitán földköpéséből támadnak a halmok, hegycsúcsok és bércek.⁵⁴ Végül pedig ember is foganhat és születhet köpéséből.⁵⁵

A köpés, mint formát öltő substantia, mythologiai magaslatáról alá-süllyedt a népmesébe is. Rózsa és Ibolya pl. szökésüket leplezendő kiköpnék

^{47a} Waldapfel Imre: *Teremő nevetés*. Magyarságtudomány. II. 1936. 155—159. l.

⁴⁸ Dähnhardt: *Natursagen*. I. 30. l.

⁴⁹ U. o. 58. l. 2. j.

⁵⁰ Strausz Adolf: *Bolgár néphit*. Bp., 1897. 9—10. l.

⁵¹ Munkácsi Bernát, *Ethnographia*. V. 1894. 267. l.

⁵² Stith Thompson: *Motif-Index of Folk-Literature*. III. (FFC. No. 108.) Helsinki, 1934. 229. l. G. 303. l. 1. 2. Devil originates from God's spittle.

⁵³ Munkácsi: *Id. dolg.* 265. l.

⁵⁴ U. o. 268—269. l.

⁵⁵ Stith Thompson: *Motif-Index*. I. (FFC. No. 106.) Helsinki, 1932. 157. l. A. 1263. 4. Man created from spittle of holy person; V. (FFC. No. 116.) Helsinki, 1935. 310. l. T. 541. 8. 1. Birth from spittle.

és a „köp“ kiáltja nevüket helyettük. Tehát élőlényé alakul.⁵⁶ Arany János — ami ritkaság nála — az epikai hitelen csorbát ejtve, nyilván esztétikai meggondolásból, a köpést kis-ujjuk hegyéből eresztett három-három vércseppel helyettesíti (*Rózsa és Ibolya*. V.).⁵⁷

A köpés, mint teremtő principium, vallástörténeti, vagy mesei állomásán természetesen még nem fejez ki értékítéletet, csak József Attilánál válik azzá az a keleti eredetű, kozmogóniai legenda-motívum.

5. Az alább következő, exaltált és féktelen fantáziájú kép legendai háttér nélkül szinte érthetetlen:⁵⁸

A szél sikoltott. Fölkapta a szívem
S egy csöpp vérem, ami még megmaradt,
Végiggurult lobogva az égen.
Utánaszaladt.
A földre ekkor tűzesóva esett.

Tehát a költő lecsöppent véréből tüzet fog a föld. Háttére és gyökere a tűzözön-képzetben keresendő.⁵⁹ A *Muspilli* c. ófeltnemet költemény (830—840 körül) nyújtja rá a legvilágosabb magyarázatot. Ebben a költeményben pogány és egyházi képzetek vegyülnek: az Edda világa és a zsidóságból táplálkozó keresztény apokaliptika. Leírja az utolsó ítélet kezdetét, Éliás és a farkasnak ábrázolt Antikrisztus harcát. Az Antikrisztus megsebesül és csatát veszít. Maga a próféta is sebet kap s földre csöppent véréből nagy, mindent megsemmisítő tűzözön gyúl: a muspilli.⁶⁰ Legközelebbi párhuzama egy orosz költemény, amely szerint Éliásnak az Antikrisztus megsebezte kisujjából cseppen vér a földre s belőle lángol fel a tűzözön. Távolsági változatában, egy óázsiai mesében, az ördög két harcosa küzd Isten két hőseivel. Az utóbbiak egyikének véréből fog tüzet a föld.⁶¹

6. Utolsónak maradt József Attila legérettebb költeményei egyikének két első sora,⁶² amely egyenetlenségében mindenkép elüt a költemény további menetétől. A többi versszaknak a szegénységről rajzolt reális képeivel és szinte népdalszerű fordulataival szemben ez kissé elvont és patetikus, elárulva az idegen anyagot: a legendát.

Világ van a szegényember vállán,
Istent emelt mindig másik vállán.

Szerintem itt a költő — tudatosan, vagy tudatlanul — a Christophorus-legendát értékesítette.⁶³ A gyökérszálaival Keletre, a IV—V. századig vissza-

⁵⁶ Szendrey Zsigmond: *Nagyszalontai gyűjtés*. (M. N. Gyűjtemény. Új folyam. XIV.) Bp., 1924. 186. l. Párhuzamai: 338. l.

⁵⁷ Arany János *Összes Munkái*. IV. Ráth-kiadás. 253. l.

⁵⁸ József Attila: I. m. 100. l. (*Mindent hagyok*.)

⁵⁹ Scheiber, IMIT Evkönyve. 1939. 199. l.

⁶⁰ Kummer-Stejskal: *Einführung in die Geschichte der deutschen Literatur*. Wien—Leipzig. 1929. 35—36. l. Az eredeti szöveg megtalálható többek között A. Biese: *Deutsche Literaturgeschichte*. I. München, 1930. 61—64. l.

⁶¹ R. Heinzl, Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. XLIII. 1892. 748. l.

⁶² József Attila: I. m. 89. l. (*Szegényember szeretője*.)

⁶³ Waldapfel Imre mélyenjáró tanulmányaira utalunk itt: *Christophorus*. Mahler-Emlékkönyv. Bp., 1937. 319—364. l.; *Martyr occultus*. Lyka-Emlékkönyv. Bp., 1944. 136—157. l.; *Az Ábrahám-legendától a Kristóf-legendáig*. Jewish Studies in Memory of Michael Guttmann. Bp., 1946. 297—310. l.

nyúló legenda Jacobus de Voragine *Legenda Aurea*-jában (100 c. ed. Grässe. 1846. 430. ll.) így indul: A legnagyobb urat kutató kanaáni óriás, Reprobus, a földi királynál az ördögöt, az ördögnél Krisztust hatalmasabbnak találván, Krisztus szolgálatába áll olyképp, hogy egy remete tanácsára veszedelmes folyón átviszi az embereket. Egyízben egy kis gyermeket vesz vállára és a vízbe lép. Az ár nőni kezd s a gyermek a vállán elnehezül, mint az ólom. „Ha az egész világot vittem volna vállamon, akkor sem érezhettem volna nagyobb súlyt“ — szólta, mikor parthoz ért. „Ne csodálkozz, Christophorus, mert nemcsak a világot hordoztad válladon, hanem azt is, aki a világot teremtetle.“

Feltehető, hogy a költő ezzel a legendával ikonográfiai útján találkozott, ahogyan a világgömb nehezedik Christophorus vállára és a gyermek Krisztus a világgömbön ül, mint a Christophorus-ábrázolások egyrészen;⁶⁴ vagy, ahogyan Christophorus a vállán emeli a gyermeket, aki baljában a világgömböt tartja, miként ez már a buxheimi fametszeten látható 1423-ban. Meglehet azonban, hogy irodalmi feldolgozásban került szeme elé. Waldapfel Imre figyelmeztet engem, hogy Balázs Béla 1923-as bécsi kötetének (*Férfiének*) két sora is emlékébe véshette.⁶⁵

Vállamon Jézus és Kristófként engem
Jézusnak terhe a mélységbe nyomjon!

Különbön biztossággal nehéz lenne megállapítani, hogy honnan ismerte ezt a népszerű legendát a költő.

A tárgyalt hat folklorisztikus motívum előfordulása egy művelt, modern költőnél nem lehet a véletlen dolga⁶⁶ és ez a szám felbátorít bennünket arra, hogy József Attila istene verseinek háttérben régi keleti legendai motívumokat sejtünk.⁶⁷

⁶⁴ Waldapfel Imre, Mahler-Emlékkönyv. 332. l. 48. j. Christophorus magyarországi kultuszáról, ahonnan szintén vezethetnek szájak a költőhöz, összehordja az adatokat Szövérfy József: *Szent Kristóf*. (Német Néprajz-tanulmányok. X.) Bp., 1943. 146—195. l.

⁶⁵ Balázs Béla: *Az én utam*. Athenaeum, 1945. 116. l. (*Zsoltár és utóhang*.)

⁶⁶ Bialik, az újheber költészet klasszikusa (1873—1934), írja önmagáról: „Lehet, hogy a költő sokszor nem tudatosan felhasznál valamit, amiről maga sem tudja, honnan vette. Nem dicsekedhetem tehát azzal, hogy az összes forrásaimat ismerem“. (Moskovits Mihály: *A Biblia Bialik költészetében*. Bp., 1943. 16. l.)

⁶⁷ Vizsgálódásaim irányának igazolását látom utólag Ignotus Pál egy megjegyzésében, amikor azt írja Arany Jánosról és József Attiláról: „mindketten szavak és regék mélyébe túrták fejüket... mindketten szenvedélyes és tudományos költők voltak, ... folkloristák...“ (*Arany János és József Attila*. Haladás. 1946. febr. 21.). József Jolán — szíves szóbeli közlésében — csupán arra tud emlékezni, hogy József Attila a Bibliát forgatta.

Százéves vármegye-szatírák.

Az önismeretre, a hibáink körüli tisztánlátásra törekvés és felhívás legjobbjaink: a helyzetbe bele nem törődök, egy jobb korban és emberekben remélők ajkáról és tollából nemcsak röpiratok formájában hangzott el, hanem időtálló, jelentős költői művekben is. S ez utóbbiak is élénk állítják vádlottul a vármegyerendszert egyenesen a bajok forrásaiul, fönttartójául. 1945-ben kettő közülük megérte a centennáriumát. Az elmúlt év azonban a borzalmaké volt, nem a nyugodt emlékezésé. Így a megfélemezés vádjá nélkül tekinthetünk ebben az évben is ezekre a patinás voltukban nemcsak tiszteltreméltó, hanem művészi alkotásokra.

I.

Az egyik irodalmunk lognemesebb, eszmékben leggazdagabb szellemei egyikének alkotása: *A falu jegyzője*, báró Eötvös József regénye. Egy kis, néhány apró járású felsőtiszai megye — Beregre gondolnánk — életének művészi képe, amelybe azonban a célzat, a vád erejével annyi vonatkozás vegyül, nyilvánvalóan a javítani akarás szándékával. Eötvös tudja, írja is, hogy a tendencia árt a művészi jellegnek, de vállalta ezt a veszedelmet, tudván, hogy csak így használhat homfitársainak. Igazi költő is volt azonban, így a célzat nála belévegyült a művészi egészbe.

A címül írt falusi jegyző alakja halvány egyén maradt. annál inkább előtérbe került a jobb sorsra érdemes jobbágy és felesége, a megyei élet jellegzetes alakjai, egy gonosz ügyvéd, a vármegye urai s közülük is főképp az ördögi gonoszságú alispánné. Violának, a becsületes, munkás zsellér parasztnak feleségére szemet vet a főbíró, s mikor az asszony kiadja az útját, bosszúból férjét rendeli ki, az asszony gyermekágyassága idején, előfogatosnak az alispánné bekocsikáztatására a székvárosba. A vonakodó Violát deresre húzzák, elkeseredésében levág egy hajdút, mire már csak a bujdosó betyárélet lehetősége marad meg számára a szabad világból. Egy pandúr lövi le végül, miután másik megrontóját, az ügyvédet is bosszúból megölte. Viola feleségét, Zsuzsit, a hitvesi és anyai szeretet glóriája övezi. Hűségesen szenved urával életük minden méltatlan nyomorát, s csak még jobban szereti őt az akasztófa alatt, végül pedig bánatában utána hal urának és kőt gyermekének. Ez az egyszerű paraszt-asszony költészetünk legmeghatóbb alakjainak egyike, vázlatos kidolgozásában is. Eötvösnek egyik hődolását jelenti a magyar köznép erőnye, szenvedései előtt, emlékeztetve némiképp Shakespeare Oféliájának genréjére is. Ime a magyar paraszt sorsa a tragédia magaslatán! Eötvös, a maga is romantikus, a betyáréletet romantikájától lehántva, keserves és szörnyű valóságában ábrázolja, akár csak Petőfi „Fürdik a holdvilág“ kezdetű románcában. A tiszta jellemű, emelkedett szellemű jegyzőt viszont ellopott okmányai miatt nemesi származásának nem igazolhatása s vele kapcsolatban gyilkosság gyanújába kerülése juttatja börtönbe. Nemest és nemtelent (legalább is nem igazolttat) összefonó szerelmi történet húzódik meg a háttérben, s boldog véget ér. Hozzá tartoznak a cse-

lekvényhez zsidó és cigány mellékalakok is. Az üveges zsidó visszataszító alak, de hitványsága elnyomottságából következik, mert nem adtak neki teret, hogy nemesebb érzelmeit használja. Ime az emancipáció szüksége!

Eötvös, az alapján szentimentális és romantikus, a *Karthausi* írója, új regényében átesapott realistának és szatirikusnak, de a nélkül, hogy tehetsége alapjaihoz hűtlenné vált volna. Megírta egyikét a legérdekesebb, legdrámaibb meseszövési regényeinknek. Később csak az erudíció nőtt benne és mélyített rajta. Ezt a véleményt aligha vonhatja kétségbe, aki művét közelebbről ismeri. Érelődő lélekkel tesszük le, igazat adva költőjének, hogy „keble mélyén gyémántokat találhatott, de inkább éles ekével szántotta fel földjét, mert érző hogy e munkával öndicsőségére kevesebet, de embertársainak többet tehet;“ és hogy „a könyvben nem szép mű, hanem szép emberi tett fekszik előttünk“. A regényben sok vonatkozás, célzás csendül meg: a főbírói önkény, az esküdtszék, rabváltás, végrehajtás, korteskedés, a titkos szervezés, megyei utak, betyársors, üldözés, statárium, zsidó-, cigány- és börtönügy, tisztviselőtútlengés stb. A regényt azonban nem ezek a vonatkozások duzzasztják meg az ezer lap felé, hanem a szerző vonatkozásokban és mélységben egyaránt gazdag észmebősége. Erről maga is azt vallotta, hogy a természetből megáldott emberek, akiknek az ég tulajdon gondolatokat adott. Eljárását avval a törekvéseivel védi, hogy mindent nagyon igyekezett motíválni.

A gúny, a szatíra természetesen jelentékenyen szóhoz jut. A keleti lustaságról például: „Őseink csak azért hagyák el honukat, hogy oly hazát szerezzenek, ahol a nap később kél, hogy tovább aludhassanak.“ De vannak megrendítőbb vádjai is, főképp az igazságszolgáltatás ellen: „Ha az embernek keresete van, nem kap igazságot sehol.“ — „A magyar paraszt nem panaszkodik, mert tudja századok óta, hogy szavának hatása nincsen.“ — „Aki elkerülte a statáriumot, évekig elvárhat pere eldöntésére.“ „Az emberekben meginog a hit is ilyenek láttán.“ Violáné szerint „a szegény embernek hite nincs a világon“, a jegyzőné pedig azt mondja: „Az ember szinte kétekedni kezd a Gondviselésben.“ S ilyen keserves a megye oroszainak sora is. Rongyosak, éhesek 30 faluban, és emmit sem tesznek értük.

Mégsem pesszimista, alakjai szócsövén át sem, a maga nevében sem. Vándory, az öreg pap erősen vallja, hogy „a nagy mérleg végül mégsem a jók ellen fordul“. A jegyző pedig, hogy „az az állapot, amelyben hazánk nem nemes lakói jelenleg vannak, az nem tarthatja fenn magát többé!“ Magát a költőt a szép őszi napok arra a gondolatra viszik, hogy „hazája csak a bizonytalan tavasz s a változékony nyár után fogja állandóan megtalálni derült napjait“.

A regény sok rokonságot mutat Petőfi eszemével. Befejezése is, ez a prózában írt himnusz az Alföldhöz, annak legnagyobb költőjére emlékeztet, egyben pedig megvallása Eötvös lángoló hazafi érzésének.

Műve a legnagyobb szabású szatirikus regényünk, de a szatíra a megindult honszereltem tüzeben olvad fel. Ilykép legmélyén ugyanazt a megindult lírikust találjuk, akit Eötvös egyéb műveiben. Ez a jellege védi meg a vád ellen, hogy ártott volna regényével nemzetének. A *mordet ut sanet* — teljes egészében illik *A falu jegyzőjére*. Művében kiadta mind, ami érző szívének feküdt, a végén maga is azt vallja, hogy „csupa igazat mondott“. Önzők, maradiak,

akik ezt a legkiválóbb alkotását még manapság is helytelenek, kártékonyak nevezgetik.

Eötvös művének irodalmi előzményéül tekintendő Nagy Ignácnak 1842-ben akadémiai pályadíjat nyert vígjátéka, a *Tisztújítás*. Ebben a szerelmi esemény van előtérben, a vármegyei választási mozgalmak szatírája a második vonalban húzódik meg. Eötvösnél kerül aztán a közéleti szatíra az első helyre. A darabban a főkérdés: kit fog a vármegyei főorvos sógornöje, Aranka, kérői közül férjéül választani: Tornyaít-e, a haladásnak némiképp kapkodó emberét, Hovest-e, akiben Bayer József kis túlzással látja már is Tengelyi Jónás előképét, vagy az eladósodott, eszközökben nem válogatós Farkasfalvyt?

Aranka Hovest szereti; és is őt, bár aztán könnyelműen férje nővérénél is próbálkozik. Ez utóbbi Aranka tudta nélkül, egy maga írta levélben azt jelenti ki húga nevében, hogy kezét az alispánválasztásból győztesen kikerülőnek fogja nyújtani. Farkasfalvy győz, s Aranka bár a szíve még mindig Heveshez húzza, mégis, tapasztalván ennek csécsap természetét, a jellemesebb Farkasfalvyt választja. A választási hadjárat során egyre inkább kiűnik az egész rendszernek a vesztögetésen alapuló hitványsága, inkább reálisaknak tetsző, mint bohózatosan torzító vonásokkal.

II.

Mialatt Eötvös egy falu jegyzőjét emeli regénye címébe, egy valósággal élő falusi jegyző, a legnagyobb magyar költők egyikévé válandó Arany János, állomáshelyéről figyelve a megyei élet hullámveréseit, ugyancsak ezek szatíráját írta meg egy komikus eposzban.

Az *Elvesztett alkotmány* tárgyát a hősi eposz hagyományozott kellékeinek alkalmazásával, a csevegés, a pátoz és a gúny hangnemeinek változtatásával énekli meg. A megye két pártjának: a liberálisok és a maradiak harcinak leszünk tanúi. A vitás tárgyak: a magyar nyelv joga, az ősiség eltörlése, a háziadó, főképp pedig a honi ipar pártolását célzó védegyelet. Különösen az utóbbi aláírásánál szereplőket festi pompásan, feltárva, ami a felvonulók belsejét feszíti. De igazi közelharca is sor kerül, s ebbe földfeletti hatalmak is beleavatkoznak: a boszorkányhad, élén egy házaspárral, mélyből a férfi, Hábor, a liberálisok vezérért, Hamaríyt, a feleség, Armida pedig a maradiakét, Rák Bendét segíti, szerelmi csábítást is alkalmazva. A légi boszorkányharcokból a Gellérthegy egész mitológiáját össze lehetne állítani. A földi küzdelem a megyeház udvarán zajlik le a Pörgedy- és Kolocintos-csoport között. Benne a habozók vezére, Ingady jár a legrosszabbul: beleesik a kútba és meghüléscéért életével fizet.

Legrészletesebben Rák Bendénc alakja van kidolgozva. Apját a *Hitel* olvasása közben gutaütés érte; a könyvet vesztére esenték el számára a kaszinóból. A vergiliusi mintára feltároló pokolban még mindig ezt a könyvet kell olvasnia, miközben ugyancsak átkozza az íróját. Legnagyobb élménye egy oláhországi tanulmányút volt, a tanítójával. Kinyílik a föld közepét jelentő Sorsbarlang, ahol a könyvpusztító gép, az időmalom is dolgozik.

A küzdelem a két párt közt végül is eldöntetlen marad: az oltárrá alakult asztal mellett egy szép ifjú génusz-pár jelenik meg: a Lelkesedés és az Erély allegorikus alakjai. Amaz a liberálisok fejére olvas, hogy áldozzanak

erőt, észt, sőt ha kell, vért is a hazának; az Erély pedig rögtön példát is ad, a maradiakhoz fordulva: lerakja az oltárra ékszereit, de csak egy gróf (Lánghy, tán Széchenyi?) és néhány ember követi.

Arany képzelete, humora, világirodalmi műveltsége és népismerete együtt alkotta meg azt a művet, melynek a stílusa is igen figyelemreméltó. A Ludas Matyi után újra előttünk a hexaméternek nem a patétikus, hanem a csevegő, tréfálkozó stílusa, akárhányszor a Vörösmarty pátoszának paródiájául jelentkezik. Ily helyei: „rontsd szét az unalmas öröklét láncait“, „tátongó torkai sírját“, — akkor is Vörösmartyra emlékeztetnének, ha nem venné is szó szerint a Fóti dal-ból: „Kit egével botakar e hon“. Lépten-nyomon használja a szokottól eltérő értelemben a szokat, jegyzeteket is írva hozzájuk olykor mintegy annak jelzésére, hogy egyébként bajos volna megérteni őket, akár magát a kifigurázott stílust. De kijut az efféle nyelvi leckéből a nyelvújítási szóalkotásoknak is. Vörösmarty bizonyára észrevette ezeket, innen erdhetett éles megjegyzése a mű stílusára, ha jószívűen nem is ütötte el a jutalomtól. Láttá itt az új, realista stílust, mely nemsokára véget vet az ő sílromantikájának, s így is történt. Mégis Aranynak ez a műve valahogy alulértéklődött az irodalmi köztudatban. Pedig hexaméterei, mint a csikós kibentott karikásával az alföldi rónán, vágatnak; leírásaiban frissesség, eredetiség, úgyhegy, aki elfeledi, amit valamikor erről a műről tanult, nem kevés sajátos szépséget fedezhet fel benne. Ime a liberálisok leckéztetéséből az Erély ajkáról:

„Ti *szabadelműek*, kik nyelveteken ama legszebb Szót, a „szabadság“ot szólásban, gondolatokban, Testben, lélekben meritek hordozni naponként: Névvel vagytok azok. Vallástok képmutatóság; Bennetek a türelem, más értelműek iránt nincs; Bennetek a tűrés, tartós láng, semmi nagyért, nincs; Bennetek elszántság nincs áldozatokra; ezért már Olesók elveitek... Isteni törvények nagyon emberi hírnöki vagytok, Tlk tanítástoknak legesűfösb nem-követői, stb.“

A költő a haladókkal tart, de jól látja az ellenpárt fogyatkozásait is.

Mutatkoznak a műben már oroszlánkörmei Arany későbbi népi nyelve erejének, s viszont a mű felépítése sem méltatlan a kompozíció majdani mesteréhez.

Mindkét mű beszédes példája annak, hogy a legjelesebb tehetségek is elérkezettnek látják olykor az időt arra, hogy odahagyják a l'art pour l'art elefántesontornyát, kilépjenek a körülöttük zajgó, vívódó, vérző életbe, s ráfordítva figyelmüket, abból alakítsanak, állást foglalva a kor nehéz, vajudó kérdéseiben, segítve azokat a meggyőződésük szerint helyes megoldás felé. S üzenetük is ez egyúttal költőutódaiknak, hogy hasonlóképp cselekedjenek. MERTHOGY ennek a jelenben is, a jövőben is így kell lennie, e felől a nemzetet nem szabad csalódnának érnie. Az első mű a szatíra komor hangján szól, a második a komikum derűsebb világába visz, de nem csupán a mulattatás kedvéért. Arany is szem előtt tartotta, amit *Ghazel*-jában ajánl.

A bolondot, ha bolondoz, neveti a sokaság;
De ha okos nincs szavában, időt vele te ne tölts.

Várdai Béla.

Börtönvirágok.

A XIX. század első felében Európaszerte megindul a börtönök javításának mozgalma. Magyarországból kiváló férfiakat küldenek a külföldi rendszerek tanulmányozására. Ezeknek útja értékes beszámolókat eredményez és rámutat arra, hogy börtöneink állapota kétségbejítő. Szemere Bertalan Javitó fogház terve, Bárány Eötvös József Vélemény a fogházjavítás ügyében és Kossuth Lajos hírlapi cikke a fogházjavításról (Pesti Hírlap, 1842. 169.) a legjelentősebb állomásai a kérdés fejlődésének.

Ebben a humánus mozgalomban az írók is résztvesznek. Él bennük a költő apostoli hivatásának gondolata, egy sem zárkózik elefántcsonttoronyba, mind dolgozni akar nemzetéért. De maga a külföldi irodalom is kedvez a börtönregénynek s ilyen tárgyú epizódoknak. Nagy szerepe jut a börtönnek Hugo, Dumas és Sue regényeiben. Különösen Dumas elemzi szívesen a szerencsétlen rabok lelki világát, ő teremti meg a pókkal, léggel barátkozó fogolynak és az oktanul is kegyetlen börtönőrnek ismert alakját. A szerencsétlen rab olykor megadja magát sorsának, majd megküzd a szabadság visszaszerzéséért, pástétomba süttött kötélhágcsó, láncszemből készített ráspoly stb. segítségével. Ezeket az alakokat gyönyörli ki Mark Twain Tamás úri rajzában, aki olvasmányai alapján kígyóval és békával ajándékozta meg a szerencsétlen foglyot, bár az irtózik ezektől. A romantikának ezek a túlzásai elkoptak, Dumas börtönrajzai sokat veszítettek egykorú sikerükből.¹ A magyar irodalomban azonban a legkiválóbbak művében találjuk meg a börtön virágait, s ők felülmúlták mesterüket: örök emberi érzést oltottak a börtönben szenvedő hős lelkébe, s ezzel megszerezték számára a halhatatlanságot.

Eötvös József *A falu jegyzőjében* a jólelkű ember őszinte megbotránkozásával írja le a vármegye tömlőcét. Az ott szereplő szerencsétlen embereknek kevés köze van a regény cselekvényéhez, annál több az érzőszívű olvasó lelkéhez. Eötvös művészetét ma is bámuljuk, pedig a börtönök szomorú állapota azóta megváltozott. Azonban ma is értékes a lelkirajz, amit a szerző a szerencsétlen foglyok érzéseiről és gondolatairól alkotott. Az egyik rab éppen szabadulása előtt betegedik meg. Tíz évig volt elzárva, s most kétségbejött a gondolat, hogy a szabadulás óráját nem érheti meg: „Ez élet először kínos neki, a világ melynek élvezetétől tíz hosszú évig elzárattott, paradicsomként áll képzelet előtt, a zöld mező, melyen mások gondtalanul mennek át, a folyó nyugodt tüköre, a roppant láthatár, melynek szépségét szabadsága napjaiban nem gyanítja: mondhatatlan vággyal töltik el a rabnak lelkét...“ Az ellentét a szomorú börtön és paradicsomi külső világ között a szerencsétlen rab lelkének állandóan visszatérő érzése. „Eleven sírjában“ ő, testét bezárták, lelke a szabadban keres vigasztalást, mely innen ezerszerre szebbnek tűnik előtte. Violának börtönében legtöbb gondot felesége gyermekei okoznak: mi lesz belőlük nélküle? Egyetlen reménye, hogy apjukat elfeledve, más néven még boldog emberként élhetnek. Majd beléfásul keserű gondolataiba, megtöri a rabság.

¹ Petőfi még rajongással ír Dumas művészetéről: „Dumas... oly szépek festi még a fájdalmat is, hogy az ember csaknem készakarva boldog talanná lesz, hogy olyan édes bánatot érezen.“ (*Utí levelek*, XVI.)

A börtön Tengelyi lelkét is megtöri: elvesztette nevének becsületét, szabadságát, szerencsétlen gyermekeire örökül csak meggyalázott nevét hagyhatja. (432. l.)

Petőfi lelkébe a szabadságszeretet rettenetes félelmet ültet a börtönnel szemben. A fogság borzalmainak legszebb ábrázolását *Az apostolban* találjuk meg. Szilvesztert elfogják, bebörtönzik. Nem tudja, álomból, vagy ájulásból tért-e magához, mikor eszméletét visszanyerte. Nem tudja, egy órán, vagy több hónapon át feküdt-e eszméletlenül. A bilincs csörrenése juttatja eszébe, hogy hol van. Mélyen a föld alatt, „mélyebben, mint a rothadó halottak a temetőnek fenekén!” Ó, eltűrné szenvedését zúgolódás nélkül, de nejére s gyermekeire gondol, mi lesz azokból!? Sírását és panaszát az örök sötétség egykedvűleg szemléli, míg kifaradt lelke megadja magát:

*Es mozdulatlan néma volt s oly
Érzéketlen, mint a kő, melyen ült,
Mint a sötétség, mely red borult.*

Érzései kihálnak, már gondolatai is alant szállnak. A börtön testvére a koporsónak. Vajjon kik ültek rideg kövén, mártír volt-e elődje, vagy haramia talán? Talán soha többé meg nem látta Isten szép világát, pedig:

*Szép a világ, az erdők és mezők,
A bércek és rónaságok, a
Virágok és a csillagok...*

Ó, de itt minden perc örökkévalóság, sohasem éri meg a rab szabadulását. Élve eltemetett a börtön foglya, lelkéből kihalt már az érzés, fejből a gondolat. Rettenetes álom száll reá: felesége jelent meg előtte, s halálát jelentette meg. Ekkor Istent átkozza el a szerencsétlen, ki „átkozott zsarnoknál zsarnokabb” s kéri: „vedd vissza azt az életet, amelyet mint a lamizsnát dobtál le nekem”. Veszett dühében fejét a falhoz vágja, de nem szabadulhat meg életétől, ez úgy hozzánőtt, mint börtönéhez a sötétség. Tíz hosszú esztendő telt rabságban. Egy kis madár száll a börtön párkányára, annak dala a szabadságot juttatja eszébe. S mikor rabtartója szabadon bocsátja, édes örömeiben attól fél, hogy elveszti esztét, megtébolyul. *A rab* című költemény hőseit a szabadulás reménye élteti, s mikor a sok szenvedés után megszabadul, szíve meghasad.

Arany Toldiját csellel kelepcebe csalják, a vitéz szörnyű zuhanással esik börtönébe. Először mozdulni sem tud, annyira elkábul az eséstől. Szelleme is kábult, álom és ébrenlét ellentéte keveredik benne:

*Nem tudja, mióta, hol, mi okon fekszik;
Ködös ébrenlétből álomba menekszik:
Alma világosság, szén, mozgalom, élet:
Csupa homály, holt, vak, üres az eszmélet*

Arany realizmusa tömören festi az ellentét legfőbb vonásait, az álom mozgalmas fényét és a valóság sötét mozdulatlanságát. Majd Miklós feje felett négy-szögletű nyílás tárul s ekkor:

*Toldi figyel. Lassan mind újraszüremlek
A képzet, az érzet, az eszme, az emlék;*

(Toldi szerelme, V. 27.)

A gonosz Jovodna azzal növeli meg a szenvedését, hogy a testi szenvedéshez Miklósnak lelkét is megkínozza:

*Van-e mátkád otthon? nőd? gyemeked árva?
Soha nem borul az apja sírhalmára!*

(V. 33.)

A legfájóbb pontján akarja megsebezni a rabot: mi lesz szerencsétlen hozzátartozóiból? A börtön Toldinak hatalmas lelkét is rabul ejti. Végasztalan éjben él, az idő jel nélkül száll tova. A világ neki egy sötétség: „Örvényzik alatta feneketlen kétség.“ Testét megtöri az örökös sötétség, éhség és szomjúság s már lelkét is örületes árnyék környékezi. Az emberi lelket elnyomja benne a dühös állapot, s legjobbkor jönnek szabadítóit, hogy szenvedéseitől megváltás.

Jókai regényeiben a börtönnek és az abban szenvedő hősöknek alakjával gyakran találkozunk. A szerző ezerszínű szemlélete hol idillikus jelenetet rajzol, hol borzalmas szenvedést, ismét másutt humoros helyzetet, majd lázas álomképet vagy romantikus szökést. Jókai művészetét éppen ez a sajátosság teszi halhatatlanná: minden művében újat ad és meglepi olvasóját.

Ifjúkori regényeiben Petőfi nyelve és szelleme nagy szerepet játszik. A *munkácsi rab* című elbeszélése Szilveszterre emlékezteti az olvasót. A szerencsétlen fogoly szomorúan csörgeti bilincseit, melynek minden láncszeme egy-egy koporsószegeből van kovácsolva. Vajjon mióta viseli láncait? „Van-e még napvilág odakünn? Piroslík-e még az égálja a hajnal költökor? Énekelnek-e még a madarak? Van-e még virág a mezőkön?“ (*Arnyképek*, 76. l.) A börtönnek nincsen ablaka, csak a lakóársak, patkányok és kígyók szemé világít. Mikor a lélek kifárad, a rab elalél, s ez a kábultság alvása. Ő, már egyetlen napsugárral, az égbolt egy foltjával is megelégednék a szerencsétlen. De haszontalan ez a vágy, s ekkor elátkozza életét, majd észébe jut leánya, imádkozni kezd, hogy legalább annak boldog életet juttasson az Isten.

A jedikulai rab (*Targallyak*) soha sincsen egyedül tömlőcében: vele vannak álmái, s azokból minden kitelik. Ábrándképei a hata'om, jó ételek, női szépség, majd a bosszúvágy teljességét rajzolják elé. A feledékenység vermében van elzárva, s észébe jut csendes lakása a dobropoli völgyben. „Milyen szép nagy diófák vetettek rá árnyékot. A napnak zöld sugara volt, mikor a leveleiken átszűrődött. Óh milyen kedves volt az a zöld fátyolos napvilág! Óh milyen rettenetes ez a földalatti sötétség!“ Ott édesen aludt a sárgavirágos fűben, a méhek kezére és arcára szállottak, itt ijesztő pókok kínozzák. Ébrenlét és álom oly ellentétes, hogy az örületbe kergetheti a rabot.

Az *Arnyképek* szökevénye már megszokta annak gondolatát, hogy börtönéből csak a síron át van szabadulás. Szomorú fogságban csak a pókok s madárcák a vigasztalói. Lelke elmereng, ki tudja merre jár? Ekkor meglát egy legyet, mely a pók hálójában vergődik. Haraggal szökik fel, hogy kiszabadítsa, nem tűrheti a szegény állat fogságát. Trenck Frigyes egérrel barátkozik meg tömlőcében. Ő küzdő hős a börtönök világában: a legszörnyűbb fogság sem töri meg, újra meg újra kitör a rabságból. Ekkor olyan fogdát építenek számára, mely rosszabb a vérpadnál: sírkövét is felállítják benne. Ezen a kövön nyugszik életében, ezalatt halálában. De nem törik meg a hőst, aki egyedül és fegyvertelenül száll szembe a rabtartókkal s ezzel az olvasók szimpátiáját a maga pártjára hódítja. Ráby Mátyás megpróbálja az összes tömlőcöket,

minden testi és lelki szenvedésén átesik a rabságnak. Az olvasó Dantes Edmond harcos alakját látja olykor benne, máskor a megtört szenvedő Fária abbát. A megyei tömlöc szörnyűségei Eötvös leírására emlékeztetnek, de Jókai dróbb kedélye mindezt regényesebben fogja fel, az érdekes elemek ragadják meg figyelmét, s nem a szenvedések mélysége. Ráby szobatársai, a káromkodó és imádkozó rab alakja, s maga Gyöngyöm Miksa inkább érdeklik, mint elérzékenyítik az olvasót. Mikor magányosan szenved a szerencsétlen rab, a szellem és igazság üldözöttjét látjuk benne, ezért indít meg és ezért kell megérnünk a regény végén az erkölcsi igazság diadalát. Garamvölgyi Aladár a szabadságharc áldozata. Fogságában a kedély őrzi meg lelkének egyensúlyát. Nagybátyjának passzív ellenállását ő a börtönben valószínűsíti meg: sohasem veszi igénybe a kedvezményeket, nem kér semmit, s jókedvű fűttyel tréfára veszi a börtönbüntetést. Az ilyen rajz különös voltával meglep, azonban jólesik hinnünk a magyar jókedély és fatalizmus ilyen megnyilvánulásában, s ezért ezt az érdekes változatot is elfogadjuk.

Az illavai fogház leírásában Jókai (*Akik kétszer halnak meg.* II. 127. l.) örömmel írja, hogy az új rendszer sokkal különb annál, amelyet könyvében rajzol. Most már kedélyesen mondja el a rabok szenvedéseit, a botozást, az chetetlen kenyérnek, a rossz levegőnek hatását, hiszen ez a szomorú korszak elmúlt, s a múltban a szenvedések sem oly fájdalmasak. Jólesik ezeket a sorokat összevetni Eötvös keserű panaszával, hogy a fejlődés szemünkbe tűnjék: „A rabok számára műhelyek vannak berendezve, ahol kedvük és hajlamuk szerint kézimunkát folytatnak; üres óráikban rajzolnak, énekelnek, még hangszereik is vannak, bandában muzsikálnak, minden nap jó és elég ételt kapnak, kenyeret éppen kitűnőt, s vasárnap ahány vallásfelekezet van közöttük, annyiféle pap osztja a maga aklához tartozóknak a lelki malasztot.“

A börtön-idillnek legszebb ábrázolása Béldi Aranka és Feriz bég szerelme a szamosújvári tömlöcben. Feriz kezesként maradt Béldiné helyett a börtönben. Maga választotta ezt a helyet, mert így közel maradhat Arankához. S most: „Végre egy fődél alatt vannak; o fődél valamivel jobb, mintha egy koporsóban volnának, de nem sokkal, mert o fődél — börtön.“ Csak egy szűk ablakon át láthatják egymást, de ez is nagy boldogság. Hiszen beszélhetnek a jövőőről, a boldogságról. Milyen ellentét a való nyomorúsága és az álomvilág szépsége között! „A börtön falai oly szűkek, oly nedvesek, a szűk folyosó alig engedi belé hatolni a világot, de ha az ifjú elkezde beszélni hazájáról, a rózsatermő Damaskusról, szélben ingó pálmáival, meleg napfényes egével, hol a háztetők virággal vannak beültetve, s örökzöld ad árnyat az örök nap ellen. Ilyenkor a leány elfelejté börtönét és azt hívé Damaskus rózsauerdeiben van, s ha ő beszélt a jövőről az ifjúnak, akkor az elfeledé Damaskus rózsaberkeit és azt hívé, hogy a mennyben van.“ (*Törökvilág Magyarországon,* II. 76. l.)

A magyar irodalom börtönvirágai nemes eszményből, az emberszeretethől fakadtak. Elérték emberbaráti céljukat, részük van abban, hogy a börtönbüntetés kínjai megenyhültek. De megoldották művészi feladatukat is: életet leheltek a francia romantika bebörtönzött hőseinek túlzott lelkivilágába és azt új tartalommal töltötték meg. A szabadságát veszített ember lelkét kitűnően rajzolják s ennek az örök emberi érzésnek művészi formáját találják meg.

A rab első érzése oly erős, hogy elkábul a borzalomtól. Majd a börtön szörnyősége ráébreszti a valóságra. Kínos töprengését káprázatos álmok váltják fel, ezekből bilincsenek csörrenése ismét felriasztja. Ekkor családjá jut eszébe, testi szenvedéseikhez lelki fájdalom járul: nem tud segíteni szerettein, sőt szőgyent hozott rájuk. Ekkor dühöngeni és átkozódni kezd, majd imádság fakad ajkán. Végül teljesen elfásul, minden iránt közömbös lesz.

A rab lelkivilágának ábrázolását a magyar irodalom legnagyobb művészei alkották, remekbe készült miniatűrök ezek, kidolgozásuk egységes, csak az alkotó személyisége ad árnyalati különbséget: Eötvös a jó ember szánalmával, Petőfi lírai szubjektivitással, Arany realizmusával, Jókai derűs kedélyével ábrázolja a fogoly lelkivilágát.

Lengyel Dénes.

A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának kéziratos doktori értekezései az 1944—45. tanévből.

1. Mezey László: *A devotio moderna és kódexirodalmunk*. 8°. 76 gépelt lap.

2. Szalay, Georg (Mitglied des Collegium Hungaricum zu Wien): *Die mittelalterlichen Universitäten Ungarns*. 65 gépelt ívlap.

3. Monori Erzsébet: *Heidelberg és a magyar szellemi élet kapcsolata*. (Az egyetem alapításától a XVIII. századig.) 60 gépelt ívlap.

4. Kelecsényi Akos: *A nagyszombati egyetem barokk szellemisége 1635—1665 az egykorú nyomtatványok alapján*. Bölcsészeti doktori értekezés. 92 gépelt ívlap.

A nagy világéggel járó nehéz anyagi helyzet a doktori értekezéseket a nyomtatott betű nyilvánosságából leszorította a kéziratos irodalom területére. Eppen ezért fokozottabb mértékben fontos nyilvántartásuk, ismertetésük. A kéziratos jelleggel együtt jár — legalább is jelen esetben — bizonyos kisebb igény, de nyomot hagytak rajtuk az elmélyedő, nyugodtságot követelő tudományos munkának egyáltalán nem kedvező zord idők. Mindezek ellenére ismertetésünkben kissé magasra emeltük a mércét. Tettük ezt azért, hogy az irodalomtudomány munkásai legalább ezúton némi képet alkothassanak a számukra nehezen hozzáférhető kéziratos értekezésekről.

1. Mezey László doktori értekezésének témája újszerű és látszatra sokat ígér. „A devotio moderna elindulását, fejlődését s európai elterjedését, valamint kódexirodalmunkban és általában a magyar vallásosságban kimutatható hatásait vizsgáltuk tanulmányunkban“, — foglalja össze dolgozatának sumáját. Értekezése két részre tagolható. Az első s egyben értékeesebb részben a devotio moderna európai sorsával és hatásával foglalkozik. Itt a doktori értekezések átlagán messze túlmenő olvasottságot és érdeklődést árul el. Szinte mindent elolvasott, ami témájáról valami lényegeset mondhat. Legfeljebb Mestwerdt (*Die Anfänge des Erasmus, Humanismus und Devotio Moderna* [Studien zur Kultur und Geschichte der Reformation II.]. Tübingen, 1917.) kitűnő munkáját hiányoljuk. Kár, hogy az olvasottakat nem medítálta át eléggé. Teljes képet akar adni, így sokat markol, túl messziről hozdi, összefoglalása mégis (vagy éppen azért) töredékes, mozaikszerű és néha zavaros. Számunkra a másik rész lenne a fontosabb, mely e nagy szellemi áramlat magyar recepcióját és kódexirodalmunkban való lecsapódását volna hivatva bemutatni. A recepció — európai analógiákat véve figyelembe — az ágostonrendiek, premonstreiek és pálosok útján és kobelében — kétségtelennek látszik, de kódexirodalmunkban kimutatni nem olyan egyszerű, sőt kétes értékű eredményekre vezethet, mint Mezey értekezése is mutatja. A devotio moderna ismertetőjegyeit veszi Mezey kritériumnak. (Az egyházon belüli lelki megújulás és megújítás vágya; az Eucharistia és a Biblia kultusza; a misztika iránti

bizalmatlanság; imádságok szerkesztése, elterjesztése és a néppel való megkedveltetése; a nép közelebbhozása a liturgiához: egyházi énekek.) Ezeket alkalmazza kódexirodalmunkra. Kritériumai Janus-arcúak, mert egyrészt más forrásból is eredeztethetők, így az interpretálandó kétesebb helyeknél (s kódexirodalmunkból általa felhozottak többnyire azok), hacsak nem tudja más oldalról is alátámasztani, perdöntő érvényre alig tarthatnak számot. Másrészt — mint maga is észreveszi — „150 évvel az elindulás után kissé már népszerűbben megfogalmazott és megfakult eszmékkal jelentkezik kódexeinkben a devotio moderna“. Ezzel szabad utat enged a belemagyarázásoknak. Az ú. n. huszita bibliafordításaink és a pálos kódexek mögött még feltételezhető, de mind ezeknél, mind pedig egyebütt körültekintő, alapos megokolásra volna szükség. Munkája meddőségét megmagyarázza az a szomorú tény, hogy a középkori magyar vallásosságnak tudományos feldolgozása — részlettanulmányok és összefoglalás — teljességgel hiányzik, s a devotio modernával kapcsolatba hozható szerzetesrendekről szóló esetleges monográfiák hiányosak és elavultak, a pálosok újabb rendtörténete szintén a régi nyomokon halad. Egyedül Mályusz Elemér akadémiai székfoglalóját tudta volna használni, de ezt nem ismeri. (*A pálosrend és a devotio moderna*. — Kivonata megjelent a Budapesti Szemle 1944. februári számában 95—100. l.)

2. A középkori magyar egyetemek rövid élettartamuk miatt komolyabb, erőteljesebb hatást középkori műveltségünkre nem gyakorolhattak, így inkább történelmi érdekességük, mint jelentőségük van. Egyetemtörténeti kutatóink éppen ezt a két szempontot cserélték fel. Nem elégedve meg a fentmaradt szegényes adatok beszédes tanúságával, mindenáron arra törekedtek, hogy az igazában ki sem bontakozó egyetemek élettartamát minél kisebb tolják és jelentőségét megnagyítsák. Szalay György értekezésének feladata éppen az lett volna, hogy az eddig összegyűjtött anyagot, illetve feldolgozásokat kritikai rosta alá vegye és a középkori egyetemekről a tudományos köztudatban élő képet bizonyos fokig „átértékelje“.

Szalay ezt meg sem kíséri. A helyett, hogy önállóftaná magát, kiválasztja a három középkori egyetemünk viszonylagosan legjobb feldolgozását, és ezekből szab össze egy kevésbé tisztos és tiszta kompilációt. Egyebet — bár bibliográfiájában mindazokat a könyveket felveszi, melyeket am azok használtak, sőt levéltárakra is utal — alig nézett meg. Legfeljebb néhányat idézet kedvéért. Érdekes, hogy követett mintáinál ezekre az idézetekre a lábjegyzetekben mindig történik utalás. Az általa jelzett bibliográfia 1914. évvél lezárul.

Az 1367-ben Nagy Lajos alapította pécsi egyetem történetének ismeretétését Békefi Remig (*A pécsi egyetem*. Budapest, 1909.) munkájából veszi, helyesebben mondván, fordítja — kihagyásokkal, rövidítésekkel, de szó szerint — németre. Így él tovább Békefinek bizonyos adatok téves interpretációjából leszűrt állítása, mely szerint a pécsi universitas még 1400—1402 körül is fennállt volna. Ezeknek az adatoknak helyes értelmezését Heilig Konrádnak köszönhetjük. (*Zur Geschichte der ältesten ungarischen Universitäten und des Magisters Benedikt von Makra*. A bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Első évfolyam. Budapest, 1931. 42—43. l. — Nagyon furcsa, hogy a neve mellé a „Mitglied des Collegium Hungaricum zu Wien“ predikátumot kitevő

Szalay még erről sem vett tudomást!) Barta Istvánnal már pozitívebbül szűkíthetjük az egyetem élettartamát. Ő ugyanis két tanulót hoz fel, akik a pécsi egyetemről a prágaira mentek át. Elsőt 1379, a másikat pedig (ennek az adatnak illetően értelmezése már kétséges!) 1383. évből. (*Középkorvégi művelődésünk és a külföldi egyetemek*. Regnum 2/1937/109, 35. jegyzet.)

Az óbudai egyetem körül még nagyobb a bizonytalanság, sűrűbb a köd. Gyökerében kellene itt a problémát megvizsgálni, nem történt-e némi konfúziója a budai dominikánus stúdium generale-val, hová 1390-ben a rendi nagykáptalan Frater Joannes Mar-t tanulni küldte. Heiligenek az óbudai egyetemmel kapcsolatban is van komoly kritikai megjegyzése, bár állítása, hogy Makrai Benedek itt tanult volna, csak hipotézis, s nem is helytálló. — Szalay jobb híján Abel Jenő elavult tanulmányát (*Egyetemünk a középkorban*. Budapest, 1881. 17—27. l.) fordítja le sajátos, kihagyó és a jegyzetekből idézeteket betoldó módszerével.

A Mátyástól alapított pozsonyi egyetem „tárgyalásánál“ már részletesebb feldolgozás áll rendelkezésére. (Császár Mihály: *Az Academia Istropolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme*. Oklevéltárral. Tanulmányok nemzeti művelődésünk történetéhez. Első füzet. (Pozsony, 1914.) — Szalay bibliografiájában csak így jelzi: M. Császár: Oklevéltár az Academia Istropolitana Történetéhez. Budapest, 1914.) Ezt is lefordítja — a szokott módon — a maga egészében. Még a fejezetcímek is ugyanazok. Pedig itt nem is lett volna más feladata, mint Császár romantikus multszemléletéből folyó felnyagytások objektív, elfogulatlan revíziója és az egyetem megszűnési évének valószínű meghatározása. Császár ugyanis Mátyás király és Vitéz János köré font humanista dicsfény hatása alatt a pozsonyi egyetemnek különlegesen pezsgő humanista szellemet tulajdonít, pedig az egyetem tulajdonképeni anyaintézetének, a bécsi universitásnak is jó negyven évet kell várnia, mikor is nagy küzdelem után Celtis Konrád sarkig tárja kapuit az új szellem előtt. A tényekhez göröcsösen ragaszkodó pozitivisták gyártották a legtöbb hipotézist! Császár munkájának egész felépítménye ezek egymásba fonódó sorozata. Pedig — a posse non valet illatio ad esse!

Ilyen ingatag alapon felállítja az egyetem négy fakultását. Összeszedi a tanári kart, a Frankói semmivel sem bizonyított állításából, hogy Verbőczy az Academia Istropolitana tanulója lehetett (pedig jóval később, 1492-ben iratkozott be — a krakkói egyetem anyakönyvének tanúsága szerint — a krakkói egyetemre!), már kész is a tétel, hogy ott a római jogot is tanították, sőt — a *Tripartitumból* visszakövetkeztetve — magas színvonalú jogi kultúra virágzott. Ezt így lehetne folytatni tovább... Az első lépéseket tevő és a bécsi egyetem árnyékában öt-hat évet élő zsenge főiskoláról túlsokat tételezünk fel. Nem sokkal élhette túl spiritus rectorának, Vitéz Jánosnak 1472-ben bekövetkezett bukását. Lodovicus Carbo Mátyás király tetteiről — 1475 táján — írt dialógusában említi, hogy az ámbár állandóan háborút visel, „tamen etiam de novo in Pannonia studio erigendo cogitat...“ (Frankói—Abel: *Irodalomtörténeti emlékek*. II. Budapest, 1890. 214. l.) Tehát ekkor már a pozsonyi egyetem a múlté.

Az eddig elmondottakból is látható, hogy középkori egyetemeink problémái továbbra is megoldatlanok maradtak, Szalay értekezésével egy

lépést sem vitte előre, mert a disszertáció-írást összetévesztette mások — sokban idejét múlt — tudományos eredményeinek egyszerű németre fordításával. Megfeledezett arról, hogy a tudományos munkának is megvan a maga nagyon szigorú etikája, mely mind a nagy nyilvánosság, mind pedig önmagunkkal szemben kötelez.

3. Monori Erzsébet értekezése inkább eseménytörténetileg, mint problémákat tekintve, tárgyalja a heidelbergi és magyar szellemi kapcsolatokat, melynek középpontjában szinte kizárólagosan — mint erre a dolgozat alcíme is utal — a heidelbergi egyetem áll, mely a lutheránizmustól elszakadó kálvinizmusnak volt a melegágya. Célkitűzésének megfelelően az alapítástól kezdve ismerteti eme híres intézmény életét, azaz külső és némiképp belső történetét. Mindjárt itt mutatkozik az értekezés nagy hiánya. Nem ismeri Gerhard Ritternek a heidelbergi egyetem problémáin túlmenő mintaszerű munkáját. (*Die Heidelberger Universität. Ein Stück deutscher Geschichte. I. Band. Das Mittelalter. Heidelberg, 1936.*) A továbbiak során pedig felötlük, hogy Monori a protestáns filozófia és teológia problematikáját és terminológiáját nem ismeri és sokszor félreérti. Innét származik a dolgozat sok helyének értelmi ingadozása.

Az egyetem sorsának ismertetése után következik a nevesebb, utóbb Magyarországon kiváló szerepet betöltő egykori heidelbergi diákok számontartása, itthoni életüknek és munkásságuknak bemutatása. Egész sor ismert névvel találkozunk, így Magyar István, Gelei Katona stb. nevével, akik mind a kálvinista egyháztörténetben, mind pedig irodalomtörténetünkben tisztos helyet foglalnak el. A dolgozatnak ezen a részén meglátszik Monori nagy szorgalma és igyekezete, de egyben módszertani készületlensége is. Tanácsalanel áll szemben nagy anyagával, bár ügyesen, a kérdések megoldásának lényegét látva, a heidelbergi diákok itthoni elhelyezkedésére és munkásságára veti a fősúlyt, de nem találja meg azokat a belső rendszerezési elveket, melyek köré — mint mag köré — csoportosítva világosan és áttekinthetően tárgyalhatná anyagát. Másrészt csupán eseménytörténetet ad, így nem juthatott el mélyebb szellemi összefüggések meglátásához és rekonstruálásához. Ennek főoka, hogy nem vette figyelembe a híresebb heidelbergi tanárok munkáit, s ha ezeket összeveti az egykori magyar diákok ott, illetve Magyarországon kiadott műveivel, valóban kitűnne a dolgozat igazi, egyetlen értelme, a heidelbergi kálvinista szellem, illetve annak magyar recepciója. Egyetlen, a problémát gyökerében megfogó, de azt ki nem merítő részlete, az ú. n. irenikus teológiai irányról szó, mely Pareus Dávid heidelbergi tanár nevéhez fűződik és magyarországi visszhangja határozottan megállapítható. Mindez — bár itt is mások nyomán halad — a szerző fentebb említett teológiai és filozófiai képzettségének hiányára vezethető vissza, melyet talán egy doktori értekezés írójától meg sem lehet követelni. Monori munkája ennyi kifogás ellenére sem mondható haszontalannak, gazdag és szorgalmas anyaggyűjtése, valamint a dolgozata végén közölt heidelbergi egyetem magyar tanulóinak névsora igen használható. Érdemes volna mind ezek, mind pedig újabb kutatások alapján jobb módszerrel, nagyobb elmélyedéssel újra feldolgoznia.

Megemlítem még, hogy sokhelyütt értelemzavaró, súlyos elírások találhatók, melyeket kissé nagyobb gondossággal, esetleg a dolgozat alaposabb átnezésével el lehetett volna kerülni.

4. Kelecsényi bevallott célja annak megkeresése és kimutatása, hogyan éi a nagyszombati egyetemen tovább Pázmány Péter barokk szelleme. Módszerét így határozza meg: „a felvetett kérdésre a nagyszombati egyetemi nyomda kiadványaiból próbáltam választ adni. Bár a nyomda már az egyetem alapítása előtt is megvolt s azután sem állt fenn szoros kapcsolat közte és az egyetem között, s így a megjelent nyomtatványok nem állnak minden vonatkozásban az egyetemmel, mégsem látszik önkényesnek a terminus a quo megválasztása éppen az egyetem alapításának döntő jelentősége miatt. Elképzelhetetlen, hogy szoros kapcsolat hiánya esetén is ne látszódjék meg az egyetem hatása a nyomda működésén. Az egyetemen pedig a szellem emberei neveltek és nevelődtek.“

E célkitűzésnek megfelelően dolgozatának első részében ismerteti Szentpétery stb. munkái alapján az egyetem külső történetét, életét, szervezetét, a nagyszombati gimnáziumot és a nyomdát. Majd pedig az érdemi részre tér át, vagyis a könyvekre. Itt két csoportot vesz: thesis-könyveket és a promotiós nyomtatványokat. Ennek keretében hét kiadványt tárgyal. Ez volna az értekezés tulajdonképeni lényege. Azonban sem ez, sem pedig a feldolgozás módja nem mondható teljesnek és elfogadhatónak. E hét kiadvány mellett legalább tízet találhatunk Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárában*, melyek tartalmuknál és a nagyszombati egyetemhez való kapcsolatuknál fogva idekívánkoznak, sőt a dolgozat teljessége és eredményeinek hitelessége miatt el nem mellőzhetők. A kiadványok feldolgozása pedig lényegében nem más, mint azok ügyes tartalmi kivonatolása és ismertetése. Pedig ezeknek szelleme, közhelyszerűsége megkövetelné a Nagyszombatban használt tankönyvek ismeretét és feldolgozott anyagának ezekkel való összehasonlítását, másrészt a hasonló szellemű és tárgyú külföldi, főként osztrák jezsuita kiadványok szemmel tartását. Csak az ilyen szempontokat figyelembevevő feldolgozás, illetve aprólékos filológiai munkát igénybevevő összevetések elvégzése után lehetne véglegesebb és helytálló következtetéseket levonni a nagyszombati egyetem sajátosan barokk, illetve jezsuita szellemére. Hasonlóképen nem lett volna haszon nélküli a korabeli magyar, sőt protestáns természettudományos célzatú munkák figyelembevétele sem. — Így Kelecsényi értekezése — mind feldolgozott anyagának soványsága, mind pedig feldolgozásmódjának egyoldalúsága miatt — kevés ahhoz, hogy a nagyszombati egyetem barokk szellemiségéről arányos és helyes képet tudjon adni.

Gerzdi Rabán.

Zsigmond Ferenc: Orosz hatások irodalmunkban. (Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből. XVI. k. 6. sz. 78 l.)

Az orosz irodalom — Bodienstedt német fordításai révén — az 50-es évek elején válik világirodalmi jelentőségűvé, s már ugyanez évtized végén megjelenik a magyar irodalmi élet partjain is. Hogy jött létre s hogyan alakult a kapcsolat a két nemzet szellemi élete közt? Zsigmond Ferenc úttörő feladatra vállalkozott, mikor 1943. febr. 1-én tartott székfoglaló előadásában megkísérelte feldolgozni az orosz hatások történetét irodalmunkban. Van-e érdekesebb kérdés, mint két kollektív lény kapcsolatának története? Amihez, azt

hiszem, meg kell vizsgálnunk, mikor és kik voltak a két lény ismerkedésének közvetítői, hideg ismeretség maradt-e az érintkezés, vagy fontos szerveket átjáró szerelmes intoxikációvá forrósodott, termékennyé vált-e a viszony, ha igen, mikor és mily szerencsés körülmények következtében, az idegen irodalom mely elemei váltak különösen termékennyé, mennyiben s miért különbözött a befogadó irodalom reagálási módja más népek reakciótól stb. Zsigmond Ferenc egyelőre fel sem veti e kérdéseket. Módszere különben is vitatható. Egy időben lefolyt folyamatot akar leírni, a vele változó egyéb jelenségek s az idő figyelembevétel nélkül. Maga is tisztában van vele, hogy egyelőre csak anyaggyűjtést nyújt, s az egységes folyamatot szilánkokra töri. Voltakép nem vizsgál egyebet, mint 8—9 nagy orosz író nyomait irodalmunkban. De el kell ismernünk, hogy ezt aztán egy tudós szorgalmával s hatalmas olvasottság alapján teszi. Az eredmény is bőséges. Itt csak néhányat emelhetünk ki belőle. Az első orosz író, akit már 1853-ban átpillantának hozzánk, Gogol; hatott is Gyulaira, Beöthy Zsoltra, majd Karácsony Benőre. De legnagyobb hatással írónkra és közönségünkre Puskin *Anyeginje* és Turgenyev volt. Amarról találoán jegyzi meg Zsigmond, hogy egy kissé mintegy ponyvára került nálunk; a 80-as években pedig Turgenyev hazánkban a legolvasottabb külföldi író. Egy csomó íróat neveznek ki „magyar Turgenyev“-vé, s hatása a századvég íróin, Vértesi Arnold, Justh, Abonyi Lajos, Gozsdu, Tömörkény, Krúdy művein s főképp a rajz kialakulásán világosan megállapítható. A világfájdalmas Lermontov már kevésbé népszerű, de az oblomovizmus nálunk is ismert fogalommal válik. Csehov Gárdonyira (egyetlen írónkra, aki nem szerette az orosz regényt), Tömörkényre és Kádár Endrére van hatással. Érdekes, hogy épp a két legnagyobb azonban: Tolsztoj és Dosztojevszkij nem lesz nálunk népszerűvé a közönség körében, sem termékennyé irodalmunkban, nyilván, mert a világnézeti válság, melyben műveik gyökereznek, ismeretlen minálunk. Csak néhány eredmény ez Zsigmond Ferenc gazdag aratásából. Uttörő tanulmányát senki sem nélkülözheti, aki az orosz irodalom hazai térhódítását vizsgálni fogja valaha. Hasznosságát növeli a füzetet bezáró gondos betűrendes névjegyzék.

Komlós Aladár.

Lukács György: *Írástudók felelőssége*. Bp., 1945. (Szikra.) 144 l.

Lukács az írástudók felelősségét a haladó szellemű társadalmi-közösségi magatartásban keresi. Éles szemmel és szellemes elemzéssel mutatja ki írókban és irodalmi mozgalmakban a közös fogyatékoságot: *a tömegektől való idegenkedést, sőt féltelmet*.

A kötet talán legjelentősebb tanulmánya Ady, a politikai költő képét rajzolja meg (*Ady, a magyar tragédia nagy énekes*). Nagy költők jelentősége az, hogy legszemélyesebb mondanivalójukban is a nemzeti válságokat fejezik ki, egyéni problémákban, sorsokban is a közösség áll előtérben. Lukács szerint „a marxizmus nem tagadja meg sem a nagy egyéniség, sem a nemzeti lét fontosságát a történelemben. Éppen azért, hogy szakít azok izoláló túlbecsülésével, válik képessé eme történelmi faktorok társadalmi szerepét konkrétan kijelölni“ (28. l.). Petőfi és Ady képviselik nálunk legtisztábban ezt a típust. Mindketten a magyar nép legmélyebb fájdalmát és reményét élik át, mégis lényeges különbség van köztük. Petőfit politikai tisztánlátása és forradalmi következetessége a dicsőéges elbukás ellenére is a demokrácia győzelmében

bizakodó lelkes optimizmus költőjévé teszi. Útjának csak a vége tragikus. Ady azonban benne él a tragédiában. Petőfi sokszor szembekerült fegyvertársaival, de sohasem szakadt el teljesen tőlük, Ady azonban nem tudott igazi kapcsolatba kerülni a tömegekkel. Magánya nem gögös elzárkózás (bár része volt benne az En arisztokratizmusának is), hanem annak a tudata, hogy ő látja csak egyedül a megmentő demokratikus forradalom elkerülhetetlen szükségességét. Ez az állítás bizonyos tekintetben ellentmondásnak látszik, de a szerző részletesen kifejti. A század eleje nálunk kétségtelenül a liberális demokrata törekvések virágkora, s Ady részben ennek a kornak szellemi gyermeke. Ilyen értelemben nem társtalan, de az a tény, hogy korának legnépszerűbb, s ugyanakkor legtöbbször támadott költője volt, mutatja, hogy kortársai közt nem találta meg helyét. A nyugatos, városi irodalom felszínes, sokban magyartalan volt, s nem küzdött következetes erővel a társadalmi átalakulásért. (Lukács szerint ebben a munkássajtó sem segített eléggé az új irodalomnak.) Ady a magyarság ősi mélyéből jött, s az egész népet, társadalmunk létproblémáit, a megújulás vágyát fejezi ki. A polgárság azonban óvatos életszomléletével nem engedi az új irodalom igazi szociális irányú kifejlődését. A *Nyugat* maga is inkább az esztétizmus elvét tette meg vezérszavának, s bár Adyt elismerte és támogatta, jelentőségét elsősorban esztétikai szempontból méltányolta. „Ady forradalmisága a *Nyugat* szemében egy zseniális ember egyéni rigolyája volt“ (35. l.). Benne a nagy *költőt* becsülik, s politikai szerepének ellensúlyozására szinte vetélytársakat emelnek melléje. Ady tehát kényszerű szövetségben élt még fegyvertársaival is, lényegében magányos volt irodalomban és politikában egyaránt.

Ady lírájának kulcsa politikai, forradalmi verseiben van, de költészetében egy különös ellentét feszül: „Ady tudta, hogy költészete az egész dolgozó magyar nép fájdalmainak és vágyainak kifejezése. De keservesen kellett tapasztalnia, hogy ezek a fájdalmak és vágyak Magyarországon *egyedül az ő elméjében* kapnak formát, egyedül az ő hangja kiáltja őket világgá“ (38. l.). S itt a különbség Petőfi és Ady hangja közt: Petőfi egy *valóságos* forradalom poétája, Ady a várt, de eljenni nem akaró forradalom *vágyának* ad hangot. Ezért válik Petőfi politikai verseinek objektív hangjával szemben Ady számára egészen különös módon szubjektív, személyes problémává a forradalom. Ez ad politikai költészetének újszerű lírai intenzitást. A múlt jelenéne elevenedik szimbolizmusának varázslatával.

Igy vizsgálja Lukács *Ady és a francia költészet* viszonyát. Szerinte a francia szimbolizmus is társadalmi válságok eredője és tükröje. Ezen a ponton önkénytelenül felveti fejét az ellenvélemény. Úgy érezzük, a szimbolizmus elsősorban a modern ember lelki válságainak kifejezője, vagy ha Lukács marxista gyökerű beállítást részben elfogadjuk is, éppen a szimbolizmus legjellegzetesebb költőiben a lelki-esztétikai oldalra billen a mérleg. Ezek a költők és Párizs felszabadítottak valamit Adyban, elmélyítették dekadenciáját, de sajátosan magyar sorsát kevésbé alakíthatták ki. Abban viszont igaza van Lukácsnak, hogy Ady életének és korának szociális tartalma és vágyai közt feszülő ellentét s a magányosságból eredő En-felnagyítása révén „így lesz széles és komoly értelemben politikum, *magyar sors* a szerelemből, a borból, a mámorból, a pénzről és az istenkeresésből“, tehát a költő legszemélyesebb

élményeiből (42. l.). Ady egyénisége és költészete tele van ellentétekkel, s egyetemessége, nagysága abban nyilvánul éppen, hogy „kora életének összes ellentmondásait mélyen és lírai igazsággal fejezi ki“ (43. l.). Ezért versei csak *együtt*, tudatosan megszerkesztett ciklusokban adják igazán, egymást erősítve és kiemelve, ezt az ellentétekből szövődő csodálatos egységet.

Lukács György eredeti gondolatait, megállapításait Révai József fejti ki rendszeresen Ady-könyvében.

A *Babits Mihály vallomásai* c. tanulmány a költő egyéniségét és szellemi magatartását rajzolja meg utolsó két könyve alapján (*Keresztül-kasul az életben. Jónás könyve*): Babitsnál csak közvetve érvényesül a költői őszinteség. Az Énbe való bezártság költészetének alapjellege. Lukács elsősorban Babitsnak a magyar élethez való viszonyát és magatartását elemzi. Az első világháború előtt és alatt Babits ellenzéki álláspontot foglalt el korával és társadalmával szemben, szinte lázadó volt. Határozott világnézete bátran és harsányan elutasított mindent, ami ellentétben állt vele. Mégsem harcos lőlek. Lírája nem politikai kiállás, hanem „az izolált Én öntudatossága“.

A *Nyugat* a forradalmár Ady ellensúlyozására Babitsot emelte fel, aki ennek a polgári reformtörekvésnek volt reprezentatív költője.

Babits hű maradt a háború után is önmagához, liberális világnézetéhez. Tagadja ugyan „politikusi“ voltát, de a magyar liberális humanizmus mellett tesz hitet. Ennek a tagadhatatlanul politikai színezetű felfogásnak jellemző vonása „a tömegektől való irtózás és félelem“ (62. l.). De épúgy irtózik minden zsarnokságtól, a szellem magányos középútját választja. Felfogása új Vörösmarty-arcképében érvényesül, amelybe átvetíti saját lelki vívódásait és misztikus hitét.

Eyen közvetlen módon, gyakran öntudatlanul törnek fel Babits vallomásai. Lelki harcainak legérdekesebb és legőszintébb jelképe a *Jónás könyve*. Jónásban épúgy két irány küzd, mint Babitsban: a béke és nyugalom vágya a felelősség és hivatás parancsával. A kényelmes visszahúzóds és a prófétaág lelki kényszerének dilemmája közt őrlődő, gátlásokkal viaskodó költő megrázóan mély és őszinte vallomása ez a költemény. Ezek a gátlások is erősen társadalmi, objektív jellegűek, alapjuk a modern liberális világnézet és Babits tömeg-iszonya. Viszont költői becsületességét mutatja, ahogy Jónás tragikomikus útját megrajzolja a kényszerű prófétaágig. Ebben látja a szerző Babits költeményének értékes vallomás-jellegét. Babits Magyarország egyik reprezentatív költője, de „soha nem fogta magába a magyar nép összes döntő problémáit“ (74. l.).

A kötet címadó, leghatározottabb célzatú cikke *Illyés Gyuláról* ad képet *Magyarok* c. könyve alapján. A könyv 1939-ben jelent meg, a naplójegyzetek középpontjában a magyarság időszerű létkérdései állanak. Mit mond a költő népnek ezekben a sorsdöntő órákban?

Lukács hangsúlyozza ismét, hogy irodalmunkban a költői nagyság és a politikai tisztánlátás, irodalom és közélet összefüggésének tudatos felismerése jellemzi a legnagyobb tehetségeket. Azoknak, akik mint Illyés is, az író politikai függetlenségét hangsúlyozzák, igazuk van: nem is a politikai pártállás fontos, hanem a következetes magatartás (107. l.).

Illyés központi problémája a *magyar parasztság helyzete* és ennek megoldása: a *földreform*. Tekintve a *Magyarok* valóban egyetemes probléma- és gondolatgazdagságát, jellemző az íróra, hogy *miről hallgat és mit bírál*. Nem beszél a nagybirtokrendszer társadalmi és kulturális vonatkozásairól, viszont vitatkozó bírálata majdnem kizárólag a város, Budapest ellen irányul (ld. *Csizma az asztalon*). Az írástudók felelősége: „kérelhetetlenül feltárni az igazi, a nagy összefüggéseket, és éppen ennek a kérelhetetlen igazságnak erejével leleplezni a napi politika kicsinyes sakkhúzásait... Ezek az igazságok voltak (és lesznek) a magyar nép tragikus konfliktusainak valóságos megoldásai. Nem az író kezében van, megkapja-e korától a választ. De rajta múlik: olyat mond-e, amire *jöhet* a nép erejéből előrevivő válasz“ (122. l.). A mai Magyarországon nem magánügy, hogy az író mit ír, hanem tehetsége (s Illyésnél a magas írói színvonal egyenesen veszedelmes) kötelezettséget jelent arra, hogy az *egész magyar népet* szeresse és vezesse.

Végül két bíráló cikk teszi boncolókés alá a *Szép Szó* és a *Kelet Népe* egymással szembenálló csoportjának szerepét és viszonyát. Rajtuk keresztül Lukács az urbánusok és a népiesek problémájának bizonyos vonatkozásait vizsgálja.

Lukács György a *Szép Szó* legnagyobb gyengeségét szintén a *forradalmi gondolattól való irtózásban* és a *tömegektől való rettegésben* látja. (Mindez furcsán hat az olvasóra, aki annak idején a *Szép Szót* „kommunista“ folyóiratnak hallotta emlegetni.)

A „*népiesek*“ *tévedéseit* fejti ki a *Prológ vagy epilóg?* c. cikk, a *Kelet Népe* 1940-es évfolyamához fűzött jegyzetekben. *Móricz Zsigmond*, a lap akkori szerkesztője a *politika-ellenes irányt képviseli*.

A folyóiratban hullámzó ellentétek világnézeti magja a romantikus anti-kapitalizmus. Ebből táplálkozik az irodalmi parasztromantika, amely egyedül kulturális úton keresi a parasztság felszabadulását. Németh László a társadalmi hanyatlás ellenére irodalmunk fellendülését, európai vezetőszeropét hirdeti, holott Lukács szerint az irodalmak fejlődő korszakai mindig a társadalom haladó átalakulásából nőnek ki.

Lukács korjelenségeket vizsgál, de bennük a magyarság s a magyar irodalom nagy kérdéseit, a demokrácia sikerének egyik főtényezőjét, az írói magatartást kutatja. Fejtegetéseiben természetesen több a politikum, mint az esztétikum, de megállapításai az irodalomtörténet számára tanulságosak lesznek. Módszere a mindig higgadt, de eleven és fordulatos vitatkozás és az élesen látó elemzés (amelynek követését néha homályossá burkolt stílusa nehezíti). Ha van mit hiányolni, a hasonló mélységű esztétikai boncolás az; tudjuk, ez túl esik a könyv célján, de bizonyára szintén termékenyítő lenne (Révai *Ady*-könyve példa rá). Érdeklődéssel várjuk mindenesetre irodalmunk újszemponitú ártértékelő vizsgálatát.

Kovalovszky Miklós.

Waldapfel József: *Katona József*. Bp., é. n. (Franklin.) 200 l. Magyar írók.

Waldapfel József szorgalmas munkája nyomán évről évre többet tudunk meg Katona írói tevékenységének háttéréből. Amikor Waldapfel ebben a könyvében az összefoglalásig jutott, s mintegy pontot tett saját munkája

után, elsősorban azt a céltudatos kutatómunkát kell megdicséernünk, mely ennyi évet szentelt egyetlen írói portré megrajzolására.

A könyv első fejezeteiben a tanulóévek részleteit ismerteti, de nem az iskolai tanulmányok rendjét sorolja el, hanem a *Bánk bán* felé vezető utat rakja ki Katona drámafordításaival és átdolgozásaival. Jelentős Waldapfel dramaturgiai figyelme, lépésről lépésre követi Katona technikai tökéletességének alakulását, s ezzel még közelebb visz a nagy tragédia megértéséhez. Adatai alapján nem a csodálatos módon keletkezett egyetlen alkotást látjuk, hanem a tanulmányokkal kiegyensúlyozottan épített művet. A második fejezet már a *Bánk bán* közelébe ér, Katona eredeti kísérleteivel foglalkozik, a technikai fordulatok vizsgálatára még több gondot fordít, de gondosan ügyeli Katona változó és erősödő hangját, mely a *Bánk bán* megalkotására vezet. A könyv központi része a tragédiában merül el, a külső történet emondása mellett a belső elemzésre hosszabb részleteket szán. A filológiai szemlélet ezen a területen határához ér, a dráma öncélú analízise kívül esik lehetőségeim és feladatán. Waldapfel mégsem változtat következetesen érvényesített módszerén. A forrásokkal egybevető vizsgálat mellett nem áldoz a szükségesnél több mondatot a dramaturgiai részletezésre. Waldapfel nem él az esszé szabadabb változataival, pedig könyve a nagyközönség tájékoztatását is szolgálja. Nyilván annak a megállapításnak is utat enged, hogy a *Bánk bán* elemzésében e miatt vannak hiányai. A Katona-kérdés nagy ismerője, Horváth János izgalmasabb elemzése is vállalkozott, s noha Waldapfel magyarázataiban meglátszik, hogy figyelt Horváth fejtegetéseire, filológiai szűkszavúságát nem másítja meg a tragédia túltengőbb magyarázatára. Annál szebben emelkednek ki a dráma szerkezetére, verselésére, s dikciójára tett észrevételei. Olyan részekre is kiterjed, melyeket sokszor elhanyagolunk.

A könyv igen jelentős, sokban meglepő része Katona versírói működését elemzi. Waldapfel megtalálja a romantikus, korszerű indítékok egyéni inspirációját is, a versekkel ismerteti meg igazabban Katonát. Utal a filozófiai magányban élő Katona rokonságára korának költőivel. Hogy ebből az elmélyült költészezből újabb dráma miért nem keletkezett, annak okát Waldapfel sokfelé keresi, de ismételten rátér arra a polgári egyszerűsége, melyben Katona különösebb vágyak nélkül élt. Utal Katona dramaturgiai munkáinak eddig alig észrevett jelentőségére, de, hogy ezekből Katona legalább önmaga számára miért nem vont konklúziót, — nem fejt meg. Ez a színpadon nevelkedett drámaíró, aki nagy költő volt és mélyen tragikus lélek, az írói lényeknek mégis valamiféle hiányával morzsolta le pályáját, egyedüli maradt azóta is a magyar dráma történetében.

De fölvethejtük a kérdést, hogy ez a könyv meghúzta-e határvonalait a Katona-kérdés befejezésének? Ne csak azokra az önkéntelen kíváncsiságokra gondoljunk, melyek természetesen jelentkeznek Waldapfel okfejtése közben és eredményéül. Fordítsuk figyelmünket a Katona-kérdésnek azokra a részreire, melyek megoldatlanok maradtak e könyv után is, de Waldapfel kutatásai nyomán és felvilágosításai alapján megkísérelhetnénk további kibontásukat. Csak néhány részletre utalok. Waldapfel irodalmi elvek szerint sorakoztatja föl a *Bánk bán* drámai analízisének motívumait, azonban meg kellene vizsgálnunk a színpadi követelmények szemmel tartásával a drámát, mivel már

több ízben hangzott el a drámáról az a jogosnak mutatkozó ítélet, hogy Katona tragédiája csupán könyvdráma, nem színpadképes. Ez az ítélet Katonán kívül az egész magyar drámairodalomra is lényeges, hiszen, ha a *Bánk bán* egyetlen tragédiánk, akkor nélküle semmi sem érdemli meg a színpadot. És, ha ebből az ítéletből akarjuk levezetni a dráma új értékelését, több olyan elvvel kell szembenéznünk, ami kimaradt Waldapfel fejtegetései közül. Katona nagy tehetsége átütötte az akkori színpad lovagdrámáinak túlzóan romantikus és primitív színvonalát, de mi mégis az, ami ráragadt belőle? A drámában megnyilvánuló hazafiúság, s a szívesen kiolvasott szociális vonatkozás ténylegesen megfelel Katona eredeti értelmezésének, s nincs értékeléséhez köze a néző és elemző patrióta elfogultságának? Tiborc panaszából a nép őszinte siralmait halljuk ki, s a szavak — tudjuk Waldapfel kutatásaiból — Veit Weber kölcsönvett szavai. Úgy érzem, még nem tisztáztuk a kölcsönzés lélektani hátterét, bármennyire is megnyugtatójuk magunkat a cenzúra vagy a korszokás emlegetésével. Az a kérdés, hogy Katona írói hitele mennyire teljes átvételeinél, mennyire azonosítja magát szövegeinek tartalmi kifejezéseivel. Ez dönti el Katona szociális jelentőségét. Hazafiságának — szintén a nézők és elemzők ítéletére gondolok — értékelése is sokban függ e kérdésre félreérthetetlenül megfogalmazandó választól. De ugyanakkor meg kell állapítanunk, mennyiben azonos Katona hazafiúi indulata a romantikus hazafiúság kissé pózoló magatartásával és romantikus hevületével, amire annyi példát állíthatunk a kortársak érzékösségéből és romantikus túlzásaiból. Waldapfel Katona és Széchenyi közt von párhuzamot, pedig Katona talán Kazinczy és Kölcey szenvedésével rokon, s egyik érdekes szereplője annak a még mindig ki nem elemzett áramlatnak, melyet romantikus hazafiságnak nevezhetünk. A Katona-kérdés további fejtegetésénél meg kell szabadulnunk a relatív értékelés szemléletétől, s a *Bánk bánt* valóságos jelentésében kell fölfognunk. Ha lélektani drámát látunk benne, a nagy ember súlyos tévedésének tragédiáját, akkor újra át kell vizsgálnunk minden szakaszt, s Katona eredeti intencióit sokkal tüzetesebben kell összevetnünk a dráma első kidolgozásával, mert kétségeink lehetnek a tiszta tragikum elemzésének lehetőségében. Waldapfel nem tartja jelentősnek ezt az összevetést, pedig belőle nemcsak Bárány Boldizsár színpadi érzékére, hanem Katona alkotásmódjára is adatokat kapunk.

Waldapfel József könyvének értéke, hogy ezek a kérdések újra felmerülhettek. Megoldásuk e tökéletes filológiai földolgozás alapján még az irodalomtudomány feladata. Fontossága nem jelentéktelen: egész XIX. századi irodalmunk új szemléletű megvilágítás előtt áll. A Katona-kérdés további kidolgozásának azonban jelenleg súlyos nehézségei vannak. Drámaíróknak még mindig nincsenek összegyűjtve munkái, hiányzik kritikai kiadásuk. Remélnünk kell, hogy ez a hiány nem fog sokáig fennállni, sor kerül a gyűjteményes kiadásra. Az anyag rendezésére és kritikai földolgozására Waldapfel Józsefen kívül senki sem hivatott.

Kenyeres Imre.

Angyal Endre. Udvari kultúra, udvari költészet. Kolozsvár, 1944. (Szépművelés-könyvtár 100. sz.) 318 l.

Angyal Endre célja az, hogy a késő-középkortól a XVIII. századig terjedt európai irodalom fejlődésében olyan belső szellemi egységet állapítson

meg, mely az időben egymástól még olyan távoli korok és stílusok között is összefüggések és rokonságok felismerésére vezessen. Angyal az udvari kultúrában látja azt a mindvégig egyesítő szellemet, a román és gótikus stílus, a renaissance embereszmény s a barokk világgép közös alapját s hátterét.

Célkitűzése tehát elsősorban nem a tudományos bizonyításnak, nem is annyira az individuális probléma megoldásának ösztönzéséből fakad, mint inkább a nagy s átfogó egység vágyából, ugyanabból, mely a XX. század számtalan nagy nyugati — s főleg német — tudományos rendszerezését hívta életre. A vágy, a kétségtelenül fennálló igény azonban nem menti e helyenként igen szép könyv súlyos tévedéseit. Ezek egyike magából a célkitűzésből is kiténik: „Ha azonban középkor és renaissance, renaissance és barokk határai ennyire elmosódtak, ennyire nyílttá váltak, úgy hisszük, jogunk van a kísérletre: a XIII. és a XVIII. század közti korszak egységes szemléletére. Mint-hogy pedig a korszak középpontjában az udvari életből fakadó alkotások állanak, azért beszélünk és beszélünk udvari korszakról.“ (7. l.) Abból, hogy a korhatárok elmosódtak, Angyal egyben a korok *jellegének* elmosódására is következtet: ez pedig nyilvánvaló logikai és történelmi tévedés. A korok jellegének elmosódása mellett a térbeli határok s „egyeniségek“ is megszűnnek könyvében: mint mondtuk, a könyvnek anyaga az európai irodalom, az oroszoktól, románoktól és csehoktól az angolokig és a spanyolokig. Magában véve ez sem lenne baj. De az, hogy a határok mind térben, mind időben feloldódnak s a jellegök összemosódnak egymással, már önmagában véve elállja útját a történelmi szemlélet munkájának (mely egyénítésre, különbségtevésre törekszik) s mindenképp lehetetlenné teszi azt, hogy a fejlődés elve érvényesüljön. Pedig a szerző ezt ígérte célkitűzésében. Így ígéretét saját hibájából nem tudja beváltani, így az a történelmi jelleg, melyet célkitűzésében szánt a könyvnek, az ellenkezőjévé válik a mű elkészültekor: nem történelmi művé, hanem esszévé, a magyar irodalom legterjedelmesebb esszéjévé alakult Angyal könyve, melynek érdekessége sem ezt a most megállapított hibáját nem menti, sem a többi, módszertani, bizonyításhelyi és stilisztikai hibákat.

Módszerét, mely különben nem egységes, indokolatlanul változtatja. E mellett olyan eljárásokat is alkalmaz tételei kibontására, amelyekre saját meszterei, a német szellemtörténészek is bizalmatlanul tekintenek. Végül a nagy számban felhasznált tudományos feldolgozások sorából nem egy nagy fontosságú hiányzik, melynek távolmaradását csak az egyoldalú kiválogatás indokolja.

Módszere néha az önálló filológiai vizsgálat. Ez azonban igen kevés helyen fordul elő a könyvben. Általában mellőzi Angyal Endre az eredeti forrásokat, nem a korból magából s műveiből, hanem az ezekről szóló tudományos feldolgozások eredményeinek összegegyeztetéséből építi föl a maga szellemtörténelmi konstrukcióját. A gótikus lovagi renaissance fejezetéig (az első 55 lap) teljesen a tudományos irodalom eredményeit foglalja össze. A tanulmány bevezető részében ez jogosult is. Azt azonban nem fogadhatjuk el, hogy a megfelelő tudományos művekből rendszerint a kevésbé lényeges, inkább mellékes megjegyzéseket emeli ki, saját tételei bizonyítására, az illető művek tulajdonképeni tudományos eredményeit szorítva félre ezáltal. Így használja fel Spengler (4. l.), Zolnai, Eckhardt, Túróczi-Trostler, Hankiss, Szerb (7. l.), Eugenio

D'Ors (11. l.), Worringer (16. l.), Ferdinándy (30. l.), Toffanin (35. l.), Várkonyi N. (40. l.) stb. műveit. A szerző így akaratlanul is eltorzítja forrás-műveinek sajátos céljait s eredményeit, s arra, hogy milyen visszás eredményekhez jut ezáltal, mind saját tótelei valószínűsítésében, mind idezett forrásainak kompromittálásában, néhány különös példát hozhatunk föl. Várkonyi Nándornak egy észrevételéből, melyet tévesen magyaráz s Kardos Tibor egy gyanításából a következő abszurd konklúziót vonja le: „A magyarság adta Nyugatnak azt a lökést, azt az ösztönzést, amely az európai lovagság kialakulásához vezetett“ (40. l.). Miután Bertoniak *rinascimento-rinascenza* műszavait ismertette, saját véleményét a következőképp közli: a *rinascimento* szót Hankiss nyomán fogja használni s a „XV—XVI. századot érti alatta“ (7. l.). Ez azonban, ebben az értelemben, már évtizedek óta bevett műszava az olasz irodalomtörténetnek. Szükségtelen tehát Hankissra hivatkozni. Különbön feleslegesnek és veszélyesnek találjuk azt, hogy részjegyek s egyéni elhatározás alapján a renaissance bevett műszavát szinte teljesen indokolatlanul az olaszhoz hol *rinascimento*, hol *rinascenza*, hol *rinascita* alakú fordításaivá változtassuk át, s még hozzá úgy, hogy az eddig igen áttekinthető „korai renaissance“—„renaissance“ terminusokat a legzavarosabb s legegényibb kezelésű műszavak tömegével váltsuk fel (a renaissance szót Angyal sem veti el: csupán a gótikára alkalmazza azt, de új jelentését pontosan nem tisztázza). Számos ilyen alapvető hibája vagy tévedése jórészt módszere tisztázatlanságának köszönhető.

A két vázolt módszer mellé egy olyan harmadik járul, melynek eredményes alkalmazhatóságához ma már sok kétség fér. Ez az ú. n. „wechselseitige Erhellung der Künste“, mely abban áll, hogy a szellemi élet területeinek különleges struktúráit elhanyagolva, az egyiknek élmény- és formavilágát a másik megértésére vesszük igénybe, tekintet nélkül arra, hogy még az egyezéses szellemi irányok is egészen különböző formákat öltenek, különböző intenzitással lépnek föl s lényeges időbeli eltolódással bontakoznak ki, mindenkor a művészetek kifejezési formája, hordozóik tehetségi foka szerint. Angyalnak e módszer veszélyeit is ismernie kell, hiszen D. Frey *Gotik u. Renaissance* c. könyvében, melyre oly gyakran hivatkozik, hosszú s magvas eszmélkedést találhatott erre vonatkozólag. S ha mást nem, Walzel *Handbuch*-jának irodalomtudományi, H. Rose archeológiai (*Klassik als Denkform*. München, 1937.), C. Sachs zene-történeti fejtegetéseinek eredményeit — melyek mind e kategoriális határátlépés ellen foglalnak állást — meg kellett volna szívlelnie. Ennek ellenére is könyvében sokszor használja fel a szobrászat vagy a festészet alkotásait az egykorú irodalom formáinak, helyesebben szellemének megértésére. Valóban nem formákat vagy stílusokat hasonlít össze egymással, mert ez az összehasonlítás azonnal megsemmisítené az erőszakolt egységesítésre irányuló vágyait s eljárását. Céljának megfelelően különben észreveszi (s túlozza) a gótikus elemet Botticelliben, de Piero della Francescát, aki nem gótikus, nem emlegeti. Mantegnara is szívesen hivatkozik, de Ghirlandaióról vagy Peruginóról nem szól. Egyáltalán a festészetet szívesen hívja segítségül (az 55., 67., 127., 129., 138., 139., 172., 190., 192. lapon s elszórtan), de a Quattrocento olasz építészetét pl. egyáltalán nem említi. Miért nem? Azért, mert ez valóban oly határozott renaissance-jellegű (tehát se nem gótikus, se nem barokk),

hogy Angyal tételei igazolására nem alkalmas. Szereti nagy kortársak összevetésével igazolni a korszellem egységét. De összevetése a legritkább esetben pontos, filológiai, stilisztikai, formaelemző vagy szemléleteket feltáró munka eredménye. Különbösen nem rokonítaná pl. Dantét a barokk festészettel (103. l.), Giottót az egykorú tudománnyal, a summa célzatával (89. l.) stb. Mihelyt a szemlélet formáit s változását tekintjük, azonnal felismerjük — másról nem is szólva —, hogy Dante világgépe középkori, számunkra transzform, nem adekvát világgép, míg Giottóé már teljesen adekvát számunkra s az ő képeiben már a mai szemlélet elve, a kép és nézője között fennálló viszony nyer törvényszerű kifejezést. Pedig Dante és Giotto kortársak voltak! Ebből is kitűnik az, hogy irodalom, képzőművészet, zene, államélet, jog stb. fejlődése nem egy ütemben halad előre, megkésések, fáziskülönbségek jellemzik útjukat, s egymás megértésére e külön területek alkotásait csak a legnagyobb óvatossággal használhatjuk fel. Különösen bántó Angyal Endrének három gótikus szoborról írt teljesen szubjektív fejtegetése (55. l. „Ezek a remekművek megmagyarázzák, miért beszélünk gótikus lovagi renaissanceról“) s Vivarini és del Sarto képeiről készült elemzése (127. l.). E képzőművészeti alkotások elemzése a döntő fejezetek élére kerültek, mintegy a szükséges, de elmaradt fogalmi, formai, stilisztikai tisztázás és definíciók helyettesítésére.

E módszerek eredményeképp úgy áll előttünk Angyal Endre könyve, mint egy hatalmas modern történettudományi iránynak magyar dokumentuma. Ez az irány elsősorban negatív eredményeivel határozható meg. Ez irány kutatói hatására, akik arra kényszerültek, hogy mindjobban a középkorba csúsztassák vissza a renaissanceot, a renaissance fogalma tartalmatlanná vált. De így meg „annál jobban fenyegetett azzal a középkori kultúra képe, hogy elolvad vagy önmagába roskad, akár egy hóember“. Huizinga e szavai már a Burdach—Thode—Sabatier—Schmarsow irány nagy veszélyeire mutatnak rá. Ez az irány csak fogalmi szétbontásaival, részleges kutatásaival jutott komoly eredményekre, új összefogó szintézist nem adott. Kutatóit főleg a Burckhardt-ellenesség egyesíti egymással. Angyal Endre is Buckhardt ellenzékéhez tartozik. Bizonyos, hogy Buckhardt szintézisének ma már csak egyes elemei állanak meg módosítás nélkül. Mégis vakmerőnek kell tartanunk Angyalnak azt az eljárását, mellyel — csupán Szerb Antal egy „találó megállapításá“—ra hivatkozva — Burckhardt művét s ismét elevenedő hatását egész könyvéből kizárja. Ugyanígy teljesen mellőzi M. Dvořák *Geschichte der italienischen Kunst*-ját (1927., München), melyben pedig a szellemtörténet eredményeit a pontos forma-, téma-, stílustörténeti tanulmányok teszik pozitívvá és határozottá.

Meg kell állapítanunk, hogy Angyal könyvében főként a szerző szubjektív véleményei domborodnak ki, inkább mint objektív eredményei. Intuíciója is jobb, mint módszere. Stílusa különösen elárulja a szerző szubjektív vélekedését. „Mennyire barokkos az ifjú Honorius szerelmének rajza!“ — Claudianus művésze (46. l.). Claudianus művésze „szükségyszerűen barokk vonásokat ölt“ (50. l.). Capella egy művében „szép példája a barokkos romantikának Mercurius útja“ (50. l.). „Mintha gr. Koháryt olvasnók“ (u. o.). „Mintha csak Lohenstein regényhőseit látnók!“ (51. l.) Pier della Vigna stílusa „tudatosan humanista, de éppen ezáltal lesz barokká“ (102. l.). Az udvar is, a vers

is, az ételszokás is — úgyszólván minden a XII. s a XVIII. század között — barokkos Angyal Endre számára. Szerinte Ariosto is barokkos; sőt, a Furioso olvasása közben „Sir Walter Scottra... kell már-már gondolnunk!” (150. l. Momigliano nagy szerkezet-, forma- és stíluselmzéseit persze nem veszi figyelembe.) Mindez azt eredményezi, hogy könyvének törzse jórészt elfogadhatatlan megállapításokat tartalmaz.

Egyedül a barokk udvari kultúráról szóló rész helytálló Angyal könyvében. Ebben saját filológiai, módszeres történelmi tanulmányaira támaszkodik. Értékesek a magyar anyagra vonatkozó megfigyelései is (Faludi körül). Mindez azonban nem menti a könyv általános és alapvető hibáit. Meggyőződésünk, hogy az udvari világ rajza, kulturális hatásának alapos és tömör tanulmánya joggal várható Angyal Endrétől, akit erre igen nagy olvasottsága, tárgyszeretete és érzékenysége képesíti, de csak akkor, ha régebbi tanulmányainak pontos, filológiai és történelmi módszerességéhez tér vissza. *Szaunder József.*

Révész Mihály: *A Népszava története.* Bp., é. n. Népszava kiad. 45 [3] l. (A szocialista tudás könyvtára.)

A legrégebb magyar napilap: ez a cím illeti meg ma a hetvenhároméves *Népszarát*. A hosszú fennállás maga is bizonyítéka egy lap művelődéstörténeti súlyának s még inkább az, ha a hosszú hagyomány tekintélyével fellépő sajtótermék ma is — a *Népszava* esetében ma különösen — eleven erőt képvisel, tekintélyét új meg új tényekkel erősíti. A magyar munkásmozgalom hírlapirodalmának története szoros kapcsolatot tart a történelem és az irodalomtörténet legszebb fejezeteivel: a negyvennyolcas időköt idézi a *Munkások Újsága*, Táncsics lapja; maga a *Népszava* századunk elején az irodalom megújulásának egyik első fákhlyahordozója; neki küldte versét Párizsból Ady Endre, az ő hasábjai adtak helyet a napisajtóban elsőként Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső költeményeinek. Irodalmi rovatvezetője ekkor Révész Béla; ezt a rovatot díszíti később számos fényes név között még a Kassáké, Illyésé és József Attiláé. De a szociáldemokraták lapjának jelentősége a magyar szellemi életben messze túlterjed az irodalom szorosabb határain. Igazi képviselője a huszadik század jellemző újságtípusának, a világnézeti lapnak. Magától értetődik, hogy a szocializmus lapja többször ellentétbe kerül a sajtószabadságot elnyomó uralmi rendszerekkel; üldözés a sorsa szerkesztőinek, betiltás, elkobzás magáé a lapé. Így az 1873-ban alapított *Munkás Heti Krónika*, majd az azt magába olvasztó Külföldi Viktor alapította *Népszava* csak 1905-ben válik véglegesen napilappá. Míg az első önálló kis nyomda megszerzése még nagy esemény volt a munkásmozgalom hetilapjának életében, addig a napilappá erősödött újság már irodalmi mellékletet, folyóiratot, szaklapokat vesz társul maga mellé s a második világháború alatt ezek, meg különféle címekkel kiadott alkalmi lapok pótolják a többször betiltott s a németek bevonulásakor egészen hallgatásra kényszerített főlap számait. Büszkén írja magáról 1914-ben: „Amint a *Népszava* volt az egyetlen budapesti napilap, amely nem szerepelt a kormány-pauszálék jegyzékében, hát csak legyen az egyedüli, amely nem teljesítette a háborús uszítás földadatát.”

Révész Mihály kis könyvében egy életteljes mozgalom eleven lüktetése uralkodik, nem a tudományos szakszerűség. De éppen ezért, köszönjük meg

neki külön, hogy a Népszava életrajzának legfontosabb mozzanatait dátumokhoz, személyekhez kötött adatokkal is megrögzíti; ez az érzék a pontosság iránt kiemeli a szokásos visszaemlékezések közül s a sajtótörténész számára is becses forrásművé teszi.

Dezsényi Béla.

• **Zadjeli Schlachta Etelka soproni naplója.** (1838—1842.) Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: *Csatkai Endre*. A Soproni Városszépítő Egyesület kiadása. 1943. 155 l.

Eleven, színes, hangulatos képet kapunk a 48 előtti idők társadalmi életéről, szokásairól, belső- és külső világáról, ha végigolvassuk ezt a naplót. Írója, Z. Schlachta Etelka, később Szekrényessy Józsefné, egyike azoknak a magyar nőknek, akiket Szóchényi méltán nevezhetett „honunk szobbelkü asszonyai“-nak. Mint fiatal leánynak, sokoldalú érdeklődése kiterjed a hazát érdeklő közügyektől kezdve önmaga művelésére, irodalomra, zenére, a természeti és művészi szépségek keresésére — de ha a sor úgy hozza magával, ellátja a háztartást és maga varrja össze béli ruháit. Mint asszonynak, szalonja nyitva állott költők, írók, művészek előtt; sajnos azonban naplójának éppen ez a része nem ismeretes, máthogy a jelenlegi kiadás csupán a soproni részleteket közli.

Cs. G. K.

Ney Klára Mária: Ney Ferenc élete és munkássága. (1814—1889) Bp., é. n. (Szerző kiadása), 120 l.

A biedermeier kor irodalmának, társadalmi, eszellemi erőinek részletes tanulmányozását nálunk bizonyos fokig megelőzte a szintézis, a kor arculatának összefoglaló ismertetése. A biedermeier kor kutatójának nem álltak rendelkezésére a megfelelő részletkutatások és nem is állott módjában azokat elvégezni. Ez utóbbinak bizonyítéka az újabban — ha nem is tömegesen — de biztató számban megjelenő és rendszerint egyes családok feltéve őrzött, vagy jelentőségükben fel nem ismert kéziratai: naplók, levelezések, emlékiratok. Ilyen módon az előlegezett szintézis kihozott rejtékhelyéről sok olyan értéket, amely igazolja az addigi kutatások eredményeit és gazdag anyagot nyújt egy újabb, teljesebb szintézis kialakításához. Tipikus példája ennek ez a Ney Ferenc életét és korát ismertető dolgozat; írója helyes érzéssel választja külön az egyes irodalmi áramlatok hatásának szárait Ney Ferenc munkásságában. A biedermeier kor kutatója számára pedig e kis könyv legfőbb tanúsága az, hogy itt nem annyira biedermeier íróval, mint inkább egy kifejezetten magyar biedermeier egyéniséggel ismerkedett meg.

Cs. Gárdonyi Klára.

Kálmán László: A színházesztétika rendszere. Doktori értekezés. Szeged, é. n. (Szerző.) 43 l.

A szerző abból indul ki, hogy a színjáték önálló művészet, jogos és kívánatos tehát egy külön, autonóm törvényekkel bíró színházesztétikának a kiépítése. Azután körülhatárolja ennek a tudományagnak kutatási területét, s megjelöli azt az egységes szempontot, ahonét a színházesztétika a körébe eső jelenségeket megvizsgálhatja — ez „a színjáték tényezőinek, a színjátékot, mint művészi produktumot létrehozó művészeknek egymásközötti, valamint a közönséggel való szerves egysége“. A továbbiak során Kálmán László részletesen ismerteti a színjáték elemzésének szubjektív lélektani és objektív tárgyi

módszereit, majd sorra veszi a rokon diszciplínákat (színésztörténet, pszichológia, szociológia, általános és speciális esztétika, filozófia stb.), s igyekszik mindegyikről megállapítani, hogy mennyiben tekinthető a színházesztétika segédtudományának, vagyis mennyiben segíti elő a színháték megértését és értékelését. Befejezésül pedig arra a kérdésre kapunk feleletet, hogy hol van a színházesztétika helye a tudományok rendszerében. Kálmán László fejtegetései világosak, okfejtése logikus és meggyőző. Értekezésének több pontja, így pl. a színházesztétika és a színháztudomány elhatárolása, a dramaturgiai és az irodalomtörténeti szempontok szerepe a színháték elemzésében, a fenomenológiai módszer illetékességének és helyes alkalmazásának kérdése, ugyan a vonatkozó szakirodalom szélesebbkörű felhasználásával még alaposabb kimunkálásra vár, de a kitűzött feladatot ennek ellenére is becsületesen megoldotta. Dolgozata elméleti problémák tisztázásában meglehetősen szegényes irodalmunknak határozott nyeresége.

rtr.

Vargha Anna: *Justus Lipsius és a magyar szellemi élet.* (Értekezések a magyarországi latinság köréből. Szerkeszti: Huszti József. Kiadja a Budapesti Kir. Magyar Pázmány P. Tudomány Egyetem Latin Filológiai Intézete. 7.) Budapest, 1942. (Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R. T. Pécssett.) 134 l.

E kiváló doktori értekezés témáját már Túróczi-Trostler József érintette, de összefoglalójellegű tanulmányában Justus Lipsius csupán láncszemként szerepel. (*Keresztény Seneca.* Fejezetek a kései humanizmus európai és magyarországi történetéből. Budapest, 1937. 15—17. l.) Vargha Anna monografikusan kutatásai fókuszába állítja és figyelemreméltó filológiai módszerességgel dolgozza fel a felvetett problémákat. Legfeljebb azt lehetne itt megjegyezni, hogy ez a magyarországi tudós körökből — úgy látszik — száműzött, és fájdalmasan nélkülözött filológiai módszeresség számára nem csupán kapaszkodót jelentett, hanem korlátot is, s nem tudott bűvös köréből kilépni, hogy egy lépéssel — óvatosan — továbbmenjen a Túróczi-Trostlertől megjelölt úton, s Justus Lipsius személyén és magyarországi hatásán keresztül a „Stoa recepciójának második fejezetét“ tudatosan bemutassa, jelentőségének megfelelő mértékben méltassa. Pedig feldolgozott anyaga, az elért eredmények szinte ez után kiáltanak.

Vargha Anna értekezésében nagy apparátussal ismerteti Lipsius életét és működésének jelentőségét. Csupán V. A. Nordmann munkáját (*Justus Lipsius als Geschichtsforscher und Geschichtslehrer.* Helsingfors (Finnische Litteraturgesellschaft), 1932.) nem használta, melynek eredményeit a dolgozat más helyén is hasznosan gyümölcsöztethette volna. Majd Lipsius magyar barátait veszi sorra. (Dudith, Zsámboky, Forgách Mihály, Rimay János, Révay Péter stb.) Ezután a Lipsius munkáiban található magyar vonatkozásokkal foglalkozik behatóan, továbbá munkáinak magyar fordításait vizsgálja. Itt van igazán elemében! Lipsius-művek magyarországi kiadásainak összeállítása már némi kívánnivalót hagy maga után. Meglátszik rajta, hogy nem személyes utánjárás eredménye, hanem csak a közismert bibliográfiák (Petrik) után készült. Pedig efféle összeállítások legfőbb erénye a teljesség. A *Monita et Exempla Politica* 1723. évi kiadásának van egy variánsa is, mely disszertációs kiadványként is megjelent. Másrészt a *Libri Politicorum* — melynek csupán

az 1724. évi három könyvet tartalmazó kiadását ismeri — megjelent teljes egészében 1806-ban Trattner Mátyásnál, szintén disszertációs-kiadványként.

Az ismertetés kapcsán még egy fontos módszertani kérdést kell felvetnünk. Jelen esetben ugyanis a személyi kapcsolatoknál jóval többet jelentenek a szerző művei, s azok hatása. Hogy népszerűek voltak, bizonyítják magyarországi kiadásai. Sőt külföldi kiadásai is utat találtak hozzánk. Eppen ezért fontos rámutatni, kik olvasták. *Justus Lipsius és a magyar szellemi élet c.* dolgozatnak nem utolsó sorban erre is választ kell adnia vagy megkísérelnie a nagyfontosságú kérdésnek megoldását. Ennek egyik — nem éppen könnyebb — módja az egykorú könyvtárjegyzékek átnézése, valamint a könyvben hozzáférhető könyvtárak Lipsius-kiadványainak tüzetes átvizsgálása: vajon nincsen-e bennük az egykorú tulajdonos neve bejegyzve. Ha igen, kik ezek? stb. Csak így lehetne megrajzolni Lipsius — illetve más — szélesebb körökben elért hatását. Sőt a már tárgyalt személyekhez érdekes és értékes adatokat szolgáltatnak. Így például az Ernst-Múzeum árverési katalógusa (Budapest, 1939. 152. l. 2918. szám alatt) leírja Lipsiusnak 1590-ben megjelent leideni *Epistolariumát*, amelyben a következő bejegyzés van: „Sum Petri de Rewa Anno 1600. Argentinae.“ Csupán az Orsz. Széchényi Könyvtár Lipsius-kiadványainak bejegyzéseiből (ezeket átnéztem) értékes következtetéseket lehetne lehozni.

Túl sokat időztünk a hiányoknál. De ez természetes is, mert ami jó, azt Vargha Anna egyébként kitűnő értekezésében ki-ki megtalálhatja.

Géztzi Rabán.

Böör György: A magyarországi ruszin időszakai sajtó a XIX. században. Kolozsvár, 1943. Ferenc József Tudományegyetem Történeti Intézete. 52, 2 l. (Magyar Történeti Értekezések. 2. sz.)

A ruszin sajtó megalapításának gondolata 1848-ban merült fel, de a tervezetek nem vezetnek eredményre, bár egy ruszin néplap alapításának tervéhez a Szent István-Társulatnak német és szlovák nyelven kiadott *Katolikus Néplapja* erős ösztönzést adott. Az első ruszin nyelvű újság, az 1850-ben indult *Vistnik dlja Rusinow Austrijskoj Derzavy* Bécsben jelent meg s az osztrák sajtópolitika nemzetiségi elgondolásait szolgálta. Már itt is felmerült a nyelvi kérdés súlyos problémája, amely a XIX. század ruszin újságjait mindvégig sorsdöntő módon befolyásolta. Nem tudtak megegyezni abban, vajjon a sokféle provincializmussal árnyalt népi nyelvet tegyék-e meg irodalmi nyelvvé, vagy az egyházi szláv nyelvhez közeledjenek, illetve kizárólag a nagyorosz irodalmi nyelvet használják. A nyelvi küzdelem irányítja ettől kezdve a magyarországi ruszin sajtó soron következő újabb organumait is; ezek közül kiemelve tárgyalja a szerző a Szent István-Társulat által 1856-tól Budán kiadott két napilapot, valamint az Ungváron a Szent Bazil Társulat támogatásával megjelent *Svit*, majd ennek folytatását, a *Novyj Svit* című újságot. Az úttörő dolgozat szerzője a magyar hírlapbibliográfiának is jó szolgálatot tesz: a dolgozatának függelékében leírt ruszin sajtótermékek nagy része ismeretlen volt, Kár, hogy bibliográfiájában nem közli, hogy ezek a ritka hírlapok hol találhatóak. Nincs indokolva azonkívül, hogy kifogástalan módszerességgel feldolgozott korszakának hatá-

rát miért nem terjesztette ki az első világháború történelmi határt jelentő esztendeiig. d.

D. Polycarpe Radó O. S. B., Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques de Hongrie. Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai. Szerkeszti: Tolnai Gábor. XXI. szám. Bp., 1945. 59 l.

A szerző ez újabb művét azért is nagy örömmel üdvözöljük, mert az újjáéledő magyar tudományosság legelső megnyilatkozásai közé tartozik. A most megjelent kiadvány szervesen csatlakozik a szerzőnek ugyane sorozatban megjelent két korábbi munkájához (14. és 19. sz.). Az ország legkülönbözőbb könyvtáraiban megvizsgált 340 kéziratos mű közül 146 (ebből egy XII., egy XIII. századi) tartalmazott latin nyelvű himnuszokat és sequentiákat. E szerző ezeknek kezdő sorait adja betűrendben, sorszámmal ellátva. Megjelöli, hogy melyik kódexben, illetőleg melyik nyomtatványnak kéziratos bejegyzései között találta azokat. A filológiai használhatóság kedvéért minden „incipit“ után feltünteti a himnusz vagy sequentia alanyát, azt, hogy mikor énekelték vagy mondták, továbbá a himnuszoktól csillaggal megkülönbözteti a prózákat, sequentiákat. Feltünteti ezen kívüli, hogy hangjegyes kéziratban található-e a kérdéses darab. A szerző az egyes tételeket összeveti *U. Chevalier*, *Repertorium hymnologicum medii aevi I—IV. k. megfelelő helyeivel*. Az összevetésből kiténik, hogy 44 himnusz és sequentia *Chevaliernél* ismeretlen. Mivel a katalógusban benne vannak a hazai könyvtárak idegen eredetű könyveiben fellelt himnuszok és sequentiák is, a feltehető magyar eredetű himnuszanyag kihámozása későbbi kutatás feladata. A tudós akribiával összeállított repertoriumból a legnagyobb könnyedséggel megtudhatjuk, hogy egy-egy himnusz vagy sequentia, mely kéziratokban maradt ránk (gyakran 25—27 helyen). Ebből liturgiai és irodalomszociológiai vonatkozásban érdekes eredményeket lehet kiolvasni. — Ne gondoljuk azonban, hogy a 727 tételből álló felsorolásban minden, akárcsak magyar származású himnusz, sequentia is megvan. Mivel csupán a hazai gyűjtemények anyaga van feldolgozva, a felsorolásban nincsenek felvéve a külföldi, pl. az 1341. évi, Pozsonyban őrzött miscskönyv idevágó lírai termékei (Presul Adalberte, lásd *Dankó József*, *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. 1893. 293, Martyr Adalberte i. m. 294, Decantemus congaudentes i. m. 306), sem pl. a zágrábi könyvtárak értékes darabjai (Gaude mater virgo Christi i. m. 301), stb., mert azok más hazai kéziratban nem kerülnek elő. Nincsenek felyéve továbbá azok a himnuszok és sequentiák sem, amelyek csak nyomtatott forrásban szerepelnek, vagyis amelyeknek hazai kéziratos változata, illetőleg forrása eddig ismeretlen. (Qui sole quovis fulgidior micas i. m. 242, Szent Istvánról: Regnator orbis maxime i. m. 219, Festiva Sancti lux Stephani vocat i. m. 214, stb.).

A szerző e nagyon értékes, megbízható és jól használható munkája után érdeklődéssel várjuk az előszóban beígért új munkáját a hazai könyvtárak kéziratos liturgikus könyveiről. Szabó Dénes.

Embernevelés. — 1945. 3—4. sz. Pavel Agoston: *Viski Károly*. „Rendkívül érdekelte a szépirodalom is. A költők közül legjobban Ady Endrét szerette.“ — Rubinyi Mózes: *Szerb Antal*. „Magyar irodalomtörténete az ifjúság könyve volt, a fiatalok értették meg legelőször... A világirodalom története őrzi meg legtovább tudós lelke emlékét... Bizonyos szatírás flegmával nézte a világot, de francia szellemesség is volt benne, sőt oroszos volt öntudata... tragédiája, hogy az európaiság s a humanum képviselője sem Európához, sem a humanumhoz nem méltó módon távozott közülünk.“

Magyar Könyvszemle. — 1944. 3—4. sz. Bisztray Gyula: *Három év magyar könyvszemle*. A „Magyar Könyvszemle“ 1938., 1939. és 1940. évi gyűjteményét ismerteti, melyben újabb feldolgozási szempontokat is felvet. — Gulyás Pál: *A könyvkiadás Magyarországon a XVI—XVIII. században*. E korszelet könyvkiadás-történetéhez eddig fel nem használt gazdag adattömeeggel járul hozzá. — Gárdonyi Albert: *Hazai könyvtermelésünk a könyvkereskedés önállósítása korában*. Gulyás előbbi tanulmányának értékes folytatása. — 1945. 1—4. sz. Berkovits Ilona: *Egy Corvin-kódex származása*. Egy Corvin-kódex (Orsz. Széchényi Könyvtár Cod. lat. 424.) francia származását teszi valószínűvé. — Gerézy Rabán: *Aldus Manutius magyar barátai*. Összefoglalja a magyar humanizmus kapcsolatait a híres velencei könyvnyomdászhoz. Együttal a korabeli humanizmus irodalmi és irodalom-szociológiai viszonyaira is rámutat. Benne vannak a Jagelló-kor humanizmusának majdnem összes problémái. — Pásztor Lajos: *Károlyi Sándor önéletrajzájának ismeretlen részlete 1698—1703*. A Károlyi napló eddig ismeretlen, de egyik legérdekesebb részletét publikálja.

Magyarok. — 1945. 4. sz. Juhász Géza: *Irodalmunk időszzerű kérdései*. Író és közösség. Író és politikus. Író és olvasó. Az író szabadságáért. — Staud Géza: *Színházi beszámoló*. — 5. sz. Vas István: *Irodalmunk időszzerű kérdései*. „Minék a lélek balga fényűzése?“ Költészet és politika. (Balázs Béláról.) Bartók és... (az írók igazolásáról s az írók szabadságáról.) — Földessy Gyula: *Révai József Adyja*. (Vita.) — Staud Géza: *Színházi beszámoló*. — 6. sz. Babits Mihály ismeretlen békekiáltvány. (Háborúellenes irat, 1935-ben írta azzal a céllal, hogy eljuttatja a Népszövetséghez.) — Király István: *Irodalmunk időszzerű kérdései*. (Jegyzetek a Magyarok margójára. Az író. A közönség. A mű.) — 1946. 1. sz. Sötér István: *Hevesi András*. Az 1940-ben Franciaországban hősi halált halt fiatal magyar író műveinek s egyéniségének méltatása. Első könyve, a *Párisi eső*, 1936-ban jelent meg, s „híján van az első íróban félszeg botladozásainak“. Mesterei: Kosztolányi és Márai. Hevesi elsősrak polgár volt. „Önnön ösztöneiből akarta megteremteni metafizikátlan lényének mithozát... a Párisi eső hatalmas kísérlet erre a mithozsra, megható kísérlet s eredménye: egy mitikus szörny,“ tipikus „egy-könyvű“ író: „ez az „egy-könyv“ azonban a *Párisi eső*, a magány legtökéletesebb rajza, valóságos monográfiája“. Második regénye: *Iren*. — Nagy Ador-

ján: *A vidéki színházszaks problémái*. A tájszínház megszervezésének problémája, a társulatrajok stb. — 2—3. sz. Cs. Szabó László: *Ossian Magyarokban*. Az angol líra magyarul. Történeti vázlat. — Komlós Aladár: *A délibábok hőse*. Arany László pályájának rajza s a délibábok hősének elemzése. „Hibátlan remekmű... épp ez álmai koporsója, ifjúsága temetője... Benne Arany Lászlónak a költő legszebb feladata, egy örök magyar és emberi típus megteremtése sikerült, mint apjának a *Toldiban*, Petőfinék a *János vitézben*, egyike azon képeknek, amelyekben egy nép önmaga egyik lehető változatára ismer.“ — Lengyel Balázs: *Devecseri Gábor versei*. „*A Margitszigeti elégia* harmadik kötete a költőnek. Több mint egy évtizedes költői pálya utolsó hat évének gazdag termése... A Margitszigeti elégiaiban költői útja egyéniségének szükségszerű forradalmasításához érkezett el.“ — 4. sz. Böka László: *Kerecsényi Dezső emlékezete*. Mit várt tőle a tudományos élet? „Azt, hogy összefoglalja részletkutatásait s megírja a magyar XVI. század nagy monográfiáját... megírja... a magyar irodalmi népiesség igazi történetét... irodalomszemléletünk kialakulásának történetét...“ — Kürti Pál: *Móricz Zsigmond színpadon*. (Ludas Matyi, Sári bíró.)

Sorsunk. — 1945. 3—5. sz. Fábian István: *Irodalmunk és a ma*. „A kis nép irodalma szinte állandóan nemzete sorsával foglalkozik. Fokozottan érvényes ez a magyarság, Európa egyik legrokotalanabb és legveszedelmesebb poeztján élő népe irodalmára. Anonymus és Kézai Simon középkori krónikáitól kezdve Zrínyin és Kölcseyn át Ady Endréig és Szabó Dezsőig íróink tolla akkor tüzesedik leghevesebbre, amikor hazájukról kell írniok.“ — Harcos Ottó: *Batsányi*. Alkalmi visszaemlékezés halálának századik évfordulóján.

Teleki László gyermekkori drámái.

A *Kegyenc* írójának ránk maradt ifjúkori írásaiból igen értékes életrajzi adatokat tudunk meg. A „*Latzi Jegyzőkönyvének 1 Darabja 1821-ben*“ és a „*Latzi Jegyzőkönyvének 2 dik Darabja 1822.*“ című két kötetnyi napló a gyermekkori élmények és históriák gazdag forrása.¹ Ebből a naponként feljegyzett emlékből jelesen kitűnik az is, mennyire érdekelte a Teleki-családot szellemi életünk ügye. Természetesen, az otthon tapasztaltak erős hatást tettek az ifjúra és mindazt, amit a felnőttek kezdeményeztek, Laci is megkísérelte a maga mulattatására. Ő maga is Tudós Társaságot alapított a család tagjaiból. De annak megalakítása előtt is — a napló tanúsága szerint — különösképen érdeklődött a drámaírók iránt. Annál is inkább módja volt az eféle munkálkodásra, mivel a családi körben gyakran olvastak fel okulásra szolgáló műveket: regényt, drámát egyaránt:

„...Vatsora után Máli — írja — mindenek előtt egy komédiátskát olvasott a mellyből azt lehet tanulni „Ha valaki nagy rangú familiából született, semmi oka sins, hogy el kényes-edjen, mert az nem az ő érdeme!“ (16. Aug. Tsütörtökön)

Másnap tanulás után sétálni megy, majd hazatérésük után — amint feljegyzi — „...el kezttük a próbát. (mert Komédiát akartunk játszani).“ Kót nap mulva „Tizenegygyed fél órákkor megint egy próbát tettünk a komédiára.“

A következő héten el is játszották. „Ma tizen két órákkor volt az utolsó próba a komédiára és hat órákkor délután játszottuk a komédiát, a melly itt meg van magyarul.

Először azt beszélem el, hogy ki mitsoda rollét játszott. Clerman urat Hornikné úgy játszotta mint asszonyt, Costantint én és Adelidot Mah, Genevévát Cili és a kis Tamásott Guszti játszotta.

Estve megint egy új komédiát kerestünk ki játszani Frantziául a mellynek neve *A modi szerint való nevelés.*“ (22. Aug. Szerda).

Egy hétre rá újabb mutatvány kerül színre: „...Estve, minek utánna dél után is tanultunk, sétálni mentünk és játszottunk egy balettot vagy is inkább pantominát játszottunk, a mellyet magunk komponáltunk és avval Édes mamának örömet tsínáltunk, ámbár nem olyan különös szép volt. Máli klavírozott, én, Cili, Guszti játszottuk a pantominát...“ (30. Aug. Tsütörtökön).

¹ Bővebben ismertettem Teleki László és *Kegyence* című dolgozatomban. IK. 1941.

Néhány hét múlva „eredeti kísérletről“ értesülünk. „Ma Erős bátsi látta, hogy valamit írok, utójára kérdezte, hogy mit írok.

En, Latzi: Egy komédiát.

Eröss: Kinek?

Latzi: Gusztikának.

Eröss: Hiszen nints semmi ünnep.

Latzi: Tudom, tsak azért írom nékie, hogy öröme légyen.

Eröss: Mondja el, mi a taglalatja.

Latzi: Ez — Volt egyszer egy ember, a nevét nem írtam, tsak úgy írtam Atya volt, annak egy fija, annak neve volt Imre és egy leánya, Juliska. Ott kezdődik a Seéna, hogy az Atya Imrével van, és azt mondja, hogy gyermekeket hívott az ő hozzá, azután Imre ír és Juliska bejön és kérdi, hogy mit ír és parancsolja, hogy mutassa meg, éppen akkor jönnek be a két gyermekek és Juliskát ki nevetik.“

A „dráma“-terv nem valami nagy sikert aratott, kitűnik a nevelői bírálatból:

„*Eröss:* És maga mer egy ilyen dirib-darab beszélgetést komédiának nevezni, ebből ki tetzik a maga nagy ambíziója. (22. September. Sombaton.)“

Október elején új darabot kezd fordítani, novemberben sor kerül a bemutatására is: „...el játszottam a kis Teátrumon Gusztinak azt a komédiát, mellynek neve *Az Erdégés* és a mellyet Németből fordítottam Magyarra. És ő ennek nagyon örült.“ (22. November. Tsütörtökön).

Medgyessy Pál — Eröss Sándor elődje volt — egyik levelében megkérdezi: „...a Haza szeretetről írott Darabját nem dolgozta-é ki újra?“

De a későbbi feljegyzésekből is nagy érdeklődés szól a dráma iránt:

Latzi: „Ugy-é az ifjú Pukinak kel már Komédiát tudni írni, mert már több mint Poéta, már filozófiát tanul.

Eröss: Nem.

Latzi: Miért nem, hiszen már ő keresztül studiózta a poézist.

Eröss: Azért nem lehet, mert arra, hogy az ember Komédiát írjon, arra nagy gyakorlás kell, tehát nem lehet olyan fitzkótul azt várni, hogy jól tudjon komédiát, de jól írni. Sok emberek azt gondolják, hogy ők tudnak Komédiát írni és még sem tudnak, nem, úgy szólván semmit nem tudnak a Poézisből — vannak olyan emberek, akik nagyon gyakorlották a Komédia-írást és még sem tudnak jó komédiát írni, az attól van, hogy tzeljok nem jó, hogy rosszszat tesznek bele, tehát mégis jobb, ha a Komédiában a tzel jó és nints olyan mesterségesen kitzifrázva, mintha leg mesterségesebben van ki tzifrázva és a tzel benne rossz.“

Ilyen előzmények után születik meg az első komolyabb drámai kísérlet. Egy, a „Tudós társasághoz való írárok. Írta Teleki László“ című füzetben olvashatjuk *Demeter vagy Az ártatlanság el esik* című, három felvonásra tervezett „Szomorú játék“-ának első felvonását:

Személyek:

III. Filep. Macedoniai Király.		Iréne, Filep leánya
Demeter	} A fiai.	Eugénia, a Baráttya
Perseus		Alexis, Demeter szolgája
Cleomenes	} Tanácsosok	Metelleus
Chodrus		Mammius
Leontides		Lucius Praetor
Antigonus		Quintus Római ifjú.

Első Felvonás.

(Szoba)

Első Jelenés

FILEP (*Egyedül.*)

Már meg szűntek tsattanni a fegyverek, már Görög ország hatalma, mely az előtt minden nemzeteket meg rettentett, a Római népnek hódol. Oh, kedves hazám, oh Macedonia, hol van hatalmad. — Bártsak leg alább nyomdokait látnám a régi ditsőségednek. Hát az én fegyvereimnek kellett meg győztetni. Miért nem lehetett nekem meg halnom, miért kellett látnom, ezen szomorú jelenést. — (*Le dől a székre és ott gondolkodik*)

2. Jel. — Filep, Iréne.

IRÉNE: Már megint szomorú vagy Atyám, vigasztald meg magadat és szenyved békével azt a mit az Istenek elvégeztek.

FILEP: Oh, leányom, köszönöm, hogy vigasztalsz engemet. De én vig nem lehetek, a hazám ditsősége el veszett, Macedonia oda van. Én örülhetnék, a kit a szerentse el hagyott és a kin az Istenek átka van, hagyjál hát engem siratni sorsomat. Mit háborgatol szomorúságában olly embert, a ki a szerentésnek leg felső poltzáról levetődvén, már a porba hever és a kit a kegyetlen sors mindentől megfosztott és a kinek tsak könnyeket hagyott, hogy sirassa előbbeni sorsát.

IRÉNE: Oh már meszsze mész atyám, még sokat hagyott néked a sors, hagyott néked egy népet, mely téged még mindig szeret, hagyott két nagy reménységű fiakat, meg hagyott engemet, meg hagyta végre a reménységet.

FILEP: De mennyivel többet vett el; de tanácsod szerént, a mint tsak hatalmamba fog lenni, úgy fogom el szenyvedni, a mit Jupiter el végzett. És ahoz is hozzá akarok szokni, hogy téged o Demeter Karjaim között többet ne lássalak!

IRÉNE: Ó rá nézve vigasztald azzal magadat, hogy ő egy nemes népnek kezei közt van, bizonyosan még te is meg látod őtet, bizonyosan fogjátok egymást tsokolgatni.

FILEP: Most nékem a boszszúban áll az egygyetlen egy örömöm, meg boszszúlom igen is, ha ti Istenek engem segíttek, ha Te Márs nékem erőt adsz, ha te Minerva böltséget, a Rómaiak vérén Macedonia veszélyjét.

IRÉNE: Még eddig Jupiter mindig atyai módon ápolgatod tégedot, és még ez a szerentsétlenség is bizonyosan javadra fog szolgálni, bízzál tehát ő benna.

FILEP: Ugy tetszik mintha már hallanám a hadi lármát, mintha Isteni erő által meg lelkesülvé, győzelemre szokott seregemet, a Rómaiakat futásra szorítnám. O Mars! o bosszú! (El)

Harmadik Jel.

IRÉNE: (*Egy darabig halgat és jár*) Mi szorongatja lelkemet? nem tudom, mitől félek: nem látok semmit és még is félek, mely különös érzemény: óh szívem beszélj világosabban: mit jelent ez. Talán ez által az Istenek akarnak valamit tudtomra adni: esküszöm, ha kijelentitek akaratosokat, meg tsinálom, a mit kívántok. — Még életemet is feláldozom, ha azzal néktek kedves dolgot tsinálók. (*Nagy menydörgés hallatzik, a föld alól ki jön egy pántzélos ember, ki egy tört tart a jobb kezében*)

IRÉNE: (*Meg látja ötet*) Ó egek! (Elájul)

A LÉLEK: (*oda megy*) Keljél fel édes Iréne, nem kell sok időt elveszteni.

IRÉNE: Hol vagyok. (*Fel kél*) Te ki vagy itt, és mit keresel.

A LÉLEK: Én Antigonus vagyok, ama Isteni Nagy Sándornak hűséges Generálissa, és őseid közül az egyik, Plutónak országából jövök, emberi formát vettem magamra, erre a világra jöttem, hogy tudottra adjam, hogy nagy veszedelembé forog atyádnak és Demetrius testvérednek élete.

IRÉNE: Mit mondasz? Hogy szabadítsam meg őket, mond meg frissen, frissen.

A LÉLEK: Itt van. (*Kezibe egy tört ad*)

IRÉNE: És ezzel mit tsináljak.

A LÉLEK: Öld meg Perseust.

IRÉNE: (*meg ijedvén*) Én a testvéretem —

A LÉLEK: Az az egygyetlen egy orvosság! Most el válok tölled kedves Iréném, és vissza megyek az örök nyugalomra. (*A földbe le süllyed.*)

IRÉNE: Megyek tehát! De mit, én meg öljem a testvéretem? Nem, nem, mennyél te veszedelmes portéka, mennyél, Iréne soha se fogja Testvérét meg ölni. (El)

(*Folytatása következik*)

Teleki László.

A töredék már világosan vallja szerzőjének romantikus beállítottságát. Drámai értékek is megcsillannak gyermeki tollán a feszültségek felépítésében.

A gyermeki írások között jeles helyet foglal el egy történelmi drámája: *A Mohátsi útközet*. E drámai kísérlet kelő elbírálásához hasznos szempontokat tár elénk a maga alapította, családi Tudós Társaság „ülésére” készített írása, az *Egy jó hazafinak kötelességeiről magyar nyelven készített oráziója*:

„Halgatók! hallgassátok figyelemmel, mert most nem haszontalan dolgokról beszélek, hanem olyanokról, melyek magokban foglalják a ti kötelességeiteket; mert egy jó hazafinak és egy jó embernek a kötelessége egy; és én ebben a rövid beszédben, mellyben Egy jó hazafinak kötelességeiről értekezek, a morálnak útját fogom követni.

Ó bártak sokan lennének, a kik meg érdemlenék, hogy hazafi névvel neveztesse nek! Egy jó hazafinak ezek a fő vonásai, az Isten szeretete és tisztellete, háládatosság és a felebaráti szeretet, gondolom némelyek azt fogják kérdeni, hogy miért nem tettem ide a törvény eránt való tiszteletet, de vizsgálódjanak tsak, meg látják, hogy haza eránt való háládatosság azt magá-

bann foglalja, mert én nem azt hívom a törvény eránt való tiszteletnek, mikor az ember büntetéstől való félelem miatt fogad szót a törvénynek, hanem mikor a hazának szeretetéből, és a haza szeretet miből áll, ha nem az eránt való háládatosságból? De már most menjünk vissza arra, a mit elébb mondtam: a háládatosságból foly a hazának szeretete, a melly oly nagy virtusokat gerjeszt az emberbe, hogy ha azokat hallok, méltán felkiálthatsz: Isteni, Angyali virtus, mert ki ne tudálná a nemeslelkű *Zrinyit*, a ki hazája díszéért a veszélynek önként ellene ment, és a vitéz *Kemény Simont*, a ki Hunyadyért és a Hunyadi által hazájáért életét feláldozta; vagy hogy más példát említsek, és oly dolgot, mely nem került illy derék emberek életébe, nem lesznek halhatatlanok a históriájában *Eger* várának bajnoki, ámbár már meg holtak ők magok. Ez után még a háládatosságból foly a fiúi szeretet, mert azért kell a gyermeknek különösen a szüléit szeretni, minthogy sokkal tartozik nekik, és a miatt neki háládatosnak kell lenni; és a fiúi szeretet mely nagy fellengős virtus, mely gyönyörű látni a felnevelkedett fiút szüléi karjai között, annyival nagyobb véték, mikor valamely gyermek felserdülvén meg veti szüléit, melly rettenetes vétokbe sokan bele estek. Ezek után még a haza iránt való háládatosságból foly a törvény eránt való tisztelet, vagy annak parantsolatjának megfogadása; erre nézve szükség, hogy egy jó hazafi inkább principumból, mint félelemből fogadjon a törvénynek szót.

A felebaráti szeretet is sok virtusoknak kútfeje, ez hozza magával a nagylelkűséget, mely egy fővirtusa volt mindeneknek, kik megérdemlette vagy megérdemlették volna, hogy nagynek neveztessenek. (Most a nagylelkűséget arra értem, mikor annak, a ki tégedet meg bántott, meg engetz.) Ámbár van több 2000 esztendejénél, hogy Sokrates meg holt, még is meg maradt az ő híre, még a mostani világ sem felejtheti el azt, mikor Aristophanus Comédiáját, mellyben ötöt az kitsűfolta, hideg vérrel halgatta. — Erre a nagylelkűségre erő kell, és ha az efféle virtusra van az embernek ereje, akkor másra is van, t. i. arra, hogy a sors viszontagságait erős lélekkel el szenvedje az ember, arra hogy álhatalatosan meg maradjon a jóbann, és hogy a harag vagy bosszúállás kívánsága ostromlásának ellene álljon.

Még a felebaráti szeretet szüli szívességet; az után a barátságnek köteleit a felebaráti szeretet fonja. Már volt arra példa, hogy egy ember a barátjáért halállal hartzolt. — Mind ezek a virtusok poetai képek által le nem festődhetnek, az emberi szív ezeknek a virtusoknak jolességét jól észreveszi. —

Végre az Istennek tiszteletéről szólván azt mondom, hogy ez erősíti minden virtusokat, és ha az óratornak szabad merészből poetai képekkel élni, ezt mondom: *Ez minden virtusoknak a támasztó oszlopa.*

Mind ezeket beszélvén, gondolom, hogy eleget ditsértem a virtusokat és gyaláztam a bűnöket; és óhajtom, hogy ezen rövid beszédem használjon.

Irta *Teleki László.*“

A gyermekkor előbbi kísérleteiben is meg-megcsillanó moralizálás és romantikus történeteskedés fonódik e parainesis-szerű orációban ékes koszorúvá. Innen már csak egy lépés kellett ahhoz, hogy történeti dráma támaszjon tollán. Meg is írta *A Mohácsi ütközet*-ben.

A Mohátsi ütközet.

Szomorú játék
Nógy felvonásban.

Személyek

II. Lajos		Szultán
Botskai	}	Ali basa
Ujvári		Mustafa basa
Bertsényi		Begler bég
Boró Gyula		Magyar
Erdődi		nomesek
Kemény		
Bátori		
Rákótzai		Katonák

Első felvonás.

(Szoba)

Első jelenés

BOTSKAI, UJVARI.

BOTSKAI. Mit mondasz az ellenségnek temérdek számára Ujvári.

UJVARI. Semmi jot. Látom a tapasztalatlanságát a királynak, ő lenne pedig az a személy a melyet minckünk halálig követnünk kell. Kibe bizzunk hát midőn az ellenség serege sokkal nagyobb mint a miénk. — Nints tehát semmi reménységem, és gondolom hogy nem sokára meg leszz az az ütközet melybenn a gyázbann öltöződött Magyar Ország minden díszét elveszti.

BOTSKAI. Ne szomoridsd magadat hiu képzelődésekkel; hát te magad vitézségébenn nem bízol. Talán elfelejtetted hogy vannak még Magyar Ország-nak olly fiai, kik készek lévén hazájokért életüket is feláldozni, a tsata mezején akarnak magoknak borostyán koszorukat fenni. Ne essünk tehát kétségbe és szerezzük meg magunknak Leonidasnak nevét.

UJVARI. Nem bánom reménylél úgy is nagyon jó nyugtató orvosság a reménység, de a tapasztalás a reménységet egészen kiirtotta szivemből, mert annak tsalfa kotzkája engem sokszor megtsalt. — Nekem most szomorúnak látzik a természet. És talán meg látjuk hogy Magyar ország Lajos király sirján fogja siratni elvesztett ditsőségét. De Félre haszontalan panaszok; most készülünk arra hogy ha Magyar ország elvesz is vízei örökké éljenek. Én részemről imátkozok az Istennek hogy karom és kardom az utolsó tsepp vérig győzhetetlen legyen.

BOTSKAI. Öreg vitéz hidd el, nem fogsz egyedül lenni, mert legalább én, el felejtkezvén az életről, hazámert a halállal fogok hartzolni.

UJVARI. Tartsuk meg tehát a mennyibenn rajtunk ál Magyar ország díszét hogy majd maradék mondhassa, hogy Magyar ország ditsősége a hatalmával nem temetődött el egyszerre, az az hogy ámbár a második elveszett még is az első megmaratt.

BOTSKAI Barátom ha vitézek vagyunk, kérjük meg a királytól, hogy mellette legyen nekünk szabad győzni vagy halni a hazáért —

UJVARI. Mennyél te én sem fogok arról el felejtkezni de hallok valakit jönni talán Gyula lesz.

2. Jel. UJVARI. GYULA

UJVARI Mi hirt hozol.

GYULA Mindent rémuléssel láttam, remüléssel fogok beszélni, és remüléssel fogsz halgatni —

UJVARI. Mi történt beszélj.

GYULA. Minek utána török ruhabann öltözködven ő közéjek elegyedtem, láttam. Ali basát, kihirdetvén hogy száz aranyat kap az a ki Lajos Királyunkat meg öli, alig tartoztathattam meg magamat hogy öt meg ne tamadjam avval a kardal mellyet ugy gondolták a törökök, hogy Lajos Király ellen fogok fordítani, de nem tsak e miatt reszketett testem ijjet láváan lelkem, hanem a miatt is, hogy a Szultán a tisztekhez tartott beszédében említette hogy háromszázezer katonákból áll a serege, hogy még segítséget várnak, és hogy az a sereg is százezer fegyveresekből fog állani — Én nem tudom hogy féljek-e vagy bosszankodjak. —

UJVARI — Én szeretném ha minden magyar katonában meg lenne mindenik, egyszerre a bosszankodás neki bátorságot adna, és a félelem elhárítaná a vakmerőséget.

GYULA. Tudtam mindég hogy te bölts vagy azért folyamodtam hozzád, hogy eszed nekem menedék helyül szolgáljon, most meg mutattad hogy az én bizodalمام erántad nem volt hijábann való. — Igen te voltál te vagy, és te leszel mindég az életben az én őrző angyalom, mert ámbár ifjú vagyok még is tapasztaltam hogy arra szüksége van az ifjúnak — most kérdem tőled, meg mondjam é azt a királynak hogy melly veszedelembenn forog élete.

UJVARI. Félek hogy ez által nagyon feltüzéledik és hogy tüzében gondolatlanul fog tselekedni tehát én ugy tartom hogy azt el kell titkolni előtte.

GYULA. De hogy helyheztessük bátorságban — Es hogy őrizzük ötet a Törököktől.

UJVARI Én és Botskai meg fogjuk kérni tőle hogy mellette hartzolnunk szabad legyen. Botskai már el ment arra a végre.

GYULA. Irigylem nektek azt a gratziát ha megnyeritek.

3. Jel. UJVARI (egyedül.)

Megátalkodott szívvel hagylak el téged tsalfa reménység, az én szívemben te menedék helyet nem kapsz: az én sorsom is megmutatja hogy hogy tsalod a halandokat, te nállad nélkül most a fegyverek ropegásától tavol lévén nem kellene látnom Magyar ország romlását.

4. Jel. UJVARI és BERTSÉNYI

BERTSÉNYI (*nagy lihegve jön be*) Szegény Magyar ország el érted már véged.

UJVARI Ki szomorítja lelkemet ilyen másás szókkal, ki nehezíti azt a követ melly szívemen fekszik. Bertsényi te vagy?

BERTSÉNYI Hidd el nem hijábann mondtam ezen szomorú szavakat. — Igen nem sokára talán hazánk mint a számkivetett, a kinek sehol

sints hazája és magának lakhejet híjábann keres, ugy fog bujdosni, vagy pedig terhes jármot fog nyakán hordani.

UJVARI. Beszélj világosan, miért festődik a kétségbeesés képeden.

BERTSÉNYI. Lajos Király, jollehet mi annak elene dolgoztunk engem és a közkatonák közül három száz vitézeket választván ki ment rohanást tsinálni az ellenségre, Már hartzol tüzzel, már megszalasztottuk a törököket, midőn nagy ijjetségünkre észre vettük, hogy a Király eltűnt szemünk elől és az ota ötet nem láttuk.

UJVARI Mit beszélsz? O szerencsétlen nemzetség

BERTSÉNYI. En ugyan megparantsoltam a háromszáz katonáknak hogy a felől semmit sem mondjanak a többieknek és hogy ha őket kérdezik hogy hová lett a Király, az feleljék hogy a sereg a setetség miatt ötet nem látta és hogy most alszik: — de hátha ők ezen titkot tarsaiknak felfedezik, vagy ha utójára a sereg észre veszi hogy hányadán van a dolog, mit tsináljunk

UJVARI. Ennekem az elmém egészen eláll

BOTSKAI (*aki az elébb is ott volt és a beszédre halgatott, most előjön.*)

Ha vannak még Magyar országnak vitéz fiai, tudok egy országot, mely által az a rab meggyogyitodik, igaz hogy az a mit én tanátsolok nagy bátorságot és magat való elhatározást kivan, de a kibe a magyar vér póseg, az nem szánnya a vérét a hazáért kiöntani.

UJVARI és BERTSÉNYI És mi az a te plánumod.

BOTSKAI. Mennyünk mi hárman az ellenség táborába, és ha lehet szabadítsuk meg móg életünket is oda adván.

UJVARI és BERTSÉNYI. Készek vagyunk mindenre.

BOTSKAI. Látom még fenn áll Magyar ország még él a Magyarok Istene. (*El mennek*)

Vége az első felvonásnak.

Második Felvonás

Sötét tomlőtz

Első jelenés

LAJOS KIRÁLY (*Egyedül.*)

(*Ide 's tova jár*) Magyar vitézeim hol vagytok semmit sem látnak szemem ezen szomorú falakon, ezen tömlőtzön kívül mely az én sirhalmom keszsz. — Miért nem ölelhettem meg legalább utójára bátor követőimet, miért nem bútsuzhattam el tőlük. — O bajnokok ti győzedelmi pompával tettek vissza, és a ti királyotok itt a fogságban nyög, midőn neki nints egy darab kenyere hogy ej éhségit megkissebbiteo vagy egy tepp vize hogy szomjuságát megoldsa, midőn ő arra itéltetett hogy az éhség kínos halálával hartzoljon. és midőn elszaggattatva az emberiségtől mindentől a kit szeret, olválva az ellenségnek setét tomlőtziba be van zárva. Itt áll most Lajos Királyotok, nehéz lantz lévén kezén és lábán. A föld alatt van, az a ki kevéssel ez előtt a tronusonn ült, kinek fején a korona kezében a királyi páltza volt. — O bártsak a hartzbann estem volna el bártsak ezen ditső halál aktal elkerültem volna ezen gyalázatot — De távozzatok már el panaszok vigasztald meg magadat szivem, és ha az Isten fija is szenyvedet miért ne szenyvedném el én is

bajaimat. (Menydörgés és villámlás hallik.) Már menydörög, még ezelőtt egynehány órával oly tiszta volt az ég mint az én homlokom; mert midőn fejem körül fekete felhők lebegnek, az ég is háborút indít. — Nem még nem hagyott el a reménység, van egy Isten, a kinek gondviselése alatt van az ember.

Második Jel. LAJOS, ALI BASA.

ALI. A Szultán küldött engem hozzád, azt üzeni néked hogy van még ut arra, hogy ettől a rettenetes haláltól megszabadulj.

LAJOS S Mitsoda mod az lássuk —

ALI. Ha meg adod magadat, és neki által adod Magyar országot.

LAJOS — Azt nem tsinalom. — Mond meg az uradnak hogy nem olyan a Magyar sziv mint a mint ő gondolta. —

ALI. Ha ebbe a megátalkodotságban megmaradz, kínos halállal meghalsz, ha pedig megtsinalod azt a mit parantsol a Szultan, megjutatodol. — Hogy ezekről gondolkodj egynehány pertzeneteket hagy a tsászár. — (El)

Harmadik Jel.

LAJOS (*Egyedül*)

(*Egy darab ideig ide s'tova jár és gondolkozik*) Istenem adjál nekem erőt hogy békesseges türelessel szenyvedjem el sorsomat. (*Többször hallatik menydörgés.*) Ugy látszik mint ha a természet maga is boszszankodna hogy meg akarták vesztegetni a magyarok királyát. Ismét kérlek Istenem agygyál nekem erőt. —

Negyedik Jelenés.

LAJOS, a SZULTAN, ALI és MUSTAFA.

SZULTAN. Na fogoj lássuk mire hataroztad meg magadat.

LAJOS. Meg vallom, nagyon megbotrankoztam kívánatodban. — Hát te ugy vélekedsz a magyarok felöl, hogy azokat penzel meg lehet vesztegetni? az gondolod, hogy az ő királyokat ra lehet venni hogy hazáját és országát elarulja? Ha eddig oly rosszszat gondoltál felölem és hazám felöl megmutatom hogy a hazaért hogy tud halni a Magyar

SZULTAN Gondold meg vagy éhség által meg fogsz halni, vagy megjutalmaztatodol gazdagon. — Gondold meg most jól mind ezeket, mert késöbben hijába bánod meg makatssagodat.

LAJOS. Mindenre elhataroztam magamat. Nem vihet engem arra. Sem a pokolnak tuze sem a vilagnak minden aranya.

SZULTAN Még sem gondoltad jól meg a mit mondtál. — Meg egyszer kerdezlek, meg fogod e tsinalni a mit neked tanátsolok.

LAJOS (*Magabann*) Megnyugszom sorsomon [a szultánhoz] Minthogy tisztességesen tovább nem élhetek hagygyál engem o Szultan meghalni. Emlékezzél meg arról, hogy én Magyar vagyok és a kinek magyar szive van., az ilyen alatsonyagokat nem követhet el. — Nézzél rám és a milyen hazaszeretetet látz szememböl kitündökölni olyat fogsz találni minden igaz magyarbann.

SZULTAN. No jól van törtenjen meg az amit kívánsz halj meg. —

ALI és MUSTAFA. Haggyuk megdögleni ezt a makats kutyát — (*Elmennek*)

Ötödik Jel. LAJOS (*Egyedül*)

Ambár már meghatározodott sorsom, még is úgy tetik mintha homlokomról elkezdene már indulni a fekete felhő. Látom az ártatlanság vidit. Ugy tetik mintha egy szozatot hallanék és mintha azt súgná fülembbe, hogy az Isten a jót mindég megjutalmaztatja, ha nem ezen a földön, ugy a más életbenn. —

Hatodik Jel.

LAJOS. BEGLER BÉG.

BEGLER BÉG. Fogoly.

LAJOS Ki szolt

BEGLER BÉG En vagyok.

LAJOS. Egy török látogat meg engem.

BEGLER BÉG. A te nemes magadviselete bennem te irántad tiszteletet gerjesztett és én feltettem magamba, hogy téged megszabaditlak.

LAJOS Mi modon.

BEGLER BÉG. Vedd által ezen irásokat, mond hogy hogy ezeket a király küldi néked és hogy megengedi hogy kimennyél tomlőtzből.

LAJOS. Es az igaz benne. En ugyan nem gondolnám ha hazugság, ugy az a beszéd ki nem megyen a számon. Ne gondold hogy engem el vi az igazság utjáról. és ámbár fogoly vagyok, még is az erőss karakterú és állhatatos magyar vitéz maradok.

BEGLER BÉG. Ugy. de mikor életed veszedelembenn van miért ne tenéd meg azt a kis hazugságot a végre hogy magadat megszabaditsd.

LAJOS. (*Az égre mutatván*) Van ott fenn egy más élet, a mely életre nézve ez az élet tsak készület, a mellybenn megjutalmaztatodnak a jó tselekedetek, meg buntetődnek pedig a rosszszak és ezzel vigasztalom magamat; s azért tantorithatatlan maradok. Ne gondold hogy az életet meg untam volna, de az emberre nézve legelső kötelesség az hogy az Istennek szot fogadjon és én az teljesíteni akarom. — Es kívánom a még vérit is szente tenni, akarom meg mutani hogy a Magyar hogy élni vagy halni. Tehát köszönöm jó akaratodat Török. de azt. amit javasoltál nem tsinálhatom.

Vége a második felvonásnak.

Harmadik felvonás

(Török tábor)

(Ejszaka van)

Első jelenés.

MUSTAFA és BEGLER BÉG.

BEGLER BÉG. Mit itéleez arrol a magyar fogolyrol.

MUSTAFA. Ambár ellenségem, még is tisztelet foglal el engem valahanszor látom, az a nemes magadviselet pelda nélkül való a törökbenn, meg tsudálatossabb lelki ereje haza szeretete. Ha ilyen lesz minden magyar, ugy nehéz lesz ezt az országot meghodoitatni.

BEGLERBÉG. Most esmerem már közelebből a magyarokat, most látom hogy mely derék nemzet az.

MUSTAFA. En sem gondoltam volna hogy ilyen a magyarok lelke. —

BEGLER BÉG. És mitsoda ditsőség az nekünk, ha ilyen nagy sereggel menvén ellenek, azokat a vitézeket mind meg győzzük is; nem leszünk é inkább gyalazattal megbéjjegezve, hogy inink öltük meg a világ legderekkabb embereit. —

MUSTAFA Do már abba nem értek veled egygyet meg kell magunkat és atyainkat ő rajtok [bosszulni], minthogy nekünk oly sok kárt tettek.

BEGLER BÉG. De ellenségeink voltak és egyik ellenség a másiknak mindég ártani igyekszik és ök is a természetnek törvényét követik.

MUSTAFA. Ugran hogy beszélsz oly okatlanul, hiszen úgy az ellenségnek akár mittsinálna igazsága lenne, már á pedig nem ugy van, annak van igazsága, a ki igazságosan hadakozik: annak!

BEGLER BÉG. Azt meg engedem. néked, de még ugy tetzik nekem hogy nekik van igazságok. Mert attol szarmazott a had, hogy mi el akartuk venni a Görögöktől a földöket; már pedig arra mi jussunk volt.

MUSTAFA. Az hogy mi vitézebb emberek vagyunk, a dolog kimenetele megmutatta.

BEGLER BÉG. Ha így okoskods, ugy végtére azt is meg lehet mutatni, hogy a magyaroknak, van jussok Török országra, mert hiszen hányszor győztek meg minket.

MUSTAFA. Ha azokról nem szólunk is, mar az is tsúfolás hogy ilyen kis sereggel még ellenünk mernek.

BEGLER BÉG. Még bizhatnak ök vitézségeibe, de tegyük fel, hogy nem bizhatnak, hat nem diszesebb meghalni a hazáért, mint még az ütközet előtt magát tsúful meg adni

MUSTAFA. Hiszen te egészen törökké váltál. Őrizkedj az ilyen érzeményektől: őrizkedj!

BEGLER BÉG. En tsak az igazságot akarom kimondani de legyünk jóbarátok *(kezet fognak)*

MUSTAFA. *(Menydörög)* Már látom nagy égi háború van — De mennyünk a sátor alá, ideje hogy aludjunk. *(El mennek)*

Második Jel.

(Egynehányszor villámlik. Hatul vannak BOTSKAI, UJVARI és BERTSÉNYI lasan lasan előre, az utjokbann nekik mennek az ör állok azokkal viaskodnak, utójára a három magyarok meg ölik, az örállokat az után még elébb jönnek.)

BOTSKAI. Ugy tetzik mintha nekünk az Isten maga is kedvezne talán kiszabaditjuk a királyt, talán betörhetjük ezt a vasajtót, melly elválasztja tollünk a magyarok királyát. *(a tömlöztához megyen és az ajtót vagdalja kardjával.)* Nem lehet. — Oh Istenem segíts minket, én ugyan részemről arra esküszök, hogy mindent a mit tsak lehet megtsinalok az ő megszabadítására..

UJVARI és BERTSÉNYI. Mink is esküszünk.

(Villámlik és menydörög)

BOTSKAI. Istenem szabadítsd meg Magyar ország királyát.

(Még jobban menydörög)

Látom az Isten kérésemet meghalgatta. Oh ha igaz lenne a mit reménylek. —

Harmadik Jel.

Az előbbieket, ALI és török katonák.

ALI. Mitsoda lárma ez? Itt vannak három vakmerő magyarok. Jertek katonák fogjátok el őket. —

Katonák jönnek; körül veszik a három vitézeket. Azok egy darabig mentik magokat.

BOTSKAI. Nagy Isten végy minket oltalmad alá.

(Ali basa ellen megyen, azzal viaskodik, azt megöli: mikor a törökök látják hogy vezérek megholt széjjel futnak.)

BOTSKAI. *(Az égre nézve)* Köszönöm néked hogy megszabadítottál minket. —

(Menydörög)

UJVARI. De hogy szabadítsuk ki a Királyt —

BOTSKAI *(Az égre mutatván)* Annak a ki a ditsőségben uralkodik segítségével Az ő hatalma meg fogja nyit ezen rettenetes tömlötznek ajtaját. *(A tömlötzbe be ut a menykő)* Remenylem a Királynak nem esett semmi baja. — Istenem hogy mutassam ki neked háládatosságomat —

MIND. O jóltevő Isten —

BOTSKAI. Hamar szabadítsuk ki Királyunkat

(A jukon be mennek a tomlötzbe es egy darab idő múlva vissza jönnek a Királynal.)

LAJOS. Meg nem foghatom hogy mi történt.

BOTSKAI Minek utána megtudtuk hogy te nem vagy közöttünk meghatároztuk hogy téged felkeresünk és azért ide jöttünk. Es Ez az égi háború teged megszabadított. — Kétszer rohantak rank a törökök és kétszer győztük meg őket. Nézd ki fekszik itt.

LAJOS Ez Ali teste!

BOTSKAI. Ezt megölte az én kezem és a magyarok szerentséje.

LAJOS. Most látom hogy nem hagyott el az Isten, és hogy az emberek közt vannak nékem hűséges barátaim. — Köszönöm Nagy és mindenható Isten haládatosságomat hogy mutassam ki most látom hogy mely szeretettel vagy az ember eránt, nem o nem bánom meg hogy nem lettem a kísértőknek predája, hogy még életem veszedelmével is megtartottam a királyi vérnek szentségét. És hogy a tömlötzben is hűséges fiad marattam. Ha hazaárulás által szabadultam volna ki melly nyomorult életem lett volna, most az az örömöm is van hogy én magyar országhoz, hogy én a királyi vérhez méltó vagyok. — Hogy pedig megjutalmaztalok titeket, nektek örökös barátságot esküszök. Igen, most végre esmerem én jól ezen három bajnokokat. és vigabb szempillantásom nem volt ennél, melyben észrevettem, Botskai, Ujvari és Bertsenyi barátimnak hűségét. *(El menek egymás karja között)*

Vége a harmadik felvonásnak.

Negyedik Felvonás

Első Jelenés
(Szoba)

KEMÉNY, ERDÓDI.

KEMÉNY. Már elvagyunk hagyattatva fogva van már Magyar ország királya.

ERDÓDI. Botskai, Ujvári és Bertsényi is eltűntek egyszerre szemünk elől. —

KEMÉNY. Talán tsak nem rejtkeztek el félelemből

ERDÓDI. Azt én sem gondolnám mert eddig még mindig kijelöltették magokat vitézségek által.

KEMÉNY. Annyival megfoghatatlanabb az ő eltavozások.

ERDÓDI. Szörnyű gondolatok ötlenek elmémbe talán őket el fogták, vagy talán meg is ölték .

KEMÉNY. Távoztassa el azt az Isten tőlünk.

ERDÓDI. Még eddig ez a világosság a mi szorongattásunkat nem tetto semmivé.

KEMÉNY. Oh Lajos Lajos! hol nyögsz most vagy talán hol nyugszanak hamyaid.

ERDÓDI. Emlékezem még mikor gyermek voltam, mely sokszor mentem kellemességgel ezen tájakra, mely örültem; midőn imitt amott nyájakat láttam a réteken; midőn ama tserfának árnyékábann ülven a fülemilének gyönyörű hangitsálását halgattam; midőn egy dombról elláttam a meszsze lévő hegyeket, a körül belől lévő helységeket és folyóvizeket; emlékezem hogy akkor, mely szeretettel ditsértem az Istent. — Most nékem ugy tetzik mint ha a természet el vesztette volna minden kellemeit; mintha Mohátsnak zöld füvei égető homok és az azokat tarkázó ezer meg ezer virágok töviskörökká valnának, és mintha ez az egész tájék gyászolna.

Második Jel.

Előbbiek RAKOTZI, BATORI.

RAKOTZI Barátim azért jövíünk hogy tünettek valami nagy dolgot megmondjunk.

ERDÓDI. Es mit.

RAKOTZI. Egy török fogolytól megtudtuk, hogy Gyula a törökökhöz által szökött.

ERDÓDI. Az én vöm? Oh én nyomorult ember. De meg akarom magamat vigasztalni, és neked Istenem eskuszók, hogy ezután ezen hazaárulónak örökös ellensége leszek. —

KEMÉNY. O már nem érdemes hogy éljen.

Harmadik Jel.

Az Előbbiek, BOTSKAI, UJVARI, BERTSÉNYI

KEMÉNY Barátim hol voltatok titeket nem találtunk sehol.

BOTSKAI Talán tsak nem gondoltátok, hogy mi valami rosszszat tsináltunk. — De mindenek előtt kérdezem hogy ha meg kapnátok a királyt készek lennétek-é érte meghalni.

A négy nemesek egyszerre. Mindenre készek lennénk, mert a király a napja az országnak.

BOTSKAI. No hát kivanságtok teljesedik (*Kinyitja az ajtot és Lajos Király belép*)

Mind a négyen örömmel. A Király. A király!

BOTSKAI. Látjátok már begyógyult Magyar ország sebje.

Negyedik Jel.

(Mező)

LAJOS, BOTSKAI, UJVARI, BERTSÉNYI, KEMÉNY, ERDÖDI, BATORI, RAKOTZI és *Katonák.*

LAJOS. Már nálatok vagyok már titeket karjaim közé szoríthatlak —
BOTSKAI. De már eljött az a szélveszes idő melyben egymás karjai közt soká nem lehetünk.

LAJOS. Hát fordítsuk ezt a kis időt arra, hogy annál nagyobb szeretettel váljunk el egymástól.

(*A közellévöket meg öleli*)

BERTSÉNYI. Az idő tiszta még egy felleg se látzik az egen, ez is bátorít engemet. —

LAJOS. Ne féljünk az emberektől, kik a testet meg ölhetik, de a lelket nem, és bátran menjünk hartzolni (*Elmennek.*)

Ötödik Jel.

(*A Törökökkel hartz van, az utközettel egynehanszor a theatrumon fel s alá mennek, GYULA vezeti a Törököket, a KIRÁLY és több vitézek meghalnak, a Magyarok megszaszaltodnak.*)

GYULA. En szerentséjlen mit tájnáltam? penzért ferteztettem meg magamat ezen szent vérrrel? legalább én is meghalok (*keresztül szúrja magát.*)

Vége a negyedik és utolsó felvonásnak.

Valószínű, hogy e dráma a mohácsi vész három százados évfordulójára készült. Inkább érdekes, mintsem becses alkotás. Korszerűség és jellemzés szóba sem jöhet benne, inkább a hazafias oráció párbeszédes átalakításának érezhető. A gyermek mind a szülői és nevelői körben állandóan élénk benyomásokat szerzett az élet erkölcsi értékeiről, mind pedig a Kisfaludy-féle történeti drámákban (*A tatárok Magyarországhban, Kemény Simon, Iréne*) kiváló forrást, sőt mintát lelt drámaírói készségének kielégítésére. Ha drámai értékekről e kísérletekben nem is igen beszélhetünk, mégis értékes emlékek Teleki László gyermekkori lelki életéről, jelleméről, amely akkor is, később még inkább a romantikus szenvedélyesség pátoszával szállt síkra mindig és minden eszközzel az erény és becsület érdekében. *Romhányi Gyula.*

Vörösmarty két költeményének változata.

Vörösmarty Mihálynak *A szegény asszony könyve* című költeménye a Honderű-ben jelent meg először (1847. I. félév 17. sz.). Mikor Gyulai Pál Vörösmarty összes munkáinak teljes kiadását 1884-ben közzétette, az egyes kiadások közti különbségeket is gondosan feltüntette. Azonban valószínűleg elkerülte

a figyelmét, hogy a Honderú-ben közölt költeményszöveg két sora eltér a teljes kiadás szövegétől.

A Honderúben ezt olvassuk:	A teljes kiadásban:
Es azért mit innen elvitt	Es azon mit innen elvitt
Lelkében nem tört meg a hit.	Lelkében nem tört meg a hit.

A másik eltérés a költemény végső soraiban található.

Honderú:	Teljes kiadás:
Vegye itt felét jó szívvel	Vegye egy felét jó szívvel
En beérem más felével.	En beérem más felével.

Az a véleményünk, hogy a teljes kiadásban közzétett változtatás javára vált a költeménynek.

Az sem érdektelen, hogy Vörösmartynak a *Névnapra* című költeménye, melyet szintén a Honderú közölt először (1847. évi I. félév 1. sz.), hasonlóképpen két helyen eltér a teljes kiadástól.

A Honderú sora:	A teljes kiadásé:
Ugy áldjon meg Isten neved' napján.	Ugy áldjon Isten meg neved napján.

A Honderúú:	A teljes kiadásé:
S bárhová visz tőlünk a szerencse.	S bárhova visz tőlünk a szerencse.

A Honderú a Vörösmartyné birtokában levő eredeti kéziratból adta ki a költeményt. Ez jobb szöveg, mint a teljes kiadásé.

Vajjon mit szólnak e szövegbeli eltérésekhez a Nemzeti Múzeum Vörösmarty kéziratai?

(Bonyhád.)

Hajas Béla.

Néhány adat Dóczi Lajos soproni vonatkozásaihoz.

Dóczi Lajosnak Sopron a szülővárosa. Szülőházát, a fekete elefántos házat 1944-ben a bomba majdnem teljesen elpusztította, áll azonban az ősi evangélikus líceum, amelynek „Magyar Társaság” nevű önképzőköre őrzi első szereplésének emlékeit. Az 1862–63-as tanévben tízszer szerepel a neve az iratokban. Benne van a tagok névsorában. Szeptember 12-én pénztárvizsgálatra küldik ki. Október 11-én jelenti, hogy munkája készül. E hó 25-én be is nyújtja munkáját. December 6-án Arany *Toldijának* első énekét szavalja. December 20-án *A nép lelke* című munkája kerül felolvasásra. Valószínűleg vers. Lasterfer nevű bírálója szerint a természetes eszű, romlatlan szívű népet akarja feltüntetni a túlságosan kiművelt osztály ellenében. Ez azonban nem sikerült. Az egész erősen emlékeztet Petőfi *Falu végén kurta korcsma* című versére. A félévi próbatételen Szász Károly *Végig hallgattam* című versét szavalta. Február 14-én elvállalta Hencz Gyula munkájának bírálatát. Az örömnapi munkák megbírálására kiküldött bizottságnak is tagja lesz. Az 1863–64-es tanévben csak négy ízben említik. Szept. 10-én pénztárvizsgálatra küldik ki. Október 3-án Arany *Fiamnak* című versét adta elő. E hó 17-én Tschürz társa munkáját vállalja el bírálatra. Április 23-án az örömnapi munkák megbírálására kiküldött bizottságba választják. Ebben az évben útja elkanyarodik

ugyan Soprontól, de szíve mindig visszavágyik. 1915-ben írja p. o. Östör Józsefnek, a soproni Irodalmi és Művészeti Kör elnökének: „Nekem kedves minden, ami onnan jön Önöktől, mert legédesebb gyermekkori emlékeim fűznek Sopronhoz“¹.

Az erősen magyar érzésű protestáns liceumban valószínűleg szó eshetett az elnyomás éveiben a tüzes Vittnyédy prokátorról, Zrínyinek, a költőnek hű emberéről. Alakja legalább is erősen érdekelte férfikorában Dóczyt. Ide vonatkozik levele Vittnyédy egyik soproni életrajzírójához, Payr Sándor egyetemi tanárhoz 1905. okt. 17-i budapesti kelettel:

Nagyságos Tanár Úr! Gebhardt József barátom² szíves volt az idei prot. Vándorgyűlés programját megküldeni, amelyből láttam, hogy Nagyságod Vittnyédy István ügyvédrel tartott előadást. Ha későn nem kapom meg az értesítést, Sopronba siettem volna, hogy az előadáson jelen lehessenek, mert engem Vittnyédy alakja nagyon érdekel. Így csak annyit tehetek, hogyha lehet, a fölolvadás írott vagy nyomtatott szövegét kérem Öntől kölcsön, esetleg egy kis felvilágosítást arról is, hogy Vittnyédy jelleméről és privát dolgairól van-e még Sopron város archivumában olyan anyag is, melyet Nagyságod értekezésében nem használt fel? Engem például Zrínyi Miklóssal való levelezése, a császár elfogására koholt terve, de még Galíciával folytatott borkereskedése, vagyoni állapota s egyéb részletek érdekelnének. Ha nem resteli, kérem írjon erről egy pár sort s fogadja előre hálám kifejezését. Igaz híve

b. Dóczy Lajos.³

Az egykori diák főműve, *A csók* 1874. ápr. 25-én került először színre a soproni színházban. Játsszották még 1883-ban, 1897-ben (Csillag Teréz felléptével), 1901-ben és utoljára az 1907/8-as színi évadban. Az *Utolsó szerelem* soproni bemutatója 1885-ben, a *Széchy Máriád* 1886-ban volt (utóbbi címszerepét Jászai Mari adta). Németül *A csók* 1877. dec. 5-én került színre Sopronban, az *Utolsó szerdem* pedig 1888 januárjában.

1897-ben Dóczy Lajos a soproni Széchenyi szobor leleplezése alkalmával odát írt, el is szavalták az ünnepségen.

Még életében Ligeti Miklós mintázta gipsz-mellszobra a városi múzeumba került, 1927-ben pedig egyik utcáját róla nevezte el Sopron városa.

Csatkai Endre.

Orosz hatások Mikszáth műveiben.

Zsigmond Ferenc *Orosz hatások irodalmunkban* című kitűnő értekezéséhez néhány adattal óhajtok hozzájárulni. Adataim egy része megjelent *Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései* c. kötet (1922) jegyzeteiben, amelyeknek anyaga a megjelenés óta bővült és alakult. Így a *Veréb Pál traktáiban* c. elbeszélésnek (a tőlem kiegészített Jubileumi Mikszáth-kiadás 27. kötete, 148—159. lap), az a motívuma, hogy Veréb Pál konfliskocsis minden kupica pálinka előtt (a másodiktól kezdve) ilyen biztatókat mond: *kétszer kaszálják a rétet, háromszor iszik a magyar, négy fertályt szokott az óra ütni s végül: olvasatlanok*

¹ Sopronvármegye, 1925. XII. 11.

² Volt soproni polgármester.

³ Özv. Payr Sándorné birtokában.

a *csillagok*, megvan Lessing *Minna von Barnhelm*-jében (első felvonás, Juszt tisztiszolga biztatja így magát iddoggálás közben). Mikszáth azonban nem Lessing után, hanem nagy valószínűséggel Gogoly *Holt lelkek* című regénye után dolgozott. Gogoly regényében Pjetuch Petrovics, ha vendégének, Csicsikovnak, a tányérján csak egy darab volt már az ételből, rögtön adott egy másikat, mondván: *Pár nélkül se ember, se madár nem élhet a világon, A kettős szám nem jó szám, Az Isten a háromságot kedveli, Ki látott már háromkerekű szekeret, Ki épít háromszegletű házat.* Ez ugyan egészen bizonyosan amolyan irodalmi eredetű motívumvándorlás, sokfelé megvan, de bizonyos, hogy Mikszáth figyelmét az akkoriban nálunk nagyon népszerű Gogoly terelte e trefás kiszólásokra. Ugyancsak már 1922-ben megtaláltam a *Holt lelkek*-ben Mikszáth *A hosszúéletűek* című hírneves rajzának csíráját. (Fentemlített kiadás, 29:47—49. lap, l. a *Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései* című kötet jegyzeteit.) Az öreg Majgó, a 86 éves Majgó Márton apja lólopás ügyben áll Gerge István csendbiztos előtt a fiára, a 86 éves Majgóra, mikor ez azt vallja, hogy az apja vette rá a lopásra, rákiált: „*Hallgas, te tacsó!*“. Gogoly *Holt lelkek* című regényében így jellemez egy öreg asszonyt: „Van vagy négyszáz kanárimadara, aztán egy sereg ölebe és macskája, egy sereg bejáró élősdű házi-barátnéja, meg oly cselődsége, amilyen ma már sehol sincs, a legfiatalabb szolgálója is van 60 éves, de azért most is így kiáltja be, hogy *Hej fiú!*“ Turgenyevtől is tanult Mikszáth. (Lásd Mikszáthné művének jegyzeteit.) Az *Óstalap* (Nowoj) 19. fejezetében *Tomuska és Timuska* története, az öreg házaspár, amely már Ovidius óta (Philémon és Baucis) él az irodalomban, többször visszatér Mikszáthnál, pl. Kupolyiék a Fekete kakasban. Kontros Károly (a beregszászi gimnázium értesítőjében 1938—39) rámutatott arra, hogy már Gogoly *A régimódi földbirtokosok* című művében megrajzolta az öreg házaspárt és Mikszáth hasonló-tárgyú Daudet-rajzot fordított le a Szegedi Napló 1879. évi 114. számában. (*Az öregek Les Vieux*) Daudet 1866-ban írta e művét, csaknem egyidőben Turgenyevvel, jóval Gogoly után. Mikszáth Kupolyiékön kívül két önálló rajzban is megörökítette a bájos öregeket, mindkettőnek *Az öregek* a címe. (Fent idézett kiadás 16. kötet, 82—100. és 28. kötet, 84—94. lap.) Annyi kétségtelen, hogy ez alakok kultusza orosz olvasmányok hatását jelenti. Új adalékul említem meg, hogy Mikszáthnak *A fehér kutya* című kísértethistóriája Turgenyev *A kutya* című rajzára emlékeztet. Van valami a magyar novella keretében az oroszból. Itt is a rejtelmesben való hitetlenség a kiindulás, de az orosz novella borzongató józanságát a magyar-nak félelmetes hangulata váltja fel, amelynek realitást adnak a személyes emlékek. Valószínű, hogy a kísértetnek vélt Sajó kutya alakja akkor merült fel a költő emlékei közül, amikor Turgenyev remek elbeszélését olvasta.

Rubinyi Mózes.

Az első Babits-előszó.

Babits Mihály fiatal költő gyűjteményéhez először 1919-ben írt előszót: ez Fodor Dezső *Elet elé* című könyve volt. Az irodalomtörténeti jelentőségű bevezető különös módon elkerülte bibliográfusaink figyelmét. Ennek oka első-sorban az, hogy a könyv nincs meg az Országos Széchényi Könyvtárban. Így kerülhetett el e sorok írójának figyelmét is, amikor az 1911—1920-as évtized

könyvtermelését sajtó alá rendezte (*Magyar Könyvészet* 1911—1920. I. 1939.), de nem vett róla tudomást Gulyás Pál sem, aki a *Magyar Írók* I. kötetében (1939) a Babits-irodalom gazdag anyagát állította össze: a felsorolt előszavak között nem találjuk Babits előszavát (961. hasáb). Ezt a fontos Babits-írást azonban az orosz harctéren eltűnt fiatal Sárkány Oszkár egyébként teljesnek tekinthető bibliográfiája (*Babits Emlékkönyv.* 1941. 297. l.), melyet — tudomásunk szerint — Babits Mihályné is átnézett, sem említi.

Hogy ki ez a Fodor Dezső, adatokat sehol sem találtam: Gulyás Pál *Magyar Írók*-ja tudományosságunk nagy kárára a „D“ betű végén 1944 nyarán egyelőre megszakadt (reméljük, hogy csak rövid időre!), s az „F“ betű kézírata nem állott rendelkezésünkre. Így az egyetlen forrás: a fiatal költő könyve. Az akkori háborús viszonyokat szürke papírával is szimbolizáló füzet egy túlságosan szenzitív lélek vergődéseit tartalmazza. Könyvét „az áldott mártírasszony“-nak, édesanyjának alánlja, aki szikkadt ajkával szárítja föl „lázás homlokáról“ a verejtéket. A versek három ciklus köré fonódnak (*Könnytelen világból, Adika, En átkozott a Carnevalban*): az elsőben a világotúáni vágyát szólaltatja meg, sóvárog az Erőért s egy szép rapszóriában Ady Endre halálát¹ siratja el:

„Irtóztak Tőled, mint a rossztól,
De mégis Te maradsz egyetlen,
Te érthetően érthetetlen.“

A második ciklusban a Garda-tó mellé álmodott szerelmesének küld rózsákat, míg az utolsóban már azt érzi, hogy „nekem nem szabad szeretni“, mert napjait a *39 és 40 fok láza* örli. Fiatalon halhatott meg, legalább is erre következtethetni költészetének egészéből.

Könyvét — ebben is eltér a szokványos első kötetektől — *Csak egy percet még* címmel „Budapest, 1919. az új tavasszal“ datált utószó zárja. Ez az utóhang is tanulságos. Idézzünk belőle néhány, az olvasóhoz intézett gondolatot: „egy a fontos, hogy mi, így, betűkön keresztül, kezét nyújtunk egymásnak... tiéd a jobbik oldal, de ezt soha sem akarod észrevenni. Te fűtölsz egy kövér szavart (ha még van ilyen, de valaha láttam egyet messziről), van egy isteni fotolyód és közben és ebben engem csempülsz. És én rád gondolok szeretettel, ha pontot tettem, bágyadt szemekkel, búsán egy-egy bánatos poemára. Gondolod, hogy ez méltányos munkamegosztás?... Kedvesem, hát fogjunk csak szépen kezét és én köszöntelek.“

A könyv borítólapján: *Élet előtt.* Fodor Dezső versei, Babits Mihály előszavával. A címlapon nincs jelezve Babits előszava, helyette a szűkszavú impresszum áll: 1919. Budapest. A címlap belső oldalán: „Babits Mihálynak avval a szeretettel, amivel megszorította a fáradt s búsán vonagló jobbkezemet.“ Ezután következik a jellemző Babits-Előszó:

¹ Megjelent az *Ady Koszorújában* is (egybefűzte Rozsnyay Kálmán. Szeghalom, 1925. 96—97. l.). [Tele hibával jelent itt meg; mégpedig: a vers élén tévesen Fodor Tibor névvel, a Tartalomjegyzékben viszont már helyesen. A vers utáni „1921“-et nem tudom honnan „merítette“ az „egybefűző“, mert hisz a verskötet kétséget kizáróan 1919-es impresszummal látott világot az Anonymus nyomdai műintézet előállításában, nyilván a szerző költségén.]

„Mindig nagy örööm telt a fiatal írók *első* könyveiben.

Talán nem a legérettebb, legkiteljesedettebb művek szoktak lenni még ezek; naivak talán s még azt sem merném mondani, hogy mindig a legeredettebbek: hisz a bimbók még jobban hasonlítanak egymáshoz, mint a szétnyílt rózsák.

De van valami az *első* könyvekben, amit a későbbiekben már nem találhatunk: valami a bimbó szépségéből, a lehetőségek varázsából, a fiatal-ság lendületéből, az indulás gyönyörűségéből.

És még valami: a céloknak, a világnézetnek teljes, rokonszenves magassága, igazi idealizmus, melyet még semmi megalkuvás meg nem tört, semmi alkalmazkodás el nem fakított. A fiatalság szent komolysága ellentéte a cinikus és léha vénségnek.

Mindenki, aki ezeket keresi az *első könyvekben*, örömet fogja találni a Fodor Dezső *első* könyvében is. Szívesen vezetem az olvasó elé, bár nem is szorult ő vezetőre s ha rokonszenves szerénysége nem keresne ma még heroldot, bizvást és bátran állhatna maga az irodalom harcái piacára. Remélem halk és szelíd hangja ki fog hallatszani a piac zsvajából.

Budapest. 1919. március.

Babits Mihály.“

Közleményünkkel föl akartuk hívni a figyelmet az ismeretlenségben lap-pangó Babits-írásra, amely — mint írásművészetének minden kis gyöngye — méltó a felmutatásra.

Kozocsa Sándor.

Hírek.

Alszeghy Zsolt indítványa.

Tisztelt Társaság!

Egykori elnökünk, néhai Pintér Jenő folyóiratunkban 1921-ben közzétette annak az elgondolásnak a tervezetét, amely a magyar irodalomtörténet különböző problémáinak és tudományos témáinak egy négykötetes kézikönyvben való feldolgozását célozta. Terve nemcsak a tárgyakat jelölte ki, hanem a szerinte igénybevehető szakembereket is. Elgondolása elsősorban az egyetemi ifjúságnak szánt tájékoztató összefoglalások sora lett volna, nem önálló tudományos írások gyűjteménye. Épp azért nem is monográfiákat vett tervbe, hanem rövidebb tanulmányokat. Nem új kutatások beszámolóit, hanem a meglévőkről értelmes tájékoztatót. Nem szaktudományunk fejlesztése, hanem meglévő eredményeink népszerűsítése lett volna a feladata.

A terv nem valósult meg. Nyomatásban tudtommal mindössze egy kötete látott napvilágot, az sem e sorozat tagjaként. Tolnai Vilmos bevezetése az irodalomtudományba. A többi tanulmány, ha elkészült, kéziratban maradt a azóta aktualitását veszítette. Viszont stúdiumunk e negyedszázad alatt a részlettanulmányok gazdag sorával, új szempontokkal, újszerű módszerekkel a fejlődés jelentős útját tette meg; tudományszakunk munkásainak sora is felfrissült.

Mivel éppen Társaságunk alapításának egyik fő serkentője az volt, hogy egységes munkára fogja össze a szak szétszórta dolgozó munkásait, másrészt a mai viszonyok között az erők összefogása a munka sikerének egyik legfontosabb tényezője lett, azzal a tiszteletteljes indítvánnyal lépek a Tek. Választmány elé, méltóztassék hozzájárulni ahhoz, hogy Társaságunk Pintér tervét újra elővegye és kellő átalakítással meg is valósítsa.

Pintér Jenő tervezetében a tájékoztató összefoglalások sora uralkodik; ezek közül irodalomtörténetírásunk legjobban kettőt nélkülöz.

- a magyar verselés történetét és
- a magyar prózai stílus fejlődésének rajzát.

Az elsőhöz szükséges lenne egy tudományos magyar verstan — ennek megírását Horváth Jánostól reméljük —, a második sikere — az előmunkálatok hiánya miatt — megkövetelné a fejlődésrajz századok szerint való elkülönítését, egy-egy korszak vagy író költői nyelve újságainak megfigyelését. A verselés történetéből egy-egy forma fejlődése (pl. a magyar alexandrin) érdemlő gondos regisztrálást; ugyanígy a versjelleg érvényesülése a régi magyar költészetben, a próza ritmusa (a numerus), egy-egy korszak verselési divatja.

Sablonos tételek, de önálló tudományos monográfiáknak továbbra is kínálkoznak a poetikai műfaj-történetek; a mi tervezetünkben azonban nem juthatnak olyan fontossághoz, mint a régi tervben, mert tudományos feldolgozásuk szinte meghaladja egy tudományos munkaközösség feladatkörét.

A külföldi irodalmak hatásáról — így az olaszról és németről — jelent meg azóta összefoglalás; de épp ezek mutatják, hogy e téren még a részlet-tanulmányokra vár sok feladat elvégzése. A mi programmunkban e részlet-stúdiumokban ilyen irány szerepelne:

egy-egy külföldi író megismerésének és hatásának útja,
egy-egy idegen kultúrának jelei szellemi életünk egy-egy korszakában.

Viszont már az összefoglaló feldolgozásra is megérett:

a magyar ponyvairodalom története,
a magyar ifjúsági irodalom története,
a magyar népköltési gyűjtés története,
a magyar időszaki sajtó története,
a magyar könyvkiadás története,
a tudományos társulatok története,
a szépirodalmi társaságok története.

Szerephez kell juttatnunk tervünkben a motívum-kutatás munkáját is; és pedig egyrészt abban az irányban, amelyben Földessy Gyula adott példát az „Özvegy legények tánca“ című cikkében:

egy-egy író jellegzetes motívumainak élete,
és továbbfejlesztve:

egy-egy motívum továbbélése a kortársaknál, egy-egy motívum irodalmi élete (pl. a tündér a m. irodalomban, Venus és Cupido költészetünkben),

egy-egy korszak alak-bemutatásának stíldivatja,
művészi tudatosság az írói alkotásban.

Másrészt a mesemotívum vonalán:

egy-egy mese életének végigkísérése,
jelentősebb irodalmi alkotások forrásai és mintái,
egy-egy író olvasmányai (könyvtára),
azonos tárgyak formálásai,
a tragikum értelmezése és megvalósítása a magyar tragédiákban,
a hazai nemzetiségek irodalmának hatása nemzeti irodalmunk eszmévilágára, motívumkincsére, formai és műfaji fejlődésére és viszont.

Régi irodalomtörténetírásunk egyoldalú szépirodalmi érdeklődésével szemben rá kell irányítanunk a figyeimet a nem-szépirodalmi termés számbavételére az egyes korszakokban és a termés szerepének megállapítására a nemzet szellemiségének kialakulásában. Ehhez természetesen kapcsolódik a hazai idegennyelvű irodalmak történeti feldolgozása; a német irodalomról Pukánszky Béla szép munkát írt, de például a magyarországi latin irodalomnak egyetlen korszaka sem jutott komoly számbavételhez. Ezt az utóbbit — korszakokra különítve — feltétlenül szerepeltetnünk kell tervezetünkben.

A magyar szellem multjának kérdései közül bennünket is érdekelnie kell a vallásos érzés és felfogás alakulásának egyes korszakokban és egyes vallásokon belül,

a vallástól függetlenül világnézet egyes írónál,
egy-egy korszakokban;

egyéniség és világnézet egy-egy korszak íróiban,
 gondolati problémák egy-egy korszak irodalmában,
 képzőművészeti elemek egy-egy korszak irodalmában,
 a zene és költészet kapcsolata egyes korszakokban,
 egy-egy korszak stílus-vonásai,
 a prózai elbeszélés, szerkezeti művészete egyes korokban,
 a természetértek egyes korszakokban és egyes íróknál (mint Mornet
 könyve teszi: Les Sciences de la nature en France au XVIII. siècle).

Fontos területe kutatásunknak az író és társadalom viszonya:

az írói hivatástudat az egyes korszakokban,
 a könyv és könyvvásárló,
 a könyv és könyvterjesztő,
 a társadalmi törekvések szolgálata és tükröződése egy-egy íróban vagy
 korban,
 az író és társadalmi osztálya,
 a közönség osztálytagolódása egyes korszakokban,
 az irodalmi kritika,
 a közönség kritikájának jelentkezései egyes korszakokban,
 egy-egy korszak összes osztályainak irodalmi élete és érdeklődése,
 az irodalmi élet társadalmi tagozódása,
 egy-egy társadalmi osztály sajátos irodalmi termése,
 a képzelet és valóság szerepe a művészi alkotásban.

Amde épp ennek a területnek az érdekében tervezetünknek fel kell karolnia az
 ilyenféle tárgyakat is:

magyar írók külföldi kapcsolatai,
 külföldi írók magyar kapcsolatai,
 magyarság a külföldi sajtóban,
 magyar írók egymással való érintkezése,
 a magyar könyvhirdetés,
 a magyar könyv illusztrálása,
 a nyomdai díszítés egyes korokban és nyomdákban,
 egyes nyomdák története.

Nem mellőzhetjük a könyvészeti munkálkodást sem, tervünkben szóhoz jut:

egy korszakok pontos magyar könyvészete (a Régi Magyar Könyvtár!),
 egyes szakkérdések könyvészete; így:
 a magyar és latin nyelv küzdelme,
 a politikai röpirodalom,
 a vallásos elmélkedés,
 a szociális reform bibliográfiája;

a kéziratok anyag számbavétele:

egy korszakok világi dalkészletének lajstroma,
 egy korszakok egyházi énekkészletének lajstroma,
 egyes korok kéziratok beszédgyűjteményeinek leírása,
 irodalmi levelestárak anyagának leíró jegyzéke,
 kéziratok világi daloskönyvek jegyzéke,
 a magyar emlékirat teljes könyvészete,
 egy-egy levelestár (mint Toldy akadémiai tára) feldolgozása.

Kisebb jelentőségű, de eredményes munka:

egy-egy folyóirat alapos feldolgozása és tartalomjegyzéke,
egy-egy könyvtár egy-egy kéziratcsomójának feldolgozása (pl. N. Muz-
ban a Bartakovics-gyűjteményé, vagy a gyulaférvári iskola-
drámáké),

egy-egy író teljes bibliografiája (mint volt a Bessenyeié).

Elgondolásom többféle munkaterületet és többféle munkamódot vesz fel, mert mentől tágabb kört szeretne ehhez a kezdeményezéshez megnyerni. Épp ezért a terv végleges megszövegezéséhez egy bizottság kiküldését kérem, melynek — az elnökségen kívül — tagjai lennének: Bisztray Gyula, Brisits Frigyes, Gálos Rezső, Rubinyi Mózes, Szauder József és Varjas Béla;

a bizottság mellett a Társaság minden tagját kérem, hogy elgondolását, tanácsát velünk közölni szíveskedjen, jelezve a tárgyat is, amelynek feldolgozását szívesen vállalná;

a bizottságot a választmány kötelezze arra, hogy tervezetének elkészítésekor Horváth János tanácsait is hallgassa meg,

a tervezetet pedig júniusi választmányi ülésünkön mutassa be.

A választmány által jóváhagyott tervezettel a bizottság a közoktatási kormányhoz megy el, s annak kívánságait is megvalósítva, annak segítségével szeretné a munkát megindítani. Nem olyan gyűjteményes munka keretében, mint Pintér gondolta, hanem egymástól független egyes kötetekben, illetve füzetekben, amint azt a feldolgozott tárgy fontossága megköveteli; csak a forma (magasság és szélesség) egyöntetűsége ügyelvén. A kiadványok számolással rendelődnének kötetekké, mint a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvében és a Magyar Történettudomány Kézikönyvében. Mindez azonban a következő megbeszélésünk tárgya lehet: hisz e soraim csak az ügy kezdeményezését szeretnék szolgálni, a bizottságnak ötletet adni; maga a szerkesztő munka a bizottság feladata.

Ebben az értelemben kérem indítványom elfogadását.

Budapest, 1946. május 10.

Alszegehly Zsolt.

Titkári jelentés.

Mélyen Tisztelt Közgyűlés!

Két esztendeje immár annak, hogy az Irodalomtörténeti Társaság Közgyűlést tartott és nyilvános ünnepélyességgel hódolt a maga tudományeszményeinek. A közben eltelt idő tartamban nem nagy, de aminek keretét szolgált, s aminek hordozója és látója volt, az meghaladja, szinte szétrepeszti a történelmi lét legnagyobb teherbíró képességét. A magyar történelem sorsát megismételte, a kétségbeejtő fordulat tragikus ritmussal tért vissza: csakhogy — a multhoz viszonyítva — más következményekkel. A nemzet teste eltört, összeomlott, lelke gyönyörű szöttese pedig, amelyben 1000 év ihlete, génusza, az értelem és szív csodája dolgozott, felbomlott. Az élet elromlott, embertelen lett. Az eszmék elárulták a világot. A háború haláltvető sírjainál sötétebb mélységek szakadtak fel a létből, azok az örvények, amelyekbe szegyenkezve és megalázva hullottak bele az ember világról alko-

tott eszményeink és fogalmaink. A tudomány világosságának és tisztaságának szabadságát megbénította és beárnyékozta a politika felhője s a tárgyismeret nyugodt szilárdságát feloldotta és szétlazította a politikai indulatú és hőfokú fikciók elfogultsága és láza. Társaságunk a történelem jövő emlékezte számára szeplőtelen tisztasággal őrizte meg az irodalomtudomány eszméjét és gondolatát. Sem emberi, sem ideológiai vonatkozásban nem vétkezett sem hagyományai, sem a tárgyismeret igazsága, sem a szellem világossága ellen. Megtartotta régi, híres tudománytörténeti vonását: a kegyeletet, a tiszteletet, az áhítatot tudományanyaga és ennek legszigorúbb tárgyilagossággal levont következményei iránt. Nem félt és nem jött zavarba idegen fuvalatok látszat-erejétől s következetesen, megokoltan bízott a maga kipróbált és jövőjáró képességű igazságában. Történelmi érdeme marad ez mindenkorra a Társaság Elnökének, aki a maga nemes humanizmusával és tudós étoszával őrködött azon, hogy Társaságunk mindig hűséges maradjon önmagához.

A háború pusztító akarata azonban belenyúlt a mi Társaságunk életébe és sok-sok áldozattal szegényebbé tett bennünket is. Osztottunk a nemzet egyetemes veszteségében. Ezen a címen és ezen a sorson is odatartozunk a magyarság tragédiájához. Megritkultak a mi amúgyis gyér soraink s elvesztettünk egy egész nemzedék-sort Társaságunk és tudományunk mérhetetlen kárára és bánatára. Ha talán formailag nem tartoztak is mind Társaságunk testéhez, de közös eszmény-szolgálatunk egymáshoz utalt bennünket. Valamennyit gyászoljuk, de legmélyebb bánattal mégis Keröcsényi Dezső után tekintünk. Tudománya kibontakozása legtöbbet ígérő és mutató életszakában távozott tőlünk. Sorsában szinte szimbolikusan érezteti és szemlélteti azt a soha el nem készülő csonka szobrot, amely magyar földön annyi életnek és hivatásnak válik eléggé meg nem siratható történetévé. Kedves egyéniségének mindig derűs és meleg fénye, fölemelő szellemének okos ragyogása csak fájóbbá teszi a rá gondolást, amelyet hűséges tisztelettel és baráti szeretettel fogunk irányában mindig megtartani és ápolni.

Az a változás, amely egész közéletünket ma betölti és foglalkoztatja. Társaságunkat nem kényszerítheti arra, hogy bármiféle irányban is változtasson működésén. Hiszünk abban, hogy a tudomány szabadsága és maga törvényei meghatározta és követelte fejlődése egyértelmű a legtisztábban és legnemesebb értelemben vett és veendő demokráciával. Ami pedig ennek alapja: az emberi lét méltósága, annak Társaságunk mindig megnevesítője és gazdagítója volt.

Igy áll Társaságunk ma azon a határvonalon, amelynél befejeződik egy mindennél fájdalmasabb és elvesztettebb háború és kezdődik a magyarság lelkének magához térése. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság is részt kíván venni mindig időszerű munkájával, hogy újra felépítse a szellemi és literátori Magyarországot. Szervezetében ép és sértetlen minden, lelkében és hitében érintetlen az ősi láng, folyóirata a legilletékesebb kézben készen áll arra, hogy növelje tudományunkat és finomítsa a közlést.

Egy kissé fáj, hogy Társaságunk ünnepi együttesét a közelmultra való emlékezés árnyékaival borongtam körül. De ezért a hivatali kötelesség a felelős. Van azonban egy távolabbi multra visszatekintő emlékezés is, amely derűsebb fényel int ma felénk. Egy százados múlt évfordulói térnek most

az évek következő egymásutánjában vissza, amelyek annyi vígasztalással emelik fel lehanyatlott és megroppant léthangulatunkat. 1846-tól kezdve 1848-ig minden esztendő más és más irodalmi drágaság dicsőségét és gyönyörűségét lobbantja fel a most visszaterő időfordulón. Társaságunk bizonyára megtalálja a módját annak, hogy megtermékenyítse értékeikkel elszegényedett magyar világunkat.

Ezekben voltam bátor titkári jelentésemet megtenni és a Mélyen Tisztelt Közgyűlés elfogadásába ajánlani. Most még azt a tiszteletteljes kéresemet vagyok bátor előterjeszteni, hogy titkári tisztségemről való lemondásomat elfogadni kegyeskedjenek. Úgy érzem, hogy a Társaság életének tartozom azzal, hogy 25 év óta viselt és mindig boldog örömmel hordozott megbízásomat kitüntető bizalmuknak visszaadjam. Hálás alázattal köszönöm, hogy a Társaság eszményeit e helyről legjobb odaadással szolgálhattam. Méltóztaseanak megengedni, hogy ezt a munkát — szerzetes őseimtől tanult rajongással és önzetlenséggel —, mint a Társaság egyszerű tagja végezhessem.

Brisits Frigyes.

Társasági ügyek.

JEGYZÖKÖNYV

a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1946. április 13-án tartott választmányi üléséről.

Jelen vannak Alszeghy Zsolt elnöklete alatt huszonnyolcan.

Elnök jelenti, hogy a tisztikar és választmány megújítására kiküldött bizottság indítványát Horváth János v. t. terjeszti elő.

Horváth János közli a bizottság javaslatát: a tisztikar régi tagjainak újra való megválasztását és a harmadolás alapján kieső választmányi tagok újból való megválasztását ajánlja a bizottság a választmánynak.

A választmány ebben az értelemben tesz majd a közgyűlésnek előterjesztést. Új v. tagok: Földessy Gyula, Jancsó Elemér, Tési Edit.

Elnök jelenti, hogy Melich János v. t. levélben jelentette be a választmányi tagságáról való lemondását.

A választmány sajnálattal veszi a bejelentést tudomásul.

Elnök jelenti, hogy Brisits Frigyes titkár, nagy elfoglaltságára való tekintettel, tisztségéről lemond. Sajnálattal kell ezt tudomásul venni, mert Brisits hosszú időn át nagy buzgalommal és lelkes odaadással vezette a Társaság ügyeit; gondos és tanulságos titkári jelentései nemcsak az írásművészet remekei voltak, de útmutatók is tudományunk feladatkitűzésében. Meg kell ugyan hajlanunk elhatározása előtt, de csak az az ígérete nyugtat meg bennünket, hogy Társaságunk munkájában továbbra is részt óhajt venni és munkánkban továbbra is osztozni kíván. Ajánlja, hogy helyébe a titkári állásra Barta János v. t. társunkat hozza a választmány a közgyűlés előtt javaslatba.

A választmány így határoz.

Pénztáros terjeszti elő jelentését a Társaság vagyoni helyzetéről.

Elnök a választmány nevében köszönetet mond a Társaság anyagi ügyeinek ellátásáért, egyben hálás köszönettel emlékezik meg Bisztray Gyula,

Rubinyi Mózes és Kozocsa Sándor társainkról, akik a kultuszkormánytól, illetve a fővárostól segílyt eszközöltek ki folyóiratunk megjelenésének biztosítására.

Budapest, 1946. április 13.

Gerézi R. János, jegyző.

Alszeghy Zsolt, elnök.

JEGYZŐKÖNYV

a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1946. április 13-án tartott közgyűléséről.

Alszeghy Zsolt elnök „Vörösmarty-könyvem zárófejezete” című előadásával megnyitja a közgyűlést.

Brisits Frigyes titkári jelentését felolvassa Baránszky-Jób László.

Elnök javasolja, hogy a közgyűlés különös hálával mondjon köszönetet a lemondó titkárnak, megköszönvén nemcsak a 25 esztendőnek vezető munkáját, de mind azt a gondot és veszélyeséget, amellyel az évek hosszú során át Társaságunk ügyeit vezette.

Batizi László felolvassa a Társaság pénztári ügyeiről jelentését.

Elnök javasolja, hogy a közgyűlés a pénztárosnak a kívánt felmentést adja meg és fejezze ki köszönetét az anyagi ügyek lelkiismeretes ellátásáért. Egyben javasolja, hogy a Társaság juttassa el köszönetét a Kultuszkormánynak és a Székesfőváros vezetőségének azért a nagymértékű támogatásért, amellyel folyóiratunk megjelenését biztosították; maga pedig hálával emlékezik meg Bisztray Gyula, Rubinyi Mózes és Kozocsa Sándor társaink buzgalmáról, amellyel ezt a támogatást megszerezték folyóiratunknak. A közgyűlés ebben az értelemben határoz.

Alszeghy Zsolt átadja helyét a tisztikar megújítására kiküldött bizottság elnökének, Horváth Jánosnak.

Horváth János a választmány által elfogadott javaslatot terjeszti elő: hogy a közgyűlés elnökké újból Alszeghy Zsoltot, alelnökké Gulyás Pált, Sik Sándort, Szász Károlyt, Szinnyi Ferencet, titkárrá Barta Jánost, szerkesztővé Kozocsa Sándort, jegyzővé Gerézi R. Jánost, pénztárossá Regényi Sándort, ellenőrré Batizi Lászlót válassza.

A közgyűlés egyhangú felkiáltással hozzájárul a javaslatához.

Horváth János ennek alapján kimondja a határozatot és üdvözlí az újra megválasztott tisztikart. Ezzel az elnöklést újra átadja Alszeghy elnöknek.

Alszeghy Zsolt elnök a szavakkal foglalja el újra az elnöki székét: „A Magyar Irodalomtörténeti Társaság alakulását annak idején az a törekvés hozta létre, hogy tudományszakunk minden komoly művelőjét egyesítse magában, akármilyen elvi vagy politikai álláspontot foglalnak is azok el. A tudomány szeretete és megbecsülése, s — mivel a legnemzetibb tudományról van szó — a magyarság szeretete és megbecsülése volt köztünk az összefogó kapocs. Az a véráldozat és sokirányú veszteség, amelyet ez a világháború követelt meg tőlünk és hozott reánk, még égetőbb fontosságúvá teszi a mi studiumunk munkakörét: a magyar szellem és a magyar lélek multjának, formálódásának, fejlődésének számontartását, megbecsülését. A magyarság a magyar szellemben él; földünknek nincsenek olyan érdekei, amelyek a világ szemében a magyarság fennmaradásának szükségességét igazolnák. De a magyar

szellem a multban és jelenben alkotott és alkot olyan értékeket, amelyeknek általános emberi jelentősége és mégis sajátosan magyar jellege a magyar szellem életrevalóságát, az emberi kultúrában nélkülözhetetlenségét kétségtelenné teszi. A magyar irodalomtörténet művelőinek ma kettős feladata van: a magyarságban megőrizni, megerősíteni önértékének tudatát, Nyugat és Kelet előtt pedig igazolni a magyar szellem munkájának értékét. Erre a kettős feladatra kötelezi el magát Társaságunk, amikor most megújítva új munkára indul. Köszönöm a bizalmat, amely e munkára a Társaság élére emelt, és kérem, hogy e munkára tagtársaim friss és lelkes lendülettel vállalkozzanak."

Elnök előterjeszti a választmány megharmadolása kapcsán a választmányi ülés javaslatát.

A közgyűlés közfelkiáltással megválasztja a javasoltakat.

Az elnök bejelenti, hogy a Társaság újra megkezdi felolvasó üléseit is, és felkéri a tagokat azoknak egyrészt előadással, másrészt megjelenésükkel való támogatására.

Megköszönvén a tagtársak megjelenését, a közgyűlést bezárja.

Budapest, 1946. április 13.

Gerézy R. János, jegyző.

Alszegehy Zsolt, elnök.

Helyreigazítás. Folyóiratunk mult évfolyamának 35. lapján, Mikszáthtal kapcsolatban olvasható „irtózatos tudatlanság“, helyesen „irtózatos tudatosság“.

Felolvasó szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest, VIII., Rákóczi-út 19. 46.860. — Egyetemi Nyomda, Budapest, 1946. (F.: Tirai Richárd.)

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG.

I. Tisztviselők.

Elnök: Alszeghy Zsolt. — Alelnökök: Gulyás Pál, Sík Sándor, Szász Károly, Szinnyei Ferenc. — Titkár: Barta János. — Szerkesztő: Kozocsa Sándor. — Jegyző: Gerézdi Rabán János. — Pénztáros: Regényi Sándor. — Ellenőr: Batizi László.

II. Választmányi tagok.

Agárdi László. — Ágner Lajos. — Baránszky-Jób László. — Bán Aladár. — Bánhegyi Jób. — Bencze István. — Berezik Arpád. — Biczó Ferenc. — Birkás Géza. — Biró Imre. — Bisztray Gyula. — Bodor Aladár. — Brisits Frigyes. — Császár Ernő. — Dezsényi Béla. — Dénes Tibor. — Édes Jenő. — Fábián István. — Földessy Gyula. — Galamb Sándor. — Gálos Rezső. — Gulyás József. — Gyomlay László. — György Lajos. — Gyulay Agost. — Hajnóczy Iván. — Halász László. — Hankiss János. — Havas István. — Horváth János. — Jancsó Elemér. — Kardeván Károly. — Kardos Tibor. — Kéký Lajos. — Keresztúry Dezső. — Klemm Antal. — Koosis Lénárd. — Korompay Bertalan. — Korpás Ferenc. — Kömives Kolos. — Kristóf György. — Kürti Menyhért. — Lám Frigyes. — Lengyel Miklós. — Madzsar Imre. — Makay Gusztáv. — Marczinkó Ferenc. — Megyer József. — Merényi Oszkár. — Mitrovics Gyula. — Mixics Lajos. — Nagy Sándor. — Nedeczey Jenő. — Pais Dezső. — Pap Károly. — Pitroff Pál. — Prónai Lajos. — Rubinyi Mózes. — Sándor István. — Solt Andor. — Sfaud Géza. — Szabó Richard. — Szauder József. — Szemkő Aladár. — Szira Béla. — Szomolányi József. — Tési Edit. — Thienemann Tivadar. — Timár Kálmán. — Tolnai Gábor. — Turóczi-Trostler József. — Vajtló László. — Vargha Damján. — Varjas Béla. — Várdai Béla. — Várkonyi Nándor. — Voinovich Géza. — Waldapfel József. — Zimándi Pius. — Zolnai Béla. — Zsigmond Ferenc.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, beható tájékoztatást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mozzanatáról. Tagsági díj *egy évre 1 pengő*. Iskolák, könyvtárak, társaskörök és könyvkereskedők számára az előfizetés *16 pengő*. Külföldi megrendelés *egy évre 20 pengő*. Ezek az összegek szorzandók a mindenkori könyvkereskedői szorzószámmal.

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Regényi Sándornak küldendők be postautalványon (Budapest II, Gábor Áron-u. 18. II. 2., baloldali villa) vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30.309. számú postatakarékpénztári csekkszámjára fizetendők be.

A társasági ügyeket Barta János titkár intézi (Budapest II, Zsigmond király útja 7).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Kozocsa Sándor szerkesztő címére küldendők (Budapest VIII, Rákóczi-út 19).

A folyóirat szétküldésére vonatkozó kérelmek és panaszok Regényi Sándor pénztárosnál jelentendők. (Bp. II, Gábor Áron-u. 18. II. 2.)

Az Irodalomtörténet Füzetei.

	P
1. Fábíán István: Az irodalomtörténetírás módszereiről..	2—
2. Varjas Béla: Ferenczfi Lőrinc és az első Balassa-kiadás	2—
3. Lovass Gyula: Török Gyula	2—
4. Dezsényi Béla: Kovacsóczy Mihály és az első magyar napilap terve	2—
5. Brisits Frigyes: Babits Mihály	2—
6. Alszeghy Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunknak ú. n. „nemzetietlen kora“?	2—
7. Agárdi László: Bartóky József az elbeszélő	2—
8. Birkás Géza: Az ember tragédiája és a franciák	2—
9. Pap Károly: Adalékok a Debreceni Csokonai Kör történetéhez	2—
10. Cs. Gárdonyi Klára: Farsangi játék a XVIII. századból	2—
11. Török Pál: Új vonások Eötvös József báró arcképén	2—
12. Szemző Piroska: Petőfi Sándor követjelöltségének egykorú hazai sajtója	2—
13. Sík Sándor: A magyar romantika kérdése	2—
14. Alszeghy Zsolt: Faludi Nemes emberének rokonai	2—
15. Gáldi László: „Ludas Matyi“ román átdolgozása.....	2—
16. Brisits Frigyes: Czinke Ferenc egyetemi tanári kinevezésének története	4—
17. Rubinyi Mózes: Újabb adatok Vajda János életéhez és műveihez	4—
18. Bisztray Gyula—Tolnai Gábor—Kozocsa Sándor: Adatok Arany János munkásságához	3—
19. Scheiber Sándor: József Attila verseinek tárgy- és képzettörténeti háttére	4—
20. Romhányi Gyula: Teleki László gyermekkori drámái ..	4—

Felelős szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest VIII, Rákóczi út 19.
46,860 — Egyetemi Nyomda, Budapest 1946. (F.: Tirai Richárd.)